

XII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

ÁRMEÁN OTÍLIA
BÍRÓ BÉLA
BODÓ MÁRTA
CSAPODY MIKLÓS
CSEKE PÉTER
DRÓTOS LÁSZLÓ
GERGELY TAMÁS
GÖMÖRI GYÖRGY
HATOS PÁL
KÁNTOR LAJOS
KONDOROSSY LÁSZLÓ
NAGY LÁSZLÓ
PER NYHOLM
PÁL JUDIT
PÉTER ÁRPÁD
PODMANICZKY SZILÁRD
POMOGÁTS BÉLA
SÁNDOR ATTILA
ZSIDÓ FERENC

10

A VILÁG KIRAKATÁBAN

III. FOLYAM
2012.
OKTÓBER

XXIII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXIII/10. • 2012. OKTÓBER

TARTALOM

HATOS PÁL • Mit ér a kulturális diplomácia, ha magyar?	3
DRÓTOS LÁSZLÓ • Új utak a magyar kultúra érték közvetítésében (Kérdezett Cseke Gábor)	12
GÖMÖRI GYÖRGY • 1620, Lőcse: Bethlen Gábor levele lovaskatonáihoz, Királyi panasz (versek)	21
KONDOROSSY ISTVÁN – NAGY CSABA • Magyar színházak az interneten	23
PODMANICZKY SZILÁRD • Librarius – körtárs irodalmi univerzum (Kérdezett Zólyva Andrea Csilla)	28
BUZOGÁNY KLÁRA • Uránia szolgálatában	33
PÉTER ÁRPÁD • Virtuális hungarikumok	38
ÁRMEÁN OTÍLIA • Digitális esztétika	44
■ TOLL	
SEBESTYÉN LÁSZLÓ • A piktor-poéta	53
GERGELY TAMÁS • A káfé	53
ZSIDÓ FERENC • Kortárs erdélyi irodalom a világhálón	57
■ HISTÓRIA	
PÁL JUDIT • Ünnepek és emlékezet (II.)	59
■ VILÁGABLAK	
PER NYHOLM • Tűnődések a kultúra északi látóhatárán (Simoncsics Péter fordítása)	66
SÁNDOR ATTILA • A Teleki-vulkán közelében	70
■ MŰ ÉS VILÁGA	
KÁNTOR LAJOS • Történelmi ironia	76
POMOGÁTS BÉLA • Erdély és Európa Kuncz Aladár eszmerendszerében	78
■ KÖZELKÉP	
CSAPODY MIKLÓS • A Korunk és a Hitel Gaál Gábortól Gáll Ernőig (1936–1984)	81

CSEKE PÉTER • Egy 1957-es irodalmi vita és a dogmatikus irodalomszemlélet erdélyi színeváltozásai	88
PÉTER EDIT • Petelei Kolozsvárja	95

■ MŰHELY

BÍRÓ BÉLA • Identitás éa asszimiláció	99
F. CZIRE ÁLMOS • Az „élő kultúra” és a rejtőzködő élet	106

■ TÉKA

BODÓ MÁRTA • Gyógyszer nosztalgiára	110
DÉNES GABRIELLA • Magyarok a szigeten	113
KOCSIS TÜNDE • A szép szenvedés könyve	114
K. T. • Finn drámák tükrében	117
A Korunk könyvajánlata (<i>Cseke Péter ajánlja</i>)	121

■ TALLÓ

ANDRÁS ZSELYKE • A hungarológia térhódítási esélyei az európai tudományos szférában	122
BIRTALAN ÁGOTA • Akkor hát írjunk – és olvassunk!	124
Hibaigazító	126

■ ABSTRACTS

127

■ KÉP

NAGY LÁSZLÓ
© NAGY LÁSZLÓ örököse

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Elnök: KÁNTOR LAJOS ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: BALÁZS IMRE JÓZSEF ■ A szerkesztőség tagjai: CSEKE PÉTER (médiatudomány), HORVÁTH
ANDOR (főszerkesztő-helyettes; világirodalom), KESZEG ANNA (társadalomtudományok), KOVÁCS KISS GYÖNGY
(főszerkesztő-helyettes; történelem), RIGÁN LÓRÁND (filozófia) ■ Gazdasági vezető: MÁRTON LEVENTE ATTILA
A szerkesztői munka irányítását 2012-ben hármas tanács végzi: Horváth Andor, Kántor Lajos, Kovács Kiss Gyöngy.

■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR ■ Titkárság: BALÁZS JÚLIA, SASS GYÖNGYI, SÓLYOM ANNAMÁRIA

■ A Korunk – Budapesti Porta grémiuma: DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, POMOGÁTS BÉLA, POSZLER GYÖRGY,
ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ Állandó munkatársak: EGYED PÉTER, HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN (Heidelberg), JAKABFFY TAMÁS,
KOVALSZKI PÉTER (Detroit), PETI LEHEL, SZENTES ZÁGON, ZELEI MIKLÓS (Budapest)

■ A megjelenéshez támogatást nyújt a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és a Communitas Alapítvány,
a Bethlen Gábor Alap, a Nemzeti Kulturális Alap, a Kolozsvári Városi Tanács, a Román Művelődésügyi és Örökségvédelmi
Minisztérium, a Román Nemzeti Kulturális Alap és az Új Budapest Filmstúdió.

■ SZERKESZTŐSÉG: Kolozsvár, Str. Gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefón: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ POSTACÍM: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;
Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org; Fényezésed: KOMP-PRESS Kft.

■ NYOMDA: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egy évi előfizetés 40, fél évi előfizetés díja 20 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését az Apáczai Sajtóhid Alapítvány végzi (1088. Budapest, Krúdy Gyula u. 3.,
Tel.: 0036-1-266-65-85); a lap megrendelhető a következő faxon: 0036-1-235-07-39,
illetve e-mailen: ermo.toth.deb@gmail.com.

■ Revista apare cu sprijinul Ministerului Culturii și Patrimoniului Național și Administrației Fondului Cultural Național

■ Proiect realizat cu sprijinul Primăriei și Consiliului Local Cluj-Napoca

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk (400304 Cluj-Napoca, str. Gen. Eremia Grigorescu nr. 52.;

Cod fiscal 5149284) • Proiect realizat cu sprijinul ■ ISSN: 1222-8338

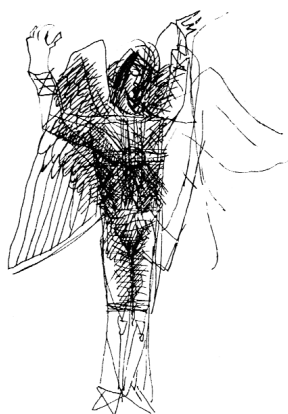
HATOS PÁL

MIT ÉR A KULTURÁLIS DIPLOMÁCIA, HA MAGYAR?

*Understanding involves an area more extensive
than that of which one can be conscious;
one cannot be outside and inside at the same time.*

T. S. ELIOT: NOTES TOWARDS THE DEFINITION
OF CULTURE, 1948.

A kulturális diplomácia gyökerei visszanyúlnak a világirodalom 19. századi geneziséhez. Ez utóbbi személyes innováció volt, Goethe azóta is megismételhetetlen hatású egyéniségéhez és kozmopolita tekintélyéhez kapcsolódott. A világirodalom szóösszetétel, a *Weltliteratur* a politikát s a diplomácia világát is alaposan ismerő költő naplójában először 1827-ben bukkant fel, és az újszülött fogalomba az öreg Goethe egy hosszú élet kivételesen gazdag és változatos tapasztalatait foglalta bele. Amiben benne volt az *ancien régime* hosszú ősére eső libertinus ifjúsága, Itália és a déli antikvitás újabb északi reneszánsza, a francia forradalom nagy újrakezdésének ígérete éppúgy, mint ez utóbbi véres terrorja, majd az egész Európán végigszántó napóleoni háborúk, a nemzeti sértettségből és az újkori filozófia (Herder, Fichte, Hegel) furcsa nászából fogant német nacionalizmus és végül a szentszövetségi restauráció korszakának feszült és törekeny békéjét felforgatni készülő romantikus álmok. Goethe – aki joggal tekintette magát a németiség első világirodalmi képviselőjének – óvott is attól, hogy bárki abban reménykedjen, hogy majd a nemzetek egyformán gondolkoznak egy nap, de azt a formálódó világirodalom nagy ambíciójának látta, hogy a benne részt vevő nemzetek

...olyan értelmező
perspektívák tudatos
kialakításáról van szó,
amelyek a közös
kelet-közép-európai
múlt és kultúra,
a magyar kultúra
és politika európai
beágyazottsága kerül
előtérbe.

„észrevegyék és megértsék egymást, s ha nem is szerethetik, legalább tanulják meg egymást elviselni”.¹

A klebelsbergi koncepció

■ A magyar kulturális diplomácia éppen a goethei gondolatok centenáriumán kapott jogi megfogalmazást az 1927. évi XIII. törvénycikkben, amely a „magas műveltséget szolgáló ösztöndíjakról” és a „külföldi magyar intézetek” felállításáról rendelkezett. Megfogalmazóira minden bizonnyal hatott az iskolás műveltség részét képező goethei eszmény és a német filozófiai idealizmus. A kultusztárca államtitkára, a filozófus és piarista szerzetes Kornis Gyula például már 1921-ben megjelent *Kultúrpolitikánk irányelvei* című értekezésében úgy vélte, hogy a kultúrában rejlik „az állam etikai jelentősége”. De – mint az köztudomású – mégis a Trianon utáni magyar világot keresztül-kasul átható „vereség kultúrája” volt az, amely legerősebben motiválta a háború utáni dinamikus kultúrpolitikát és annak legfontosabb zászlóvivőjét, Klebelsberg Kunó grófot. Az a meggyőződés, hogy a történeti Magyarországot, a civilizációépítő és államfenntartó magyarságot a Nyugat nem vette észre, nem ismerte és nem értette meg, és a háborús vereséget *vae victis* módon szankcionáló igazságtalan és megalázó békeszerződés nem kis részben a művelt magyar nemzetről a nyugati közvéleményben élő végzetes tévképzeteknek köszönhető. Való igaz, Goethe sem magyar és székely népköltészetet fordított, hanem az Ossziánt, és – fájdalom! – Vuk Karadzicot és a szerb népköltészetet dicsérte olvasóinak. Bár később 1848 hagyománya s a forradalmi Petőfi a „szabadság költőjeként” része lett a romantikus világirodalmi kánonnak, a 20. század elején gyorsan „elvesztett presztízs”, a nemzetiségek elnyomásáról szóló román és szláv diskurzusoknak nem voltak erős alternatívái, s különösen kevés angol és francia munka azonosult a millenniumi magyar történeti büszkeséggel, az „államfenntartó kormányzati képességgel”, az „angolokéval egyidős fejlett alkotmánnyal” stb. A „volgai lovas” magányos alakja legfeljebb egzotikus és idegen kép volt, amely mögül Kelet barbár igézete sejlett fel Európa peremén. A magyarokra már ekkor is előszeretettel aggatott ázsiai jelzők – amint arra Illyés Gyula emlékeztetett – éppen azért ártottak a legtöbbet, mert a magyar közvéleménynek nem is fájtak.

Az 1920-as években létrejött Collegium Hungaricumok elsősorban mégsem propagandaeszközök lettek. (Bár ennek fórumait is igyekezett megteremteni az állami politika.) Klebelsberg intencióit követve a külföldi magyar intézetek inkább az európai műveltség megszerzésének központjaivá váltak a hozzájuk kapcsolódó bőkezű és meritokratikus ösztöndíjrendszer révén. A nagy formátumú politikus – aki nemzetgyűlési képviselőként nem szavazta meg az 1920-as numerus clausus törvényt sem – a korai húszas években első konjunktúráját élő turáni álmok kavalkádjában sem habozott kijelenteni, hogy „[m]ég nagy nemzetek kulturális életének is megártott az, ha egyes időszakokban túltengő sovinizmusból vagy saját szellemi életük túlbecsülése következtében elzárkóztak a külfölddel szemben, a kis nemzetekre pedig egyenesen végzetes, ha izolálódnak a nagy kultúrnépekkel szemben, s annak a tévhitnek adják oda magukat, hogy elzárkóztottan valami egészen speciálisan nemzetit tudnak kiforrni”.² Klebelsberg a háború után a magyar történeti osztályok többek által felelőseteként krónikus külpolitikai tájékozatlanságát műveltségi kérdésnek tekintette. S az új nemzedék, a húszas-harmincas években formálódó „neonacionalista” elit is leginkább Berlinbe, Rómába, Bécsbe s kisebb mértékben Párizsba, Londonba ment, hogy európai szellemmel töltekezzen. De nem hiányoztak a grandiózus elképzelés kategorikus ellenzői sem. A keserű kritikus, a végletesen elfogult Szabó Dezső nem mulasztotta el, hogy Klebelsberg gróf alkotásaiban a német tájékozódás – egyébként nem kis

mértékben szituatív – túlsúlyában csupán német kultúrformák erőszakos térnyerését, a „germán hódítást” lássa, amit azért ítélt vétkes pótcselekvésnek, mert eközben „a magyar nép gyermekei hontalan, kósza bitangok a magyarság fővárosában”. De nemcsak ott, hanem a háborús halottak s a szegénységből menekültek elfeledettségében is: „Oroszországban, Romániában, Törökországban, Olaszországban, Tirolban, Dalmáciában, [...] Németország és Flandria rögei közt alszik egy másik Magyarország: a szétszórt, a csendes, az elvetett Magyarország.” Akiken – így Szabó Dezső – nem segíthet a klebelsbergi kulturfölény és kulturdiplomácia, akik ékes bizonyítékai, hogy „a halál-fölény koldusbotfölényt termel Európa árva magyarjainak”.³

„Kompország” küldetési

■ Szabó Dezső polémiája rávilágít néhány olyan dilemmára, amelyek a magyar kulturális diplomáciai törekvéseknek máig is nyílt vagy rejtett kontextusait jelentik, ha úgy tetszik: eredményességének strukturális és történeti gátjait alkotják. Egyrészt a nemzetközi tájékozódás igényének sajátos természete, amelyben a „behozatal” és az „asszimiláció” dominált. Azaz: első helyen nem a mindenkori nemzeti identitás kulturális exportját szolgálta, nem az egyébként is introvertált nemzeti „hivatástudat” expanzióját teljesítette ki, nem hasonlított, mert nem hasonlíthatott az önbizalommal telített nagy nyugati népek szellemi kolonizációs törekvéseire. „Veszedelmes önámítás, ha a számra nézve kisebb nemzetek azt képzelik, hogy ők a saját keblükben mindazokat a kultúrértékeket kitermelhetik, amelyek valamely modern nemzet szellemi életét kitöltik. Természetesen mindig ügyelni kell arra, hogy a külföldről behozott művelődési elemek az őseredetit el ne nyomják, az illető nép sajátos jellemvonásait el ne töröljék” – írta erről maga Klebelsberg is,⁴ hallgatólagosan azt is elismerve, hogy a magyar nemzetközi kulturális tájékozódás – hasonlóan a dunatáji népek leg többjéhez – nem tudta összekapcsolni saját nemzeti ambícióit valamilyen univerzalizisztikus eszmével, mint tették ezt az angolok a szabad vállalkozás és a magántulajdon képviselésével, a franciák a forradalom és az egyenlőség, a németek pedig a *Kulturnation* toposzaival. Nemzetközileg forgalomképes „magyar messianizmus” sem létezett, ellentétben Dosztojevszkijjel, Bergyajevvel és az orosz irodalom egy fontos és világhírű vonulatával. „Kompországban” tehát egy kicsit mindig elveszve azt kérdezték, amit Ady: „mit ér az ember, ha magyar?” Kelet és Nyugat, Szent István és Koppány öröksége között vergődve, függetlenség és európaiság a 20. században végig éles dichotómiát jelentett. Ahogy a két világháború közötti tekintélyes történetíró, Szekfű Gyula a *Három nemzedék* második kiadásában (1922) és még korábban *A magyarság életrajzában* (1917) megfogalmazta: „a magyarság legjobbjainak örök gondja volt a legkülönbözőbb korokban, hogyan illeszkedjék bele a magyar a nyugati kultúrába – ezen a problémán mentek tönkre legjobbjaink [...] »Kelet népe« mindannyiszor keserű lemondás vagy súlyos válságok árán fizette meg Nyugathoz tartozandóságát.”⁵

A magyar történeti osztályok krónikus külpolitikai tájékoztatlansága egyszerre volt történeti és műveltségi kérdés. Történeti, mert önálló magyar külpolitika nem létezhetett a modern nacionalizmusok születésének korában, és műveltségi, mert a 19. század második felében a latinos honorációr műveltséget – Eötvös és Trefort minden erőfeszítése ellenére – egy olyan irodalomcentrikus kultúra váltotta fel, amely majdnem kizárólagosan magyar nyelvű volt. A később németül és franciául is megtanuló Ravasz László visszaemlékezései szerint az udvarhelyi főgimnáziumban a magyar nyelv és irodalom volt a főtantárgy, s „egyetlen magyar születésű fiú sem tudott más nyelven, csak magyarul”.⁶ Negyven évvel később, 1943-ban Illyés Gyula arra a következtetésre jutott, hogy „a gyűlölet kora a nemzeti érzés feltámadásával kezdődött”.⁷

Nyelvében él a nemzet?

■ Ez a nemzeti érzés nálunk legeredményesebben az irodalmi nyelv művelésében bontakozott ki. Többen feltették már a kérdést, mégis konszenzus mutatkozik abban, hogy a magyar nemzeti jelképrendszer nagyobb része csak a magyar nyelvi műveltségen keresztül közelíthető meg, és a nemzeti azonosságtudat nyelv nélkül nem biztosítható. „Nyelvünk nélkül egyenként ingadozó, gyökeret nem verhető gyenge nádszálak vagyunk, melyeket a politikának legkisebb szelei kitekerhetnek; a nyelv a lelke a nemzetnek. Szükséges tehát főképpen nyelvünket a lehető tökéletességre hoznunk...” Az idézet Kisfaludy Sándortól származik, de mai megfogalmazói sem kicsiny tekintélyek. A magyar művelődéstörténet strukturális vonásainak mélységes ismeretében szögezi le Szegedy-Maszák Mihály, hogy „[a] nyelv mint történelmi emlékezet [...] a legfontosabb összetevő valamely nemzet azonosságában. [...] leginkább a nyelv a legelfogadhatóbb záloga a magyarságnak”.⁸ Annak ellenére, hogy például T. S. Eliot a kultúra fogalmának konstitutív elemei közül a nyelvet nem tárgyalja, egyetlen kultúrát sem lehet igazán mélyen megismerni nyelvi kódrendszerének ismerete nélkül. Aligha tagadható, hogy a „nyelvében él a nemzet” reformkori programja mennyire meghatározta a modern magyar műveltséget, de egyben be is zárta azok körébe, akik elegendő magyar nyelvi műveltséggel rendelkeznek. S a magyar anyanyelvűeken kívül – akiknek száma a legutóbbi népszámlások tapasztalata szerint a Kárpát-medencében csak az elmúlt évtizedben legalább félmillióval csökkent⁹ – kiknek és miért mutatkozna erre motivációja? Ezen a ponton kell bekapcsolni a hungarológia kérdését is, nevezetesen azt, hogy miért nem tudott a Gragger Róbert ragyogó kezdeményezése alatt az 1920-as évektől diszciplínabokorrá terebélyesedő magyarságtudomány kilenc évtizedes története alatt sok nagyszerű eredménye ellenére igazából nemzetközivé válni, mint például a germanisztika, szlavisztika, romanisztika vagy akár a finnugrisztika. Lehet, hogy azért, amit Kulcsár-Szabó Ernő feltételez, hogy azt nem vette igazából számításba, hogy „az idegen kultúra sohasem önmagunkért fordult felénk, hanem saját kérdezési horizontjának azon érdekeltségeitől vezettetve, amelyeknek a rajtunk keresztül nyert válaszok *tudására* van szüksége. Mások ránk irányuló megértését éppúgy nem lehet kikényszeríteni, mint előírni e megértés értelmezésbeli végrehajtásának kívánatos pályáit vagy ránk nézve előnyös irányait.”¹⁰ Azok, akik a hungarológia fénykorát az 1970-es évek második felétől az 1990-es évek első feléig terjedő időszakban jelölik meg, sokszor elfelejtik ennek a „fénykornak” a nemzetközi kontextusát bemutatni, mégpedig azt, hogy a helsinki folyamattól a Varsói Szerződés összeomlásáig a világpolitikai történések egyik fontos része volt Kelet- és Közép-Európa akadémiai megismerése, s a közép-európai országok atlanti, majd uniós integrációjával, valamint a balkáni térség pacifikációjával lehanyagolt az a fajta érdekelttség, amely a hungarológiának mint a térségre irányuló komparatív tudományosság egyik rész-összetevőjének konjunkturát biztosított.

Kulturális diplomáciai doktrínák az ezredforduló óta

■ Az azóta eltelt másfél évtized meghatározó kulturális diplomáciai stratégiák és fejlesztések az euroatlanti integráció elmélyítésén dolgoztak. Feltételezték a politikai-gazdasági integráció mögötti értékközösség élő és hatóerejét. Ennek szellemében kerülhetett sor a franciaországi (2001), az olaszországi (2002), a nagy-britanniai („Magyar Magic” 2004), New York-i („Extremely Hungary” 2009) magyar évadokra, a londoni (1999), a New York-i (2001), a talinni (2001), a brüsszeli (2005) magyar kulturális intézetek létesítésére, s a sort a berlini Collegium Hungaricum új épületé-

nek átadása zárta 2007-ben. Az 1998-tól kezdődő bő fél évtizeden keresztül a kulturális politika látványosan felfutó költségvetési támogatásban részesült, s politikai érdekérvényesítő képessége is megnőtt, mivel 2006-ig külön minisztérium képviselte a kormányban. A kulturális örökség fogalma és jelentéstartománya nem kizárólagosan historicista volt, hanem szervesen kapcsolódott az 1990-től az egyes nemzeti és nemzetközi politikai színtereken is megerősödő kulturális örökséppolitikai paradigmákhoz.¹¹ Úgy tűnt, ennek a törekvéseknek komoly nemzetközi támogatást adott az, hogy 2003-ban az UNESCO elfogadta a szellemi kulturális örökség megőrzéséről szóló egyezményt. A kulturális örökség fogalma a kulturális kínálat exponenciális növekedése – egyúttal fragmentálódása – és a szórakoztatóipar magát kulturális iparként definiáló dzsungelében kívánt eligazítást nyújtani a nemzeti-állami prioritásoknak és a költségvetési újraelosztásnak. Az évtized közepétől azonban már a paradigmák forgószínpadán találhatjuk magunkat az egymást követően sorjázó stratégiai dokumentumokban és tisztázó célú tanulmányokban. A kulturális politika célja hol az európai uniós integráció sikerességének bel- és külföldi propagálása, hol az „országkép-modernizáció” vagy éppen új típusú szomszédságpolitikák alátámasztása, de előkerült mint alkalmas konfliktuskezelő eszköz a 2001. szeptember 11. utáni, a globális terrorizmus fenyegetettségében élő világ újraértelmezésében, s már az évtized közepétől felmerült a Kínában való „aktív kulturális jelenlét” fontossága.¹² Mindezek, valamint a 2008-tól kezdődő és azóta sem lankadó gazdasági válság nyomán világszerte kibontakozó restriktív költségvetési politikák azt jelzik, törekvenyek voltak a jóléti társadalmak számára identitást biztosító kulturális örökséppolitikák konszenzusához köthető remények, és azt is világosan kirajzolják, hogy egyre összetettebb kontextusban lehet csak koherens kulturális diplomáciát folytatni. De a gazdasági válság azon elképzeléseket is az utópia tartományába rendelte, amelyek a kulturális versengést a piaci javak logikája szerint kivonták volna az állami gondoskodás alól. A globális piacon a nem angol nyelvű kulturális produkció tartósan nem kommercializálható, az angolra fordított termékek eleve nagyobb ráfordítást és investíciót igényelnek. Sajnos azonban a kommercializálódást és a globalizációt elensúlyozandó oktatás- és kulturális politikák hatékonysága nemcsak a folyamatos forráskivonás miatt csökken egyre, hanem azért is, mert a vizuális kommunikáció hatalmas mértékben szorítja háttérbe a verbális kultúrát, s a felnövekvő generációk nyelvi műveltsége egyre inkább alárendelődik a vizuális élmények mindent elsöprő dominanciájának.

A kép hatalma a szó felett azonban látszólagos, hisz egyre kevésbé jelent valamit. Tartalom helyett a hordozóeszközök kerültek előtérbe (az Apple kulturát és életstílust jelent, alapítója a 2011-ben elhunyt Steve Jobs pedig a média kulturális ikonként tartja számon), s a digitális technológiai fejlődés, a tartalomszolgáltatás variációi szinte követhetetlen mértékben felgyorsultak. A világhírű magyar feltaláló, Rubik Ernő egy nemrégiben adott nyilatkozatában beszélt arról, hogy a *homo faber* megelőzték produktumai, s a technológiai tökéletesedés egyfajta öncéllá vált: „Úgy érzem, hogy a számítógép egy jóval többet tudó szerszám, mint amire használják. Itt a technika tulajdonképpen előreszaladt, előrébb, mint a tartalom: az eszközünk többet tud, mint amennyire használjuk. Ez az egyik oldal. A másik, hogy nem tudjuk igazán megmondani, hogy arra, amire valóban használni kéne, alkalmas-e.”¹³

Ha ez így van, úgy az elkövetkező időszak kulturális politikái aligha elégedhetnek meg a mindenkori művészeti avantgárd kényelmes képviseletével. A jól értelmezhető kulturális kánonok lehangyatlóan vannak, egyre szűkebb és fragmentáltabb egymást számon nem tartó közösségek számára jelentenek közös nyelvet, ami jelen-tősen szűkíti a kulturális diplomácia és a kultúrán keresztül formált „ország-branding”-tevékenység cselekvési terét és társadalmi legitimációját.

Régi-új dilemmák. Kulturális diplomácia a „hét szűk esztendőben”

■ A 2010-es magyarországi választások eredményei arra is rávilágítottak, hogy az 1989-ben kezdődött „rendszerváltozás” emlékezete mennyire eltér a nyugati liberális közvéleményben az 1990-es változásokról uralkodó optimista képtől. A politikai vitákban a múlt előtérbe kerülése, a nemzeti történelem diskurzusainak éles konfliktusok között való felélédeése s ezzel párhuzamosan az Európai Unió gazdasági és döntéshozatali válsága, az uniós intézményekkel szemben Európa-szerte mind jobb- és baloldaltól megfogalmazott demokratikus deficit vádja az elmúlt húsz évvel ellentétes szellemi perspektívákat ígér. Bármennyire is kívánatos, nem valószínű, hogy a közeljövőben enyhülnének a nemzeti emlékezet korpuszáról szóló antagónisztikus viták, ráadásul Magyarország külföldi politikai megítélése is korábbi történelmi mintákat idéz. Keresztury Dezső szerint évszázadokon keresztül Németország volt a legfontosabb nyugati kapunk s az alig kikerülhető szűrőközeg, amelyen át tőlünk és rólunk hír juthatott a távolabbi Európába.¹⁴ Ez ma is így van, Németország, a német sajtó és a német közvélemény az, amely leginkább alakítóan hat a Magyarországról szóló külföldi diskurzusokra. Nemcsak a politikában, de a kultúrában is. Német olvasók és kritikusok értékelték fel a kortárs magyar irodalmat, Kertész Imre, Esterházy Péter vagy Nádas Péter életműve német kiadók közvetítésével jutott el a világirodalomba. De a magyar irodalom elköltözött klasszikusai, Márai Sándor, Szabó Magda vagy éppen legutóbb Bánffy Miklós nemzetközi sikerében is nagy szerepe van a német olvasóközönségnek.

Éppen ezért a német igények és elvárások, a német szituáció elfogulatlan értelmezése és megértése, a németországi magyar kulturális jelenlét invenciózus fenntartása és folyamatos újrapozicionálása az előttünk álló idők egyik fontos aktuális feladata marad. De ha csak dicséretet akarunk hallani, nyilvánvalóan csatlakozni fogunk. Éppen ezért, s ez már a túlmutat a németországi jelenlétben, a magyar témák „direktmarketingje” helyett a platformszerű működés megvalósítása a cél, a Collegium Hungaricumoknak olyan helyszínekké kell válniuk, amelyek szerves összetevői közvetlen környezetüknek, amelyeket nem csupán magyar „enklávéként” tartanak számon. Akkor teljesíti hivatását a magyar intézet, ha az adott ország vagy város diszkussziós terét alakítani képes intézményként funkcionál, amelyekhez a sajátos magyar perspektívát, ha úgy tetszik, a networking magyar minőségét adja mint hozzáadott-értéket. Hasonló a feladat a kontinentális Európa többi nagyvárosában (Párizs, Róma, Brüsszel, Bécs) működő magyar intézetek előtt is nyilvánvaló, hogy Rómában a tematika más, mint a szekuláris Berlinben, hálózatfórumszerű működésének fókuszpontjában a közép-európai népek közös vallási tapasztalatainak bemutatása állhat. Ezen a helyeken a magyar központok hatalmas, rendkívül jó helyen lévő épületek, a főváros magas presztízsű negyedében Collegium Hungaricumként funkcionálnak. Bár a fenntartási költségük tetemes, mégis múltjuk, hagyományaik, kapcsolatrendszerük kiterjedtsége, az adott fővárosok kulturális topográfiáján való jelenlétük okán hatalmas veszteség lenne ezeknek a központoknak a feladása. Ami nem jelenti azt, hogy új alapítású helyeken nem lehetne az impresszáriószerű, irodai működési modellt kipróbálni, mint az történik New Yorkban és Londonban. Az atlanti világ angol nyelvű közösségeiben nem csupán a magyar társadalomtudomány angol nyelvű promóciójához kell hozzájárulniuk, nem csupán nagy magyar gyűjtemények és múzeumok nagy presztízsű partnereivel kapcsolatban a „match-making” szerepét kell magukra vállalniuk, mint az történt például a 2011-es magyar EU-elnökség nagy sikerű kulturális eseményei idején, de legalább annyira fontos, hogy az elmúlt évtizedekben megnövekedett munka- és felsőoktatási mobilitás (migrációs mozgalmak?)

nyomán keletkezett, helyenként több tízezres magyar diaszpóra esetében saját eszközeivel (nyelvoktatás, közösségi programok koordinációja stb.) generálja/támogassa a közösségszervező erőfeszítéseket. Az egyik legégetőbb feladat, hogy a nagyvilág szétszórt magyar közösségeiről alkotott képünket az új realitásokhoz igazítsuk. Az 1945–1948-as magyar emigrációs közösségek tagjai közül már nagyon kevesen élnek, s egyre vékonyodik az 1956-os magyar emigráns közösségek aktív rétege is. Ugyanakkor a nyelvváltás következtében már nem magyar anyanyelvű vagy a magyart származásnyelvként töredékesen beszélő, de magyar identitásuk megőrzése iránt érdeklődést mutató másod-, harmadgenerációs fiatalok számára is ki kell dolgozni gyakorlati programokat (ReConnect Hungary). Miközben a bolognai folyamat és a felsőoktatás eltömegesedése mindenütt Európában törekennyé és kiszolgáltatottá teszi az önálló hungarológiai műhelyeket, az önkéntes hétvégi magyar iskolák száma növekszik, és nő az igény tanulás és közösségi aktivitások összekapcsolására.

Szekfü Gyula már 1927-ben a környező országok megismerésére hívta fel Klebelsberg figyelmét, az erőforrások koncentrációját, szláv és román nyelvek tanulását és oktatását sürgette.¹⁵ A hidegháborús korszak hozadéka, hogy a nyugat-európai kapcsolatok befagyasztása mellett kiépültek az akkor „baráti” országoknak minősített országokban működő kulturális intézetek. Ezeknek a hálózata (Varsó, Talinn, Prága, Szófia, Pozsony, Bukarest) ma is fontos szerepet tölthet be. De a mai magyar kultúrdiplomácia nem csupán egyfajta „kulturális országkirakat” vagy a magyar kulturális teljesítmény közvetítésének kerete, mint volt 1989 előtt, hanem a magyar nemzet- és országkép folyamatos pozicionálása a folyamatosan változó nemzetközi kulturális-kommunikációs-tudományos erőterben. Ezek az intézmények, kiegészülve a remélhetőleg a közeljövőben megalakuló belgrádi és zágrábi intézményekkel, alkalmas keretül szolgálhatnak arra, hogy sorsát és környezetét alakítani akaró és képes, innovatív, együttműködésre kész, de saját érdekeit képviselni tudó, Közép-Európában integratív képességekkel rendelkező nemzet képét alakítsuk ki tevékenységük során.

Pillanatfelvétel a jelenről és a közvetlen jövő feladatairól

■ A 2002-ben elődintézményei integrációjával létrejött és mai feladatkörét 2007-ben elnyerő Balassi Intézet jogutódja a klebelsbergi kultúrpolitika által 85 éve létrehozott külföldi magyar intézetek, a Collegium Hungaricumok rendszerének, jelenleg 19 intézetet foglal magában 17 országban (Bukarest, Sepsiszentgyörgy, Pozsony, Szófia, Prága, Varsó, Talinn, Helsinki, Moszkva, Róma, Bécs, Berlin, Stuttgart, Párizs, Brüsszel, London, New York, Kairó, Delhi). Ezek közül öt intézetben (Bécs, Berlin, Moszkva, Párizs és Róma) tudományos tevékenység is folyik. A Balassi Intézet ezenkívül koordinálja, 16 ország negyven egyetemén működteti a magyar nyelvi lektorátusokat; a Magyar Ösztöndíj Bizottságot; a határon túli hallgatók magyarországi tanulmányait segítő Márton Aron Szakkollégiumot; részt vesz a magyar felsőoktatás nemzetköziesítését előmozdító Campus Hungary programban.

Ha a Balassi Intézetet összehasonlítjuk a Közép- és Délkelet-Európa országaiban működő hasonló kulturális intézményhálózatokkal, azt látjuk, hogy Ausztria 30 kulturális intézetet tart fent a nagyvilágban, Csehország külföldi kulturális intézményhálózata, a Cseh Centrumok 20 országban összesen 22 intézetet működtetnek. Lengyelország 19 országban 21 Lengyel Intézetet működtet. A közeli jövőben tervezik újabb intézetek megnyitását Ázsiában és a Közel-Keleten (Sanghaj, Kairó). Románia 16 országban tart fenn kulturális intézetet. Bulgária kulturális intézményhálózata 11 országra terjed ki. Magyarország kulturális diplomáciai hálózata tehát jelenleg tartja a lépést Duna-völgyi régiós társainkkal, de ennek megtartásához, fejlesztéséhez

szükséges az intézményhálózat bővítése. Ennek Magyarország Ázsia nagyhatalmaival történő intenzívebb kapcsolatait, valamint a szomszéd országok, elsősorban a Délkelet-Európa felé irányuló magyar törekvéseket szükséges támogatnia. Alapvető magyar érdek Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa stabilitása, a határokon túl élő magyarság politikai és kulturális érdekképviselete. Egyelőre Bukarestben és Szófiában működik magyar intézet. Magyarország uniós elnöksége döntő mértékben járult hozzá Horvátország uniós csatlakozásához, és magyar külpolitika érdek Szerbia integrációs törekvéseinek a támogatása is. Emellett a létesítendő belgrádi, zágrábi és kolozsvári intézetek közös vonása a szomszédország-helyzet és a befogadó közegen belül az ottani magyarság mint kulturdiplomáciai tevékenységünk egyik fő célcsoportja. Kolozsvár esetében különösképp indokolja magyar intézet létrehozását az a tény, hogy a város nemcsak a romániai magyarság szellemi központja, hanem Erdély kulturális fővárosa is, tekintélyes számú egyetemi diáksággal és kultúrafogyasztó értelmiségi réteggel, amelynek jelentős nemzetközi vonzereje is van, s az, hogy több európai ország itt is létesített már kulturális intézetet.

Fontos érdek, hogy Ázsia és ezen belül Kína növekvő világpolitikai erejét felismerve, Magyarország is megfelelő szinten, a jelenlegi oktatási és kulturális szakdiploma (Peking Sanghaj) szintről feljebb lépve, önálló intézettel képviselje kultúráját a világ legdinamikusabban fejlődő gazdaságú és legnépesebb államában. A Pekingi Magyar Kulturális Intézet megnyitására a 2011. júniusi budapesti miniszterelnöki találkozó keretében aláírt szándéknyilatkozat szolgált alapot. Középtávon reális, hogy a Magyarországgal szintén hagyományosan jó kapcsolatokat tartó százmilliós lakosságú *Vietnamban* is nyissunk kulturális képviseletet, amelynek az oktatási kapcsolatok fél évszázados folyamatossága jó alkalmat teremt. Emellett a közel-keleti kapcsolatrendszer fejlesztése (Tel-Aviv, Öböl-menti államok), valamint Dél-Amerika dinamikusan fejlődő és jelentős magyar diaszpórával is rendelkező országaiban szükséges kulturális diplomáciai fejlesztést végrehajtani (Brazília, Argentína). Az újabb intézetek létesítése nem oldható meg az intézeteken belüli erőforrás-átcsoportosítással, hanem csak akkor, ha hajlandóság lesz további költségvetési szerepvállalásra. Az új intézetek profilja a következő elvárásokat foglalja magába: Folyamatosan törekedniük kell a magyar kultúra és a (nem napi) politikai folyamatok bemutatására és értelmezésére, ám minden esetben a befogadó ország közéletének kontextusában. Célzottan kapcsolatokat kell kiépíteniük és fenntartaniuk a magyar kormányzat és társadalom legjelentősebb célországbeli kulturális és társadalmi partnereivel, akiket folyamatosan megszólítva „öriznek meg” a két ország közötti viszony mélyítése számára. Támogatniuk kell a magyar külpolitikai célkitűzéseket, különösen azokat, amelyek jelentős kulturális és public diplomacy-dimenzióval is rendelkeznek. A létrehozandó Intézetek nem művészeti intézmények, amelyeknek neo- vagy posztavantgárd vagy más profilja van, hanem a Magyarország-kép alakításának olyan eszközei, amelyek kiegyensúlyozottan törekszenek a magyar kulturális örökség és a kortárs kultúra megjelenítésére és egyben kontextualizációjára. Az ilyen intézetek természetes társadalmi partnerei négy fő körből kerülnek ki. Ezek az adott ország magyar közösségei, a befogadó ország művelt középosztályának tagjai, a külpolitikai kormányzat társadalmi háttérhálózatának véleményformálói, illetve a kulturális szféra és a felsőoktatás és kutatás érdekelt-érdeklődő intézményeinek képviselői. A helyi magyar közösség felé a magyar identitáselemek megőrzését, tudatosítását és generációk közötti átadását szolgáló tevékenységével fordul, amelynek elsődleges eleme a magyar kultúra inklúzív és sokszínű bemutatása. Fontos, hogy az Intézet a magyar kultúra és politika relevanciáját a befogadó közeg gondolkodása számára értelmezhető és elfogadható módon közvetítse. Elsősorban olyan értelmező perspektí-

vák tudatos kialakításáról van szó, amelyek a közös kelet-közép-európai múlt és kultúra, a magyar kultúra és politika európai beágyazottsága kerül előtérbe.

Az „örök” magyar feladat

■ „A hír az életnek tükörképe” – írta 1943 feszült, háborús, vészterhes jövőt vajúdó őszén a később tragikus sorsot szenvedett Balogh József. Igazat adhatunk neki: „olyan gazdag és árnyalatos, mint az élet maga, nincsenek szabályai, nincsen rendszere, csak áramlata van és sodra, melyben szerencsés kéz olykor sikerrel vezetheti a ladikot.” Balogh a kulturális diplomácia/propaganda/közvetítés ambivalens természetére is rámutatott: „hibás nézetek, tévedések, félremagyarázások irtásának kínos mestersége, egy nemzet »kellétése«, harc a tollal, de olyan harc, melyben a formának mértéktartónak, ízlésesnek és kíméletesnek kell lennie; polémia, mely kerülni szeretné a polémia látszatát. Úgy tűnik fel, mintha a magyarság ama feladatai közé tartoznának, amelyek örökösök.”¹⁶ Ez utóbbi mondat sokszoros igazságát a jelen és jövő generáció is vissza fogja igazolni.

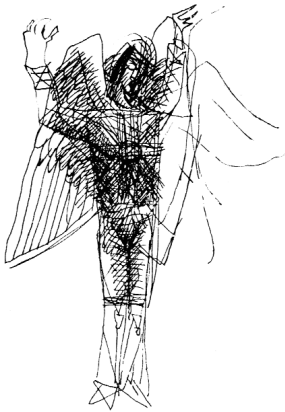
■ JEGYZETEK

1. Fritz Strich: *Goethe und die Weltliteratur*. Bern, 1946.
2. Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. 1916–1926. Atheneum, Bp., 1926, 185.
3. Szabó Dezső: *Kultúrfőlny és kultúrpolitika*. In: *Az egész látóhatár*. I–II. Püski, Bp., 1991. II. 787–788.
4. Klebelsberg Kuno: *Világválságban*. Athenaeum, Bp., 1931. 111.
5. Balogh József: *A nemzeti önismeret eszközei*. [1943] In: Szigethy Gábor (szerk.): *Hírünk a világban*. Magvető, Bp., 1985, 18.
6. Ravasz László: *Emlékezéseim*. A Református Egyház zsinati irodájának sajtóosztálya. Bp., 1992. 57.
7. Illyés Gyula: *Hírünk a világban*. In: Szigethy Gábor: i.m. 21, 24.
8. Szegedy-Maszák Mihály: „Van, ami nincs”. *Magyarságtudomány: elmélet vagy föladat?* Európai Utas, 2003.
3. <http://www.hhrf.org/europaiutas/20003/3.htm> A letöltés időpontja 2012. augusztus 31.
9. Lásd erről a *Kommentár* című folyóirat 2012/3-as számában Kiss Tamás, Barna Gergő, Gyurgyík László és Badis Róbert tanulmányait.
10. Kulcsár Szabó Ernő: *Az „azonosíthatatlan” poétikája?* Megjegyzések a hungarológia fogalmának változásaihoz. *Hatalom és kultúra*. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai. [2002] – <http://mek.oszk.hu/05500/05558/05558.htm#7> A letöltés időpontja 2012. augusztus 31.
11. Erdősi Péter–Sónkoly Gábor: *A kultúra melankóliája*. A kulturális örökség fogalmának megjelenése. *Valóság*, 2005. 6. 73–90.
12. Bozóki András: *A szabadság kultúrája*. Magyar kulturális stratégia. Lásd: http://www.okm.gov.hu/letolt/nkom/Egyeb/KulturalisStrategia_Atnezett_Publ_060217.doc Hiller István: *A kulturális modernizáció irányai* <http://www.hiller.hu/dynamic/ifoagew.pdf>, illetve ezek kritikai szemlélét Pröhle Gergely: *A magyar kultúra szerepe Magyarország nemzetközi politikai és gazdasági kapcsolatainak fejlesztésében*. MTA Kisebbségkutató Intézet, Bp., 2007. http://www.kulugyminiszterium.hu/NR/rdonlyres/FC7A671E-CF13-48C2-9DB8-EAAC22FD39A2/0/A_magyar_kultura_szerepeMo_nemzetkozi_kapcs070507.pdf Letöltés időpontja 2012. augusztus 31.
13. *Az óvoda után az élet ellaposodik*. Interjú Rubik Ernővel, 2012. május 10. <http://www.origo.hu/kultura/20120510-interju-rubik-ernovel-a-technika-lehagyta-a-tartalmat.html>
14. Keresztury Dezső: *Hírünk a világban*. In: Szigethy Gábor: i.m. 31.
15. *Világtörténet és magyar történet*. In: *Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére*. Bp., 1925, 42–43.
16. Balogh József: *A nemzet híre és a nemzeti önismeret*. In: Szigethy Gábor: i.m. 45–46.

DRÓTOS LÁSZLÓ

ÚJ UTAK A MAGYAR KULTÚRA ÉRTÉKKÖZVETÍTÉSÉBEN

Kérdezett Cseke Gábor

Hagyományos elképzelésben egy könyvtár helyszínéként önkéntelenül is egymásba nyíló, méretes termeket látunk magunk előtt, könyvektől – régítől az újakig – zsúfolt, magasba nyúló polcokkal, amelyek között apró emberkék, porvédő munkaköpenyt viselő csöndes „manipulátorok” cirkálnak fel s alá, az olvasói igénynek megfelelően. Ez a vízió amennyire sematikus, annyira hamis is, hiszen jó pár évtized óta a könyvtárak sokszorosan túllépték eredeti korlátaikat, s bár elnevezésük központi magja a könyvet jelöli meg létük és elhivatottságuk fő értelmeként, tulajdonképpen roppant információs adatbázisok, amelyekben a klasszikus adathordozóktól – kéziratok, könyvek, fotók, grafikai illusztrációk, hang- és filmfelvételek, digitális dokumentumok és tartalmak – kapnak helyet. Ennek megfelelően a könyvtár és az olvasóközönség viszonyában is gyökeres változás állt be: az olvasótermekben a szokott könyvtári élet mellett megjelent a digitális technika – a számítógépsorok, az e-olvasók, szkennerek, audio- és videoberendezések egész hálózata –, az internet révén pedig a könyvtár gyökeresen nyitottabb lett, s bizonyos értelemben akkor is a közönség szolgálatára áll, amikor valóságos kapui zárva vannak.

A hivatalosan 1802 óta létező budapesti Országos Széchényi Könyvtár – Magyarország első nyilvános nemzeti közgyűjteménye és közintézménye – a maga során ugyancsak átment ezen a természetes és nemegyszer ellentmondásokkal, nehézségekkel, radikális szemléleti váltással járó folyamaton. A változást pedig, mint az úttöréseket általában, lelkes önkéntesek vitték keresztül pusztá szenvedélyből, s első eredményeik láttán maga az intézmény is felkarolta törekvéseiket. Így lett az e-könyvtár, e-könyvtáros fogalmakból Magyarországon is kézzelfogható valóság, s ebben Moldován István mellett oroszlanrész jutott Drótos Lászlónak, az OSZK munkatársának.

Drótos László (sz. 1959, Miskolc) iskoláit, akárcsak az egyetemet, szülővárosában végezte. Ezután geológusként dolgozott Budapesten a Földtani Intézetben, leginkább számítógépes munkakörben, ahonnan a Miskolci Egyetem Könyvtárába igazolt vissza 1990 körül, nagyrészt azért, mert ott már elérhető volt a világháló. Itt az adatbázisok-

...a magyar nyelvű,
illetve magyar
vonatkozású kulturális,
tudományos vagy
oktatási célú
dokumentumokat
gyűjtjük.

ban való keresés volt a fő feladata, de a tájékoztató munka mellett írni és tanítani is kezdett, valamint különféle internetes szolgáltatásokat fejleszteni. Köztük egy magyar e-könyvtárat, amit 1999 végén az OSZK felkarolt, és azóta távmunkásként ennek építését szolgálja. A MEK-ért legutóbb az eFestival 2008 életműdíját kapta meg a társalapítóval, Moldován Istvánnal.

■ – 17 évvel ezelőtt a Magyar Elektronikus Könyvtár a jó értelemben vett önkéntesség és lelkesültség hullámán írta be nevét az e-könyvkultúra magyarországi meggyökereztetésének történetébe. Miként tudnád leírni a kezdeményezés fejlődésgörbéjét: honnan indultatok, és hová jutottatok most?

– Amikor a kilencvenes évek elején megjelent az internet Magyarországon, még csak egy kiváltságos körben volt elérhető (felsőoktatási és tudományos intézmények), néhány szolgáltatást lehetett csak használni (levelezés, fájlletöltés, adatbázisok lekérdezése) és a dokumentumtípusok száma is igen szűk volt a mai kínálatához képest (szoftverek, technikai dokumentációk, tudományos információk, hírlevelek, rossz minőségű képecskék, sőt betűkből és számokból rajzolt grafikák). Nem volt web, és nem voltak keresőgépek sem, évekig grafikus felület sem létezett, mindent begépelte parancsokkal lehetett elérni vagy működtetni. Magyar nyelvű tartalom jórészt az volt, amit a Nyugaton élő magyarok létrehoztak, mert ők ott már korábban hozzáférhettek a világhálóhoz. (Meg kell azért jegyezni, hogy az internet megjelenése előtt is volt már online-világ nálunk is, mert például a telefonvonalakon elérhető BBS-rendszereken élénk szubkultúra virágzott ki a nyolcvanas években, az X.25-nek nevezett csomagkapcsolt hálózaton pedig a rendszerváltás környéki néhány évben az ún. akadémiai szféra, ezen belül a könyvtáros közösség is már többféle szolgáltatást és adatbázist létrehozott.) De az igazi robbanás az 1990-es évtized közepén indult, amikor kezdett elterjedni a webtechnológia, és megjelentek nálunk is az internethozzáférést kínáló cégek. Akit érdekel ez a (h)őskorszak, annak a *Magyar tartalom* című tanulmánykötet olvasgatását ajánlom a MEK-ből (mek.oszk.hu/01200/01279).

Két jellemzőt szeretnék kiemelni ebből az időszakból, ami a kérdésedben is szerepel. Az egyik az *önkéntesség*: minden és mindenki teljesen önzetlenül (ahogy most mondanánk: „nonprofit” módon) osztotta meg munkáját és tudását a többiekkel, mivel cserébe ő is szabadon hozzáfért mások munkájához és tudásához. Például begépelte a *János vitézt* (a szkennerek még nem igazán voltak elterjedve), és elküldte egy fórumra, hogy mindenki olvashassa. A másik a *lelkesültség*, amit a technológia által megnyitott új univerzum benépesíthetősége váltott ki az emberekből. Ezzel magyarázható, hogy egy fizikus a magyar képzőművészetet bemutató digitális képgalériát kezdett építgetni, egyes informatikusok angol–magyar szótárt barkácsoltak, egy geológus (vagyis én) meg elektronikus könyvtár fejlesztésébe vágta a... kalapácsát. A megosztási hajlam és a lelkesedés még most is jellemző a neten, sőt a webkettes közösségi színterek hallatlan népszerűségét részben ezek motiválják, de időközben megjelent a szabályozás és az üzleti (forprofit) érdek is, ami sokszor konfliktusokhoz vezet. Mindenesetre az a jelenség, hogy amint erre egy új technológia lehetőséget teremt, megindul rajta a kultúra minden formájának áramlása – még akkor is, ha azt a technológiát eredetileg egészen más célra szánták –, igazán biztató és jó érv azokkal szemben, akik féltik a hagyományos kultúrát a műszaki eszközöktől. Az interneten gyakran idézett szlogent – „Information wants to be free” – némileg átfogalmazva ezt is mondhatjuk: „A kultúra terjedni akar.”

Úgyhogy amikor néhány kollégámmal együtt észleltük a magyar kultúra terjedését az újonnan megnyílt csatornán, és láttuk a külföldi digitális szöveggyűjtemények, mindenekelőtt az internettel szinte egyidős amerikai Project Gutenberg fejlődését, úgy döntöttünk, hogy ezeket az alapvetően szöveges dokumentumokat könyvtárba kell szervezni – vagyis gyűjteni, katalogizálni és megmenteni a jövőnek. Ezért jött

létre a Magyar Elektronikus Könyvtár, aminek első látható szolgáltatása 1995-ben jelent meg, az Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program segítségével köszönhetően. Öt évvel később az Országos Széchényi Könyvtár karolta fel a kezdeményezésünket, és létrejött ott egy önálló osztály. Emellett egy *közhasznú egyesületet* is szerveztünk az önkéntesek, illetve a digitális dokumentumok és könyvtárak iránt érdeklődők összefogására.

A „külső munkatársaktól” kapott digitalizált anyagok és egyéb segítségek, a partnerintézményekkel való tartalmi és technikai együttműködések a kezdetektől fogva mindmáig meghatározó tényezői a MEK gyarapodásának és fejlődésének. Azzal, hogy az OSZK befogadta a projektet, illetve hogy a MEK Egyesületen át az internetszolgáltatók is szponzorálják a tartalom bővítését, lehetőségünk nyílt digitalizálási munkák helyben való elvégzésére vagy ilyenek megrendelésére is. De a MEK alapvetően nem egy digitalizálási projekt, ahogy szinte minden más hazai és külföldi e-könyvtár, hanem leginkább *digitális megőrzéssel* foglalkozik. Vagyis aktívan gyűjtjük különféle forrásokból a már digitális formátumban levő dokumentumokat (pl. a már említett Project Gutenberg gyűjteményéből a magyar önkéntesek által szkennelt és kijavított szövegeket), illetve befogadjuk a szerzők, fordítók, kiadók, könyvtárosok és egyéb személyek vagy szervezetek által beküldött műveket. Ma már nemcsak könyvjellegű dolgokat őrzünk, hanem időszakosan megjelenő kiadványokat és képi dokumentumokat is az EPA és a DKA nevű gyűjteményünkben. Rajtuk kívül egyéb webes szolgáltatások (pl. virtuális kiállítások, sajtómúzeum, adatbázisok, webhelyek tükrözése, internetes tájékoztató szolgálat, könyvismertető) is kapcsolódnak a MEK-hez. Tulajdonképpen a digitális kultúránk egy kis szeletének archiválását végezzük már 17 éve. (Az OSZK egyik közeljövőbeli nagy feladata lesz majd a magyar web – ha nem is teljes egészének, de egy jelentős részének – rendszeres begyűjtése és megőrzése egy magyar internetarchívum keretében.)

A tartalom gyűjtése és feldolgozása mellett folyamatosan teszteljük a megjelenő új technikai lehetőségeket is, és beépítjük a hasznosnak bizonyulókat a szolgáltatásainkba, úgyhogy egyfajta kísérleti műhelyként is felfogható a MEK, ahol a jövő könyvtárát kutatjuk.

– *A laikusok részére, kérlek, mutasd be, milyen mozzanatokból és folyamatokból tevődik össze egy-egy e-könyv elkészülte a MEK gyakorlata szerint?*

– Mivel sokféle forrásból érkeznek a könyvek, sokféle formátumban és állapotban, ezért nincs egyetlen egységes munkamenet. A teendők még attól is függenek, hogy várhatóan kik és milyen célra akarják a dokumentumot használni, illetve hogy milyen kiadványról/műről van szó. Mert más formátum optimális egy tudományos kutatóknak, és más egy diáknak; mást igényel az, aki nem lát, és ezért géppel olvastatja fel magának a szöveget, vagy aki egy mobil eszköz kisméretű képernyőjén böngészget; és más formátum alkalmas olyankor, amikor a könyvek külalakját is meg akarjuk őrizni, mint amikor csak a tartalmukat.

Amikor mi digitalizálunk valamit, akkor persze a szkenneléssel kezdődik a folyamat, de gyakori az is, hogy már beszkennelt könyvoldalakat kapunk valahonnan, ilyenkor csak az oldalképek egységesítése, egyenesre igazítása, körbevágása, az esetleges hiányok pótlása jelent plusz feladatot. A következő fázis a betűk felismertetése egy erre alkalmas szoftverrel, ami persze nem lesz tökéletes, maradnak hibásan felismert karakterek. Ha fontos, hogy a szöveg minél hibátlanabb és bármilyen eszközön olvasható/felolvastatható legyen (ilyen például a klasszikus szépirodalom), akkor a javítási és szerkesztési feladatot kiadjuk külső korrektoroknak – ez a legidőigényesebb és legköltségesebb munkafázis. Egyéb könyveknél (pl. szakirodalom, muzeális kiadványok) az oldalképet és az automatikusan felismertett szöveget együtt mentjük el egy erre alkalmas formátumba (PDF, esetleg DjVu), így az olva-

só az eredeti könyvlapokat látja, de emellett – a felismerési hibáktól eltekintve – keresni is tud a szövegben, sőt ki is másolhatja azt. Amikor oldalképek helyett már eleve számítógépes szöveget kapunk, akkor is elvégzünk rajta különféle ellenőrzési és hibajavítási műveleteket, majd ha technikailag lehetséges, legalább négyféle formátumot (HTML, Word, RTF, PDF) konvertálunk belőle. Újabban – szintén külső segítséggel – visszamenőleg néhány száz könyvből a most divatos e-olvasókon jól böngészhető EPUB- és PRC-formátum is készült.

A kész könyveket azután katalogizáljuk, ellátjuk metaadatokkal (pl. tárgyszavak, ismertető szöveg), egy kis címlapképpel, és hasonló dokumentumokat kapcsolunk hozzá, hogy ha egy érdeklődő rábukkan, akkor a linkeket követve könnyen találjon további hasznos olvasnivalókat akár a mi gyűjteményeinkben, akár máshol az interneten.

– Az idők során a Magyar Elektronikus Könyvtár a civil kezdeményezéseknek kijáró támogatásokból egész hálózatot épített ki a magyar nyelvterületen. Kérlek, mutasd be a fontosabb tükörszervereket és fontosságukat a MEK állományának gazdagításában. Milyennek ítéletek meg a velük való együttműködést?

– A tükörszervereket a már említett NIIF Program biztosította a határon túli partnerintézményeinknek, és abban az időszakban voltak különösen hasznosak, amikor még lassú volt az internetkapcsolat a környező országok és Budapest között. Mára már ez a funkciójuk jelentőségét veszítette, mert közel ugyanolyan sebességgel lehet letölteni bárhol a központi mek.oszk.hu szerverről (vagy a szintén budapesti mek.niif.hu tükrözésről), mint a földrajzilag közelebb vitt másolatokról. De ezek a partnerkapcsolatok olyan szempontból máig hasznosulnak, hogy részben a MEK ottani megjelenésének köszönhetően is több helyen megindult a digitalizálás és a digitális dokumentumok gyűjtése. Különösen az erdélyi kollégáktól kapunk sok érdekes régi vagy új kiadású könyvet. Mindenképpen kiemelendők közülük a Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtára, a Kájoni János Megyei Könyvtár, az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság és az Erdélyi Múzeum-Egyesület munkatársai. De említhetném ennek az interjúnak a készítőjét is, aki lelkesen szervezi a kortárs irodalmat a MEK-be.

– Milyen szemléleti, mennyiségi és minőségi változás/előrelépés következett be az évek folyamán a MEK által rendszerezett és ingyenesen hozzáférhetővé tett szellemi termékek – angolból eredeztetett szakzsargonban: tartalmak – beemelésében és hasznosításában?

– Szemléletileg nem nagyon változtunk, továbbra is a magyar nyelvű, illetve magyar vonatkozású kulturális, tudományos vagy oktatási célú dokumentumokat gyűjtjük. A mennyiségi gyarapodás az aktuális „erőforrásoknak” és a beküldők aktivitásának függvénye. Jelenleg napi átlagban öt könyvet tudunk feldolgozni, jobb időszakokban ez a szám a hetet is elérte. A MEK ismertsége és használata az első évtizedben folyamatosan nőtt, és az utóbbi években napi 40–50 ezer látogatás körül stabilizálódott (az oktatási szünetekben ennél azért kevesebb). A stabilitást egyébként fontos értéknek gondolom, nem sok kezdeményezés tudott ennyi ideig életben maradni a gyorsan változó internetes környezetben.

Ami a tartalmi változást illeti, ahogy már említettem, elkezdtünk más dokumentumtípusokat is gyűjteni: 2004 az Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis (epa.oszk.hu) és 2007-től a Digitális Képarchívum (dka.oszk.hu) keretében. A MEK-ben pedig hangoskönyveket is szolgáltatunk már egy ideje, amelyek iránt nagy az igény. Az első felolvasott műveket a Magyar Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetségétől kaptuk, újabban pedig a pécsi Digitália önkéntesei készítettek ilyeneket. Nyitottak vagyunk minden új dokumentumtípusra és olyan együttműködésre, amely

az eddig összegyűjtött anyag további hasznosítását célozza (pl. szövegbányászat, szemantikus web, gépi felolvasás, közös katalógusok).

– *Hogyan látod a Magyar Elektronikus Könyvtár helyét abban a jelenlegi, megnövekedett versenyhelyzetben, amelyben a Kárpát-medence piacait elárasztották az e-könyvolvasók, s ehhez igazodva, elszaporodtak az e-könyvgyártó vállalkozások, kiadók? Miben különböztek tőlük, és miként kezelitek a versenyhelyzetet? Jellemezd, értékeld röviden a létező magyar és külföldi e-könyvműhelyek néhány képviselőjét is.*

– Azzal kezdeném, hogy két igazán nagy jelentőségű külföldi esemény volt az elmúlt években, ami jelentősen megváltoztatta a korábban lassan evolválódó e-könyvvilágot. Az egyik, amikor 2004 végén a Google bejelentette, hogy könyvtárakkal szövetkezve 15 millió könyvet fog digitalizálni és visszakereshetővé tenni tíz év alatt. A másik, amikor a világ legnagyobb webes könyváruháza, az Amazon 2007 novemberében piacra dobta az első Kindle olvasót, majd 2009-ben annak továbbfejlesztett verzióját, és elkezdett hozzá nagy mennyiségben elektronikus könyveket árulni. Vagyis egyrészt az addigi kis léptékű projektek után egyszerre reális lehetőséggé vált könyvtárméretű digitalizációs projekteknél, másrészt a korábbi elhalt vagy csak vegetáló próbálkozások után megszületett egy működőképes üzleti modell, ami egy jól sikerült eszközhöz egyben széles tartalmi kínálatot is tudott adni. Az utóbbi időben egy harmadik fontos trend is megjelent: a „self-publishing”, vagyis a szerzői kiadás, ami ugyan már a nyomtatott könyvek világában is létezett, de most arról van szó, hogy gombamód szaporodnak azok a vállalkozások és eszközök, amelyek megteremtik az írással foglalkozó emberek számára azt az infrastruktúrát, amivel ingyen vagy nagyon olcsón előállíthatnak elektronikus vagy papírkönyveket, és azután akár olyan nagy cégek könyvesboltjaiban is terjeszthetik őket, mint az előbb említett Google vagy az Amazon. Ez a folyamat egyrészt szélesre nyitja a kaput a valódi vagy önjelölt tehetségek előtt, másrészt a kiadói minőségkontroll, a szerkesztőségi szöveggondozás és a hagyományos terjesztői lánc teljes kikapcsolását jelenti (utóbbiba beleértve a könyvtárak közvetítő és megőrző szerepét is).

Úgyhogy jelentős átrendeződések zajlanak, és ezek már nálunk is éreztetik a hatásukat. Hogy lesz-e igazán nagy volumenű hazai könyvtárdigitalizáló projekt? Hogy életben tudnak-e végre maradni a 2000-es években időnként felbukkanó, majd rendre bezáró magyar e-könyvkiadók és -könyvesboltok, vagy egy ilyen kis nyelv piacát elnyelik a külföldi multik? És hogy a sok „önkiadott” könyvből mi jut el kötelezpéldányként az OSZK-ba vagy valamilyen más olyan archívumba, ahol hosszú távon is megőrződik és használható marad? Ezek még nyitott kérdések jelenleg.

Én személy szerint nem versenytársnak, hanem potenciális partnernek tekintek mindenkit, aki munkát és pénzt fektet a digitális kultúra megteremtésébe és terjesztésébe. Vannak is ilyen együttműködéseink kiadókkal, illetve terjesztőkkel, például olyan módon, hogy szerzői joggal már nem védett könyveket adunk a MEK-ből, tőlük pedig visszakapjuk az e-book formátumokra konvertált verziókat. Most formálódik egy „Egyesülés az E-könyvekért”, amelyben a piaci szereplők mellett a Széchényi Könyvtár és a MEK Egyesület is részt vesz – igyekszünk majd képviselni a könyvtári szempontokat és megtalálni a helyünket az átrendeződő viszonyok között.

A Magyar Elektronikus Könyvtár eddigi szerepét úgy látom: azzal, hogy felépített egy kisebbfajta magyar nyelvű digitális könyvgyűjteményt, felkeltette az emberek érdeklődését az interneten elérhető, képernyőn olvasható irodalom iránt, és tartalmat tudott szolgáltatni azoknak, akik elsők között vásároltak e-könyvolvasásra is alkalmas eszközöket – ha úgy tetszik, megteremtette a piacot. A jövőjéről pedig azt gondolom, hogy akik értékelik azt a munkát, amit munkatársaimmal a könyvek gon-

dozásába és leírásába fektetünk, vagy fontosnak gondolják azt, hogy a legismertebb magyar nyelvű internetes könyvtárban a kultúránk és tudományunk iránt érdeklődők számára szabadon hozzáférhető és hosszú távon is megőrzött könyvek legyenek, azok továbbra is használni, illetve műveikkel támogatni fogják a MEK-et. Az „open access”, vagyis a nyílt hozzáférés egy gyorsan terjedő mozgalom az egész világon, eredetileg a közpénzekből finanszírozott tudományos kutatások eredményeit közlő publikációk ingyenes elérését ösztönözte, de ma már a kreatív művészek is egyre többször jelentetik meg olyan Creative Commons licenc alatt a műveiket, amely mindenkinek megengedi a nonprofit felhasználást. A MEK kezdettől fogva egy ilyen nyílt archívum szerepet is ellát, és közvetíti a benne elhelyezett művek adatait az olyan nagy gyűjtőhelyek felé, mint amilyen az európai digitális könyvtár, az Europeana.

A magyar és a külföldi e-könyvszolgáltatások jellemzésére nem vállalkoznék, mert keveset ismerek igazán alaposan, és nem szeretném félinformációk alapján minősíteni őket, vagy kihagyni emiatt fontos szereplőket. Csak pár ingyenes forrást említenék meg, amelyek érdekeseek lehetnek az olvasóknak. Ha már az Europeana (europeana.eu) szóba került, akkor erre hívnám fel elsőként a figyelmet. Itt ugyan nem tárolnak digitális dokumentumokat, viszont egy több mint 20 millió tételes adatbázisban lehet visszakeresni az Európai Unió könyvtáraiban, múzeumaiban, filmarchívumaiban és egyéb közgyűjteményeiben található digitális dokumentumokat, és általában egy-két kattintással maga a dokumentum is elérhető az eredeti szolgáltató helyről. Van magyar nyelvű kezelőfelülete is, és a magyar adatállomány is szaporodik benne. Egy másik hatalmas lelőhely az amerikai Internet Archive (archive.org), amely nemcsak a világ legnagyobb webarchívuma, hanem jelentős hangfelvétel- és könyvgyűjteménye is van, utóbbiban megtalálhatók az Egyesült Államok és Kanada könyvtáraiban digitalizált régi magyar könyvek is. Kihagyhatatlan forrás a Project Gutenberg (gutenberg.org), aminek a magyar szekciója ugyan még nem nagy, de aki segíteni szeretne a bővítésében, az a facebook.com/PGHungarianTeam oldalon tudja felvenni a kapcsolatot a koordinátorokkal. A magyarországi projektek közül világviszonylatban is egyedülálló az 1998 óta működő, néhány éve új felületet kapott Digitális Irodalmi Akadémia (dia.pim.hu), ahol neves kortárs vagy közel kortárs írók teljes életműve kereshető és olvasható. A műveket életrajzok, bibliográfiák, képek és egyéb információk is kiegészítik. Szépirodalom helyett főleg a felsőoktatásban használt tankönyveket, valamint szakkönyveket kínál a Kempelen Farkas Digitális Tankönyvtár (tankonyvtar.hu). A DIA-val ellentétben itt nemcsak böngészhető HTML-formátum, hanem letölthető EPUB-, DOCX- és PDF-verzió is van többnyire. Elsősorban kultúrtörténeti és településtörténeti könyveket, illetve egyéb dokumentumokat találunk az „Örökség – Kultúra” Oktatási E-Könyv- és Médiatárban (sulinet.hu/oroksegtar/data), köztük a külföldi magyarsággal, illetve a magyarországi nemzetiségekkel foglalkozó műveket is. Sokfelé bukkanhatunk digitális könyvekre a hazai könyvtárak honlapjain, elektronikus gyűjteményeiben is. Ezek vagy már nem jogvédett régi dokumentumok (pl. helytörténeti vagy szakmatörténeti szempontból érdekes művek), vagy mai tudományos publikációk (pl. disszertációk). Nagyon hiányzik a hazai nonprofit projektek közül egy olyan, amely a 20. század derekán alkotó jeles szép- és szakíróink műveit tenné közpénzen közkinccsé, mert ezeknek a védelmi ideje majd csak évtizedek múlva jár le, addig legalísan nem lehet szabadon megismerni őket.

– *Hol kezdődik és hol végződik a kalózkodás az e-könyvek világában? Mi minősül tényleges kalózkodásnak, és mi az, ami megmarad a kulturális érdeklődés kerekein belül?*

– Mivel a kultúra alapvető tulajdonsága, sőt létfeltétele, hogy „terjedni akar”, érthető, hogy amint megjelenik egy új kommunikációs csatorna vagy eszköz, szinte azonnal elkezdődik rajta a kulturális alkotások terjesztése, függetlenül attól, hogy a korábbi korszakra kidolgozott jogi szabályozás mit enged meg, és mit nem. Addig, amíg nincs olyan legális alternatíva, ami képes kielégíteni a megjelent új igényeket, és amíg nem anyagi haszonszerzésből történik a „kalózkodás”, addig leginkább csak morális alapon lehet elítélni az ilyen jelenségeket. De mint tudjuk, az idők változásával az erkölcsök is változnak, ma már nem ítélnék el olyan dolgokat, amiket egy-két évtizede vagy évszázada elfogadhatatlannak tartott a társadalom, és a jog is szankcionálta. Jelenkori tapasztalat a Youtube-jelenség: az előadó- és vizuális művészek, illetve az őket képviselő zene- és filmkiadók, tévétársaságok első reakciója többnyire az volt, hogy letiltották a videomegosztóról a közönségük által feltöltött műveiket. Ma viszont sokan már ott tartanak közülük, hogy promóciós okból maguk töltik fel elsőként a zenei klipeket, filmrészleteket vagy akár teljes műsorokat is, mert rájöttek, hogy aki/ami nincs jelen a Youtube-on, az nem is létezik a fiatalabb generációk tagjai számára, akik ott választják ki a számukra érdekes művészeket és műveket. A könyvpiar most megy át azon az átstrukturálódási folyamaton, amin a zeneipar már nagyrészt átesett (és amit végül is túlélt). Persze a könyv más műfaj, mint a zene, úgyhogy nem biztos, hogy ugyanaz az üzleti modell lesz majd működőképes ennél is. És kérdés az is, hogy a műpéldányokra kitalált „múlt évezredi” szerzői jogi szabályozás mikor fogja követni a 21. század fejleményeit, azt a digitális világot, ahol nemcsak hogy példányokról nincs szó, hanem sokszor még azt sem lehet megállapítani, hogy a művet hordozó fájl melyik darabkája éppen hol van és kinek a birtokában.

Az biztos, hogy új szabályrendszer és új szereposztás kell. A mindenhol elérhető hálózatok, az egymással kommunikáló sokféle digitális eszköz, a teljes könyvtárak tárolására alkalmas memóriakártyák korában ugyanúgy értelmetlenné válnak a régi megoldások, mint ahogy a nyomdagép feltalálása után nem kellett már az olvasópulthoz láncolni a kolostorokban az egyetlen, féltve őrzött, kézírásos Bibliát, és ahogyan nem lehetett többé elzárni a köznép elől a könyvekben található gondolatokat.

– *A Magyar Elektronikus Könyvtár honlapja a tízezer szöveges dokumentumot meghaladó adatbázison kívül egész sor digitális könyvtári funkciót adminisztrál, amelyekről a Hírek menüpont alatt számoltok be. Ezek közül most mely friss híreket ajánlanád hangsúlyosan a figyelmünkbe?*

– Az utóbbi hónapok fejlesztései, újdonságai leginkább a mobil világhoz kapcsolódnak. Egyrészt igyekszünk okostelefonokon, táblagépeken és e-könyv-olvasókon is kényelmesen használható formátumokban szolgáltatni egyelőre elsősorban a klasszikus magyar szépirodalmat. Másrészt – megint csak külső együttműködéseknek köszönhetően – többféle MEK kereső és olvasó alkalmazás is megjelent a népszerűbb mobil rendszerekhez. Harmadsorban pedig 2012 elején elkészült az ezekre az eszközökre optimalizált felület (m.mek.oszk.hu), amivel a mobilhasználók könnyebben tudnak navigálni a könyvtárban.

– *Egyre nagyobb méreteket ölt a képi dokumentumok és tartalmak digitális integrálása az e-könyvtárakban és -adatbázisokban. Milyen műszaki problémákat, terheket jelent ez a Magyar Elektronikus Könyvtár esetében, és miként sikerül eredményesen túllépni rajtuk?*

– A vizualitást preferáló nemzedékeknek a képek nagyon fontos információhordozók, és ma már bárki tud egy digitális kamerával vagy akár egy mobiltelefonnal is álló- vagy mozgóképeket készíteni, sőt sok esetben pár másodperc alatt publikálni is képes őket valamilyen internetes megosztó rendszerben vagy közösségi olda-

lon. Bár a könyvtárakról elsöre mindenkinek a könyvek és újságok, vagyis szöveges művek jutnak eszébe, de a legtöbb ilyen intézményben képi dokumentumokat is gyűjtenek, például térképeket, plakátokat, képeslapokat és egyéb aprónyomtatványokat. Ráadásul a könyvek és újságok is tartalmazhatnak illusztrációkat, fotókat, diagramokat, műszaki rajzokat stb., amelyekre viszont nem egyszerű rábukkanni, hacsak nem tudjuk pontosan, hogy melyik kiadványban jelentek meg. A megtalálhatóság a digitális képek esetében is nagy probléma, mert a keresőgépek nem tudják értelmezni a rajtuk látható dolgokat. Ezért fontos ezeket minél több kísérő információval ellátni.

A Digitális Képtár szolgálatunknak épp ez a célja és jelentősége. Közel százféle metaadatot tudunk egy-egy képhez rendelni (pl. cím, alcím, alkotó, közreműködő, műfaj, technika, téma, tárgyszó, személynév, földrajzi hely, képaláírás, ismertető szöveg, eredeti kiadvány, méret, felbontás), így nagyban megkönnyítjük a megfelelő képek megtalálását. Régi képeket (pl. a MEK-ben és az EPA-ban levő dokumentumok válogatott illusztrációit) és újakat (pl. képmegosztó oldalakon közzétett magyar vonatkozású fotókat) egyaránt gyűjtünk, és itt is örömmel veszünk önkéntes felajánlásokat. Jelenleg már közel 36 ezer katalogizált tétel van az archívumban, és ez a szám gyorsan növekszik. Az állóképek mellett szeretnénk a jövőben animációkat, prezentációkat, panorámaképeket és egyéb vizuális dokumentumokat is archiválni.

Itt is törekszünk a technikai újítások beépítésére. Vannak például interaktívan nagyítható nagyméretű térképeink, a földrajzi tárgyszavak által jelölt helyek megjeleníthetők a GoogleMaps-en, néhány hete pedig kísérleti jelleggel beépítettük az iGlue nevű szemantikus keresőt, ami főleg a külföldieknek hasznos, mert egyszerűen megnézhetik vele egyes nevek és fogalmak angol nyelvű adatait/leírásait. Tavaly készítettünk egy webkettes funkciót nyújtó, Képalbum nevű felületet a DKA-hoz. Ennek segítségével a Facebook- vagy Google-azonosítójukkal belépett felhasználók albumokat alakíthatnak ki a számukra fontos képekből, diavetítést csinálhatnak belőlük, megoszthatják őket másokkal is az ismertebb közösségi oldalakon, továbbá az egyes képeket címkézhetik, pontozhatják, megjegyzésekkel láthatják el, elküldhetik képeslapként, vagy éppen kirakós játékot játszhatnak velük.

– Mit tanácsolsz, miképpen oldható fel az egyéni gyakorlat szintjén a hagyományos könyv és az e-könyv közötti konfliktus; mi a helye az egyiknek és a másiknak az ismeretszerzésben, az olvasási szokások korszerűbbé és hatékonyabbá válásában? A te olvasási szokásaid miképpen alakultak a néhány évtizedes digitális tapasztalatnak megfelelően?

– A végén kezdeném: én már évek óta csak ajándékozási célra használok papírkönyveket. De én nem vagyok jó példa, mert nekem az a munkám és egyben a hobbi is, hogy digitális könyveket javítok és szerkesztek egész nap.

Az olvasás módja persze más képernyőről, mint papírról, előbbinél sokszor csak felületesen „szkenneli” az ember a függőlegesen görgetett szöveget, nem igazán éli magát bele, és másként érzékeli például annak terjedelmét is. Ez kevésbé igaz azokra a mobil eszközökre, amelyeket eleve olvasásra terveztek, különösen a külső fényforrást igénylő e-papíros készülékekre. Egyre többször látok a közlekedési eszközökön mindenféle életkorú embereket, akik láthatóan ugyanúgy elmélyülnek a kezükben tartott e-könyv olvasásban, mint mások egy puha fedelű könyvben. Persze a digitális szöveg igazi előnye a kereshetőségben, a hivatkozhatóságban, az interaktivitásban (pl. jegyzetelés, szótár előhívása, közös szerkesztés), a változtathatóságban, a rugalmas formázhatóságban, a gyors terjeszthetőségben stb. rejlnek, így olyan műveknél vagy műfajoknál, amelyeknél ezek nem fontos szempontok, vagy mondjuk, amikor lényeges a mívség, az érték érzékeltetése (pl. a tipográfia, a papír és

a kötés minőségével), a hagyományos könyv tovább fog élni. De ne felejtjük el azt sem, hogy míg a papírkönyv egy hosszú idő alatt kikristályosodott konstrukció, az e-könyvek csak pár éve kezdtek terjedni. Most még a hagyományos könyveket utánozzák (ahogyan az első gépkocsik a hintókat), és azokkal vetjük őket össze, de hogy végül mivé fejlődnek, és hogyan fogják megváltoztatni a művelődést, a tanulást, a tudományos kutatást és a szórakozást, az még megjósolhatatlan. Egy biztos, hogy megtalálják a helyüket az emberek életében, és új utakat nyitnak a kultúra terjedésének.

GÖMÖRI GYÖRGY

1620, Lőcse:

Bethlen Gábor levele lovaskatonáihoz

Szomorú szívvel csodálkozom,
hogy több zsoldot mertek kérni
tőlünk a hadviseléshez.

Nyomorult, pusztuló hazánkat
nem szolgálnátok fizetetlen? Nem,
inkább raboltok, prédáltok – a természetes
ellenség sem pusztította az országot jobban
tinálatok! Jelentik, hogy ahol csak
jártatok, a szegényeket iszonyú
kegyetlenséggel dúltátok,
és sokan közületek förtelmes
paráznaságokat cselekedtek!

Parancsolom: becsüljétek meg
magatokat, legyen vége a sok
istentelenségnek, vigyázzatok
a magyarok jó hírére-nevére, ellenség ellen
bátrak és ne viasz emberek legyetek –
ne fosztogassatok, mint amaz undok életű, rabló kozákok!
Hópénzt tőlem csak akkor kaptok,
ha pénzért, nem erővel vesztek zabot
és eleséget. Ha vitézi módon éltek.
Legyetek hát egészségben és serények
az igaz vitézségben.

Gabriel, manu propria

Királyi panasz

Nehéz választott királynak lenni
mivel az emberek sokügyűek
és az állam sajnos nem csak én vagyok
családom zúgolódik
mert az égvilágon semmire sincs időm
utazgatnom kell mert elfogyott a pénz
és nekem kell foglalkoznom

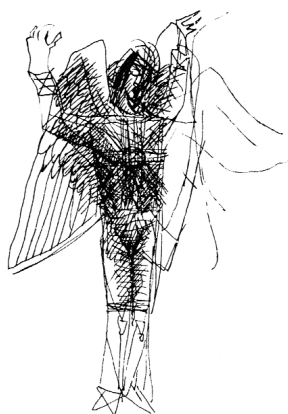
a közbiztonsággal a közlekedéssel a köz-
ellátással de még az Operaház
igazgatásával is
nehéz nagyon nehéz
hiába ígérgettem hogy
„mindenki jól fog járni”
ilyesmi csak a mesében létezik
most számonkérlek rajtam
a kenyér árát és minőségét
az irdatlan kátyúkat az utakon
meg azt hogy a tavalyinál kevesebb rozs terem
közben készül a nagy tavaszi árvíz –
fontolgtatom a végső szavakat:
après moi le déluge

KONDOROSSY ISTVÁN – NAGY CSABA

MAGYAR SZÍNHÁZAK AZ INTERNETEN

Hogyan juttathatjuk el kulturális értékeinket azokhoz, akik anyagi, egészségi okok vagy fizikai akadályoztatásuk miatt színházi előadásokat nem tudnak látogatni? Ez a kérdés indította el 2009 tavaszán a világon elsőként – és jelenleg is működő – internetszínház-projektet a www.amagyarkulturanagykovete.com weboldalon. Célunk az volt, hogy a magyar színházi produkciók internetes gyűjteményének kialakításával, archiválásával és közreadásával a magyar színházi kultúra értékeit széles körben terjeszthessük.

Az internetes közvetítés minden érdekelt fél igényeit képes kielégíteni. A néző olyan előadásokat ismerhet meg, amelyekhez másként nem férne hozzá. Fizikai jelenlét nélkül megismerhet fővárosi és vidéki színházakat, határon túli műhelyeket. Össze tud hasonlítani előadásokat, megismerheti színészek és rendezők munkáját. A nézők közül kiemelnénk a fogyatékkal élők társadalmát – mozgássérültek, siketek –, akik számára a világháló szinte az egyetlen megoldás a kulturális esélyegyenlőség megvalósítására. E társadalom tagjainak elérését a MEOSZ-szal kötött megállapodásunk keretében ma is folyamatosan végezzük. A színház számára a project bekapcsol egy új nézői réteget – olyan nézőket, akik más körülmények között soha nem látogatnának el a színházba, de rendszeres fogyasztói lehetnek az *otthon* hozzáférhető digitális kultúrának. A közvetítéssel térben és időben is meghosszabbodik az adott produkció „jelenléte” a kulturális értékek iránt érdeklődők számára, ezzel nő a produkciók bevételtermelő képessége. A színházi alkotó művészek számára

**A közvetítéssel térben
és időben is
meghosszabbodik
az adott produkció
„jelenléte” a kulturális
értékek iránt
érdeklődők számára.**

egyedülálló lehetőséget nyújt arra, hogy a konkrét előadásoktól térben és időben el-távolodva előadásokat összehasonlíthassanak, színészi alakításokat értelmezzenek, rendezői koncepciókat elemezzenek, saját színházuk előadásait a világ bármely táján szakmai tárgyalásokon, fesztiválokön személyre szólóan egyetlen gombnyo-mással megmutathassanak. A kultúrpolitika és az azt támogatók számára a projekt jelentős presztízsnövelő eszközzé válhat. Egy közös internetes műsортár kialakítása ma a színpadi kultúra nemzeti archívumának létrehozását jelenti. A projekt hozzá-járul ahhoz, hogy a nemzeti kultúra egyes értékei megőrződjenek, hogy a színházi produkciók – a határon túli műhelyek bevonásával –össz nemzeti szinten is megis-merhetővé váljanak. Hozzájárul ahhoz, hogy egy színházi produkció ne csak loká-lis érték legyen, hanem – a nyelvi változatok segítségével – külföldön is megismer-hető része legyen a magyarság közös kulturális kincsének.

A magyar színházi produkciók – akár többnyelvű feliratozással, nyelvi változa-tok bemutatásával, jelelt előadásokkal – igen erős kulturális kisugárzást mutathatnak a határon túli magyarság és a külföld (EU) felé.

A kultúrafogyasztás területén az alábbi, a színházi tartalomfejlesztést is érintő trendekre számíthatunk (12–36 hónap): a) az internetes adatbázisok és gyűjtemé-nyek a tájékozódás első számú forrásává lépnek elő; b) az internet- használók igénye a szöveges anyagok és zenék felől egyre inkább a multimédiás, magas felbontású anyagok felé tolódik el: olvasnivaló helyett a felhasználók néznivalót akarnak a há-lóztattól; a számítástechnikai eszközök relatív olcsóbbodásával (árak az infláció elle-nére nem emelkedik) a lakosság nagy százaléka korszerű gépekre tér át; c) növekszik az internethasználat sávszélessége, megteremtve szolgáltatásunk egyre jobb minősé-gű fizikai alapját; d) szigorodik az illegális letöltések ellenőrzése, a szigor, a tájékoz-tatás, a kínálatbővítés, a hozzáférés egyszerűsítése és az árak csökkenése pedig növeli a legális internetes médiafogyasztás arányát.

Következésképpen: a háló az elkövetkezendő évek legfontosabb kulturális szol-gáltató helyévé válik, ahol a közönség növekvő mennyiségű és egyre jobb minőségű multimédiás tartalom élményében részesülhet.

Hozzáférés az európai színházi kultúrához

■ Egy színházi program iránti érdeklődés a valóságban sokkal nagyobb, mint ahányan jegyet váltanak, és elmennek az előadásra. Jó volna, ha létezne egy olyan megoldás, amelyik a néző számára választási lehetőséget nyújt. Megtekintheti az ál-tala lokálisan elérhető előadást élőben, színházi keretek között, vagy választhatja azt, hogy megnézi saját vagy más ország színházainak műsorait kényelmesen saját otthonában, kisebb időráfordítással, a közlekedési problémákat kikerülve, kisebb anyagi áldozattal.

Az Európa Színház projekt az EU Kultúra programjával összhangban azt kívánja elérni, hogy a kulturális értékek egyformán váljanak hozzáférhetővé mindenki szá-mára országhatárokon belül és országok között egyaránt. Váljon széles körben meg-ismerhetővé a helyi közösségek kulturális öröksége, s a fizikai hozzáférés nehézsége ne akadályozhassa a kulturális értékek terjedését, megismerését.

Az Európa Színház projekt közvetlen célja, hogy a különböző országok színházi produkcióinak internetes archívumának kialakításával és közreadásával elősegítse a „Színház határok nélkül” célkitűzés gyakorlati megvalósítását, a kultúra értékeinek széles körű terjesztését, megismertetését.

■ A projekt közvetlen hatása, hogy jelentős mértékben kiterjeszti a mozgásukban, hallásukban korlátozott, az előadásokra elmenni nem tudó emberek kulturális lehetőségeit, csökkenti elszigeteltségüket. Az internetes színházi közvetítések olyanokhoz tudják eljuttatni a színház élményét, akik a) korlátozottságuk okán fizikailag nem képesek eljutni az előadások valós helyszínére, vagy nem vállalják a közlekedéssel járó megpróbáltatásokat, b) sok esetben lakásukba „visszaszorulva” érzékenyebbek, fogékonyabbak a tartalmas kulturális termékek iránt.

A rendszer középpontjában áll a www.eutheater.eu oldal, ami egy on-line kulturális magazin. Ezen a többnyelvű oldalon az európai színházi, zenei élet híreit, eseményeit találja meg a látogató. Rövid előzetesekből (trailer) tájékozódhat az őt érdeklő programokról, amelyeket teljes egészében a saját országának oldalán (például www.eutheatre.eu/de/ : www.eutheater.eu/hu/) tekinthet meg.

Az Eutheater Kulturális Franchise Rendszer az egyes európai országok weboldalainak szerkesztésének, az adott országban működő színházak előadásainak interneten történő bemutatásának és e tevékenység reklámozásának a rendszere. A projektben szereplő termék a színházi előadás internetes közvetítése. A vásárló szabadon választ az archívum anyagából, vagy reagál az aktuális promócióra.

A látogató először az a www.eutheater.eu oldalra érkezik. Nézelődés után kiválaszthatja a saját országát, esetünkben most Magyarországot. A menüben a *Magyar* szóra kattintva jutunk ide. Az oldalon az *előadások* menüpont alatt bármelyik képre kattintva meg lehet nézni a kiválasztott előadás ismertetését, illetve videó-előzetesét. Az előzetes oldalon a *videó* ablak alatt található a *meg akarom nézni, jegyet veszek* link, amelyre kattintva a fizetési oldalra jut a látogató. (A jegyvásárlás előtt az oldalon regisztrálni kell, ez azért szükséges, mert fizetés után erre az itt megadott e-mail-címre küldjük el a látogatónak a „digitális jegyét”) A Pay-Pal fizetési rendszerben vagy saját Pay-Pal számláról vagy bankkártyával fizethet a látogató. (Ez választható, nem kötelező Pay-Pal számlával rendelkezni.) A kérdésekre válaszolva, az adatokat megadva megtörténik a fizetés, amelynek ellenében a látogató egy e-mailban megkapja „digitális jegyét”, és az ott leírtakat követve megnézheti a kifizetett előadás. Az előadás megtekintésére, az egész családnak 2 nap áll rendelkezésére, ez idő alatt az előadást tetszőleges számban nézhetik meg.

Letöltés nem engedélyezett

■ Az internetre kerülő előadások jogi kérdéseit a projekt három különböző szempont szerint kezeli: a) az előadás felvételének és hordozójának (DVD) joga, b) a szerzői jog kérdése, c) előadóművészi jogok. Az első kérdésben az előadás felvételét készítő jogát és magának a hordozónak a tulajdonjogát rendszerint a színházzal kell tisztázni. A szerzői megállapodásokhoz a színházak adnak részünkre adatokat, amelynek alapján a szerzői jogi megállapodást mi kötjük meg. Az új felvételeknél javasoljuk a szerző és színház közötti megállapodás megkötésekor az internetes felhasználás jogait is rögzíteni. A harmadik kérdésben az adott ország jogi előírásainak figyelembevételével a színház (és/vagy mi) köti meg művészeivel a szerződést. (itt is javasoljuk az új daraboknál az internetes felhasználás jogait rendezni)

■ Ki ne látott volna gyereket kezében egy „kütyü”-vel, amint nagy figyelemmel nyomkodja és nézi a készüléket (telefon, MP3, tablet, stb.) – otthon, iskolában, szórakozó helyen, az utcán. Az internet, mint pók a hálóját, átszötte életünket, és információszerzésünk első számú eszköze lett.

Egy utóbbi felmérés a 10–20 év közötti gyerekek körében azt a szomorú eredményt hozta, hogy ez a korosztály – talán a fentiek miatt is – nemigen jár színházba. A színházak pedig szeretnék őket megnyerni, és egyre több olyan rendezvényt szerveznek, amivel konkrétan ezt a korosztályt célozzák, hiszen könnyen belátható, hogy a „néző utánpótlás” léte forog veszélyben. Gyerekelőadások, kitelepülések iskolákba, iskolai színjátszó körök szervezése mind-mind abba az irányba mutat, hogy a gyerekek járjanak újra színházba. Az intézményes akciók sora azonban azzal a problémával küzd, hogy vagy a színházban kell adott időben helyet teremteni a gyerekeknek, vagy a gyerekek utazását kell megszervezni a színházba.

Pedig a gyerekek – mint láttuk – az interneten keresztül még az utcán is megszólíthatók.

Az Eutheater-rendszer internetszínháza ezeket a problémákat megoldja. A rendszer egy internetes oldalon – www.eutheater.eu/hu – magyar színházi előadásokat közvetít, és a technika természeténél fogva mind a tartalom, mind pedig az előadások időpontja és helye tetszőlegesen változtatható, kijelölhető.

Az úgynevezett „kötelező” irodalmi művek elolvasását ma is megkövetelik (vagy nem?) az iskolákban, de egyre kevesebb gyerek olvas, információ igényét inkább az internetről szerzi be. A magyar színházak igyekeznek színpadra állítani irodalmunk remekműveit, persze teljességre nem tudnak törekedni. Ezeket az előadásokat az Eutheater internetszínháza bárhol a világban bármilyen időben be tudja mutatni a gyerekeknek. Az előadás az órai tananyaghoz illesztve megismerhető magyar nyelven, művés előadások megtekintése keretében, egyben a színház élményét is megismertette a gyerekekkel.

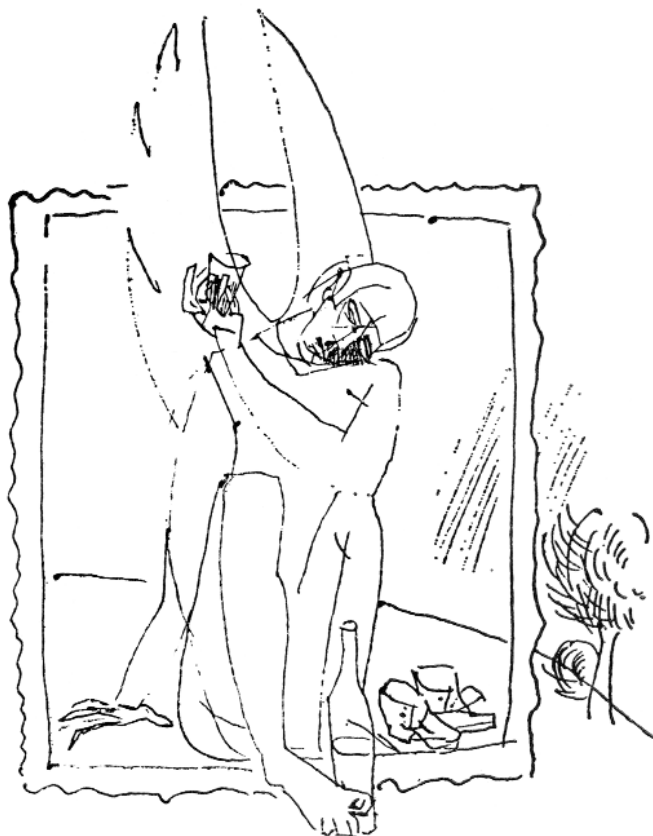
Tervezzük, hogy kiválasztott – ma még színpadi változatban nem létező – irodalmi műveket színpadra állítva – akár csak olvasó színházi formában is – az internetszínház repertoárjába felvegyünk. Az Eutheater-projekt együttműködik a Színház és Filmművészeti Egyetemmel, amely együttműködés keretében ilyen előadások létrehozhatóak és bemutathatóak lennének a gyerekek számára az interneten az iskolában.

A nyelvművelés másik nagyon fontos eszköze lehet a már létező gyerekszínházi előadások bemutatása. A Kolibri gyerekszínház – és ezzel párhuzamosan az internetszínház – tudományos megalapozottsággal építi fel a 0–3 évesektől (!!!) a 7–10 éveseken keresztül a 14–20 éves korosztályig a különböző előadásokat, amelynek köszönhetően mindenki megtalálhatja az érdeklődésének, életkori sajátosságainak megfelelő előadást, különböző formákat (csecsemő színházról az osztályterem-színházig), ráadásul a progresszív színházi nyelvre szoktatással párhuzamosan.

Az internetszínház előadásai a világ bármely pontján megtekinthetők – a legelzugottabb falutól a világvárosokig, alkalmazkodva a tanrendhez és akár az adott osztály órarendjéhez. Nem kell megszervezni a gyerekek utaztatását, a színházi egyeztetéseket. A színház megy az osztályterembe. Hangsúlyozzuk, hogy az internetszínház nem pótolja, és nem közvetíti az élő színház teljes élményét, de a gondolatiságát és szerényebb vizuális élményt igen, és egyben felébresztheti a gyerekekben a vágyat oda jutni. Sajnos, a realitás azt mutatja, hogy a gyerekek töredékének van esélye eljutni élő magyar színházba határainkon belül is, nem is beszélve a külföldön élő magyarok lehetőségeiről.

Végül a technikai megoldásról néhány szó. Az előadás megtekintéséhez a látogatónak (iskolának) regisztrálnia kell magát az oldalon. Ezután az oldalon meg tudja vásárolni a kiválasztott előadást, és e-mailban egy virtuális színházjegyet kap. Ez feljogosítja őt, hogy a kiválasztott előadást a saját számítógépén, tévékészülékén megtekintse. A mi esetünkben ezek a lehetőségek kibővülnek azzal, hogy a számítógép mellé elhelyezett kivetítővel egy az osztályteremben elhelyezett vásznon is nézhesék a gyerekek az előadásokat.

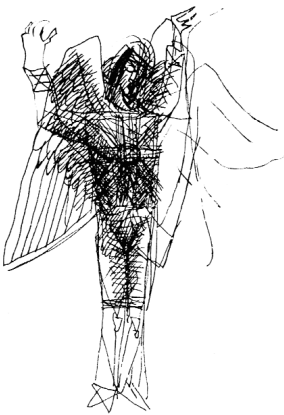
Nem nehéz elképzelni azt, hogy ez a lehetőség mit jelentene általában a magyar irodalom és nyelv művelésében és különösen a hazájukon kívül, más országokban élő gyerekek számára az anyanyelv megtartása érdekében.

PODMANICZKY SZILÁRD

LIBRARIUS – KÖRTÁRS IRODALMI UNIVERZUM

Kérdezett Zólya Andrea Csilla

Írók munkái, könyvek, prózák, ajánlók, riportok, interjúk és persze hírek jelentik az alapot, de ki kell tekintenünk a társművészetek eseményeire.

A Librarius irodalmi univerzum olyan közösségi oldal, „amely írókat, folyóiratokat és kiadókat vár a használói közé, hogy az eddig külön-külön honlapokon megtalálható napi információikat egy helyen, egy jól áttekinthető struktúrában jelenítsék meg, ezáltal az olvasó egyetlen helyen találhatja meg az eddig elkülönülve digitalizált tartalmakat. Az írók virtuális archívumot építhetnek műveikből (ami nem azonos a másodközléssel), indíthatnak blogot, meghirdethetik könyvbemutatóikat és estjeiket, minden olyan információt megjeleníthetnek, amit fontosnak tartanak az olvasóval közölni. A folyóiratok és könyvkiadók szabadon láthatják el olvasóikat információkkal, lapszámokkal és könyvekkel” – olvashatjuk Podmaniczky Szilárd sorait az általa alapított Librarius online irodalmi fórumról.

– Mikor jött létre a Librarius? Milyen igény vagy hiányérzet hívta életre? Meséljen egy keveset arról, hogyan is jött létre.

– A fõnt megfogalmazottakat valóban hiányérzet generálta két évvel ezelõtt. Pontosan az, amit átéltem. A munkáim – legyenek azok filmek, drámák vagy könyvek – kevesekhez jutottak el. Nincs ma Magyarországon olyan médium, amelyik átfogó képet tudna adni a kulturális élet folyamatairól. Vagy ha nem is átfogó, de egy erõs keresztmetszetet. A kiadók vagy közösségi mûhelyek saját, egymástól elkülönült kommunikációs rendszerben dolgoznak, ami természetes, de ha a kultúra-fogyasztó felõl nézzük, akkor rettenetesen megnehezíti a tájékozódást.

– *Mióta működik mint közösségi oldal, és hogyan értékeli az oldal indulása óta eltelt időszakot?*

– A két év alatt sok minden változott. Például háromszor váltottunk dizájnt és szerkezetet az áttekinthetőség érdekében, a mostani változaton is lenne még mit alakítani, de mert egyetlen fillér állami támogatás nélkül működtetjük, a saját forrásaink határt szabnak. Az oldalt tartalmilag elég plasztikusnak gondoltam el. A főt megfogalmazott programtól elég távolra kerültünk. A kezdeteknél szétküldött, több száz címre kifutó levelemre csak néhányan válaszoltak, jellemzően azok az írók, akiknek volt kapacitásuk, de főleg igényük arra, hogy elinduljunk. Honoráriumot egyelőre nem tudunk fizetni, hiába adtam be több pályázatot is, így képtelenség kibontani azt a tartalmi modellt, amit ma korszerű kulturális site-nak gondolok.

– *Miben más, miben különbözik a többi irodalmi és kulturális oldalaktól? Hogyan találta meg a már működő oldalak között a helyét ez az újabb médiumfelület?*

– Sokban más, pontosabban sokban szeretne más lenni. Az én koncepcióm alapján nem lehet hermetizált irodalmi oldalt működtetni. Írók munkái, könyvek, prózák, ajánlók, riportok, interjúk és persze hírek jelentik az alapot, de ki kell tekintenünk a társművészetek eseményeire, amelyek külföldön és itthon a kortárs művészet meghatározó, progresszív, éppen most születő, dinamikus, erősen érvényes produkcióit jelentik. Egy másik lényeges különbség, hogy bár először idegen volt tőlem, de egy netguruval folytatott beszélgetés meggyőzött arról, hogy tegezzük az olvasót. Az irodalomról való beszéd nyelvét pillanatnyilag nagyon akadémikusnak érzem, olyan szempontok szerint beszél a művekről, ami jó esetben a szakmát érdekli, de azt az olvasói kört kötve hiszem, hogy eléri, amelyiknek a könyv „időtöltés” és kikapcsolódás. Többnyire hetente elemzem a látogatottságunkat, cikkekre lebontva is, és ez visszaigazolja a koncepciómat. Itt mérhető a közönség és a médium közötti kapcsolat intenzitása.

– *Találkozhatnak-e és találkoznak-e a kortárs/kortárs irodalmi univerzumok?*

– Nehéz ügy, definíciófüggő. Ha csak egy univerzum létezik a kortárs irodalomból, ahogy azt az univerzum jelentése kívánná, akkor az azon belül nyüzsgő irodalmi entitások a nagy számok törvénye szerint találkozhatnak. Ha univerzumokban gondolkodunk, akkor ezek nem fognak találkozni, mert más idők telnek bennük, más gondolatrendszerek, amelyek egymásnak feszülnek. És mivel szerintem ez utóbbi a valóságos modell, amiben az irodalom szereplői leképezik a társadalmi és politikai állapotokat, kevés esély van a találkozásra. Az univerzumok egyesítését a párbeszéd tenné lehetővé, ami fölerősítené a szakmai érdekképviseletet és a hitelességet.

– *Megjeleníthető-e egyazon médiumfelületen a kortárs kultúra vagy a kortárs irodalom sokszínűsége és a folyamatos alakulása? Ha igen: miképpen? Mit gondol, a most működő irodalmi és/vagy kulturális honlapok képesek-e betölteni ezt a szerepet?*

– Szerintem megjeleníthető ez a sokszínűség, mi több, a sokszínűség megjelenítése a cél. A színek közötti átjárhatóság vagy épp átjárhatatlanság megjelenítése a cél. Hogy ez az egyes médiumoknak hogyan sikerül, ez legalább annyira függ a médiumot működtetők lehetőségeitől, mint az igényeitől. Nem állítom, hogy átlátom a kortárs magyar kulturális élet egészét, sőt az irodalomét sem, mert fizikai és szellemi képtelenség földolgozni ezt a rengeteg produkciót. Ehhez van szükség egy olyan közösségre a médiumon belül, amelynek minden egyes résztvevője intenzív receptorként működik a kulturális/irodalmi életben. Akikkel ma dolgozom, leginkább azt kérem tőlük, hogy jelenítsék meg a kulturális fogyasztási szokásaikat, amihez nem kell feltétlenül profi recenzensnek lenni. A kezdeteknél egy könyvtáros ismerősömet kértem meg, hogy cetlizés közepette írjon nekem arról, amit éppen olvas. Az volt a címe, hogy *Az unatkozó háziasszony kiskönyvtára*. Nagyon sokan olvasták, mert azon a regiszteren szólalt meg, amit sokan használnak, ha könyvről beszélnek.

– *Mi tartja életben a Librariust? Az anyagiakra is rátérve, kapnak-e támogatói segítséget a lap fenntartására?*

– A feleségem azt mondja, hogy én tartom életben a lapot, és ebben nagyrészt igaz van. De ami ennél is fontosabb, van néhány olyan író kollégám, akikkel figyelünk egymás munkáira, és köszönhetően a Librariusnak, elindult közöttünk egy bizalmas párbeszéd. Bizalmas abban az értelemben is, hogy bíznak abban, hogy amit együtt létrehoztunk, és pillanatnyilag is fenntartunk, az életképes konstrukció lesz/lehet, bennem pedig van annyi konstruktivitás, hogy előbb-utóbb a pénzügyi alapot is megteremttem hozzá. Az elmúlt években több lapot láttam már tízmilliókból megbukni. A most működő irodalmi lapok nem a piacról élnek, hanem állami vagy önkormányzati támogatásból, egzisztenciákat tartanak fenn, és amilyen a széljárás, úgy alakul a sorsuk. Az első évben kaptunk 700 ezer forintot az NKA-tól, még a 2011-es évre. Ezt havi hétezer forintos honoráriumként tudtam kifizetni a munkatársaimnak. 2012-re nem kaptunk támogatást, pedig pluszban kétszer a miniszteri keretre is pályáztam, elutasították. A lap technikai fenntartásához szükséges pénzt én és az öcsém biztosítjuk.

– *Milyen szerkesztői elvek szerint készül a lap? Milyen területeket fednek le a rovatok?*

– A rovatokat műfaji alapon választottam, most nem sorolom őket, fönt már említettem. Ezek a műfajok gyakorlatilag minden újságírói és írói műfajt lefednek. Szerkesztői elveket pillanatnyilag a források hiányában nem tudok úgy érvényesíteni, ahogy szeretném. Két alapelvet gondolok fontosnak, amelyeket a látogatottságok elemzéséből olvastam ki. Az egyik, hogy eseménycentrikusak legyünk. Ha a tévéhez képest nem is tudunk real time-ot produkálni, nagyon fontos a jelenlétszerűség, a benne levés érzése. És ezt ugyanúgy tudja a jó próza, mint a jó tudósítás vagy riport, interjú. Ha az esemény után másfél hónappal közlünk egy interjút, annak nagyon sokat és egyedít kell tudnia. Aki bulvárt olvas, az is erre az élményre vágyik, csak épp nem minőségi kukkoló. A másik alapelvről pedig már beszéltem, és ez a nyelvhasználat. Legyünk magazinszerűek a témátalálásban, ne kelljen „semmiféle” előképzettség ahhoz, hogy a Librariust olvassák. Még karácsony előtt föltettünk egy hirdetést a facebookra, aminek az volt a szövege, hogy „Érezd otthon magad nálunk, mi is az otthonainkból szerkesztjük”. Hatvan százalék volt a lájkolási arány, ami hihetetlenül jó.

– *Érezhető, hogy a Librarius az irodalom mellett a kultúra széles terének legkülönbözőbb művészeti ágainak és alkotóinak a megszólaltatására törekszik, miközben több tudománynépszerűsítő írás is olvasható. Ön szerint hogyan viszonyulnak ezek egymáshoz?*

– Szerintem jól kiegészítik egymást, mert megítélésem szerint azonos érdeklődési horizonton mozog művészet és tudomány, ezeken belül pedig az egyes tudomány- és művészeti ágak párbeszédbe kerülnek egymással. Tudja, mikor szerkesztem az oldalt, és egymástól viszonylag távolinak tűnő témákat rakok egymás mellé, olykor az az érzésem, mintha valamilyen médiaművet hoznék létre. Ennek a műnek nem tudom a műfaját, csupán annyit látok, hogy az írásbeliségnek olyan metszetei jönnek létre napról napra, amelyek aktuális megszólalásaiakon keresztül, épp a különböző területek egymáshoz való viszonyán keresztül, egyfajta intenzív műélvezetet hoznak létre. És ez köszönhető annak a szűrőnek, amivel a cikkeket, tartalmakat válogatjuk.

– *Mennyire tekinthető célnak ezek alapján egyfajta hídszerep a különböző művészeti ágak között, vagyis a lehetséges átjárások megtalálása, kapcsolódási pontok megmutatása és bizonyos értelemben a párbeszédbe hozásuk?*

– Pontosán erről van szó. Látható, hogy honnan indult a lap, és hová érkezett meg, amit nem tekintek végállapotnak, sőt. Vagyis aktuális állapotában nagyon jól bemutatja, hogyan születnek művek egymással párhuzamosan. Hol tart a tudomány az agykéregkutatásban vagy a nanotechnikában, miközben mondjuk az irodalmi művek többsége a múltban keresi a témát, a színház az aktualitásban, a befektetők pedig a képzőművészeti alkotásokról átállnak a régészeti leletek fölvásárlására. Ha valami, akkor éppen ez izgalmas, ahogyan a világ változik, miközben egyes elemek statikusak maradnak, és kihullanak a működésből. Nagyon erős világperspektívát kaphatunk, ami egyezik a személyes igényeimmel is. Ez az igény évekként elzöngélt, a féléves svájci ösztöndíjam, olasz és francia útjaim alatt született, ahol nagyon otthon éreztem magam, mert a mindennapi élet része a művészet attraktivitása. És ha most a Librariusra nézek, hasonló az összbenyomásom.

– *Roppant fontosak és izgalmasak az oldalon meghallgatható könyvbemutatók videofelvételei, amelyek akár fontos kor- és művelődéstörténeti dokumentumokként is tekinthetők. Ilyen értelemben kívánnak-e részben mint digitális adatbázis működni?*

– Igen, több olyan hazai és erdélyi intézményvezetővel is beszéltem erről, akik belátták, hogy napról napra szállnak a semmibe olyan nem rögzített produkciók, amelyeket az aktuális közönség, mondjuk, 25 ember látott és hallott. Tudom saját könyvbemutatóimról is, hogy olyan kiszámíthatatlan színpadi pillanatok születnek meg egy „szimpla” könyvbemutatón, olyan mély merítésben jelennek a gondolatok, hogy pazarlásnak érzem nem rögzíteni ezeket. A technikai háttér egyetlen kamera, és ott a net végtelen feltöltési lehetőséggel. Valójában azt látom, hogy a kortárs irodalom medializálása roppant korszerűtlen. Olyan nagy lehetőségeket látok benne, hogy hasonló izgalommal tölt el, mint egy-egy írói projekt. Két éve folyamatosan tanulom, analízálom, mit lehetne tenni, hogyan kell a nettel megmozgatni a műveket. És ez nem olyan mértékben pénz kérdése, ahogyan azt gondolnánk. Ez egy szakma, amit lehet jól és hatékonyan is művelni.

– *A Mese habbal rovat Emike-történetei frappáns és rendkívül szórakoztató rövid jegyzetek. E gyerekbeszédet idéző írások és gyerektörténetek sikerén felbuzdulva tervezik-e a gyerekirodalom felé nyitást?*

– Már most azon vagyunk, hogy a szombat gyereksarok legyen. Böszörményi Gyula lelkes társam ebben, és a lehetőségeinkhez mérten minden szombaton mesézünk.

– *Milyen helyet kapnak a különböző szerzői blogok a Librarius szerkezetében? Van-e kapcsolat vagy átjárás e szövegek és a rovatok között?*

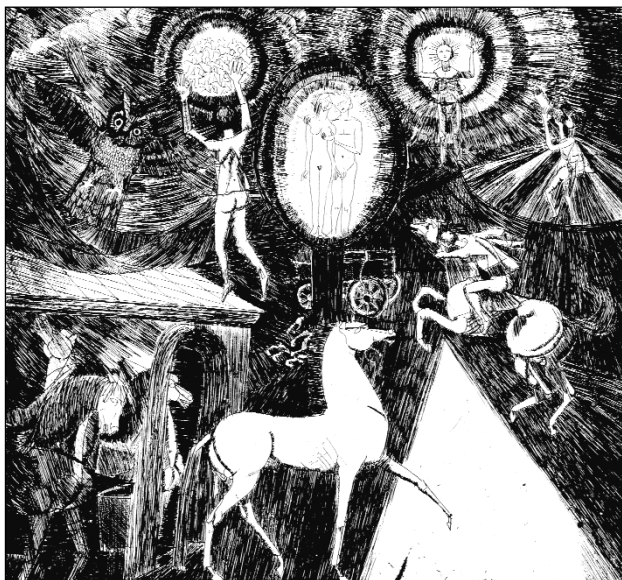
– Ez egy újabb lényeges eleme a Librariusnak. Jelen állapot szerint egyszeri tematikaszűrés után bárki indíthat blogot. Ezt például az *Apokrif* folyóirat szerzői meg is tették. Ajánlottam kiadóknak is, egyelőre a saját honlapjukat elégségesnek ítélik, pedig egy kiadói blog megint más szint tud hozni, mint egy személytelen hírlevél. A blogoknál alapvető célom az volt, hogy olyan tematikákat hozzunk létre, amelyek nem az irodalomról szólnak, de írók írják. Szerintem nagyon működőképes lenne egy dzsesszblog, kütyüblog, szivarblog, mint ahogy sokan olvassák Darabos Enikő *Babablogját*, Adamik Lajos *Lila gőz kulináriai kicsapongásait*. De vannak spanyol, svéd, finn szerzőink is, aktivitásuk változó. Ugyanakkor bárki kiléphet a saját blogjából, és írhat egy kritikát. Az egész Librarius lényege a szabad írói tér és mozgás, az átjárhatóság. Ráadásul, ha a szerző kéri, külön belépési engedélyt kap az adminfelület kezeléséhez, most is sokan töltik fel a saját cikkeiket: többek között Bakos András, Hartay Csaba. És van egy szintén jól látogatott rovat: *A hét lánya*. Ebben Sárközi Richárd ír klasszikus aktfestményekhez bulvárt hajazó paródiát.

– *Milyen olvasói szokások és igények lenyomata követhető vissza a lap olvasottságából? Van-e kimutatásuk, melyik rovatokat olvassák a leginkább? Érezhető-e ezen a téren változás a lap indulása óta?*

– Az egyes rovatok és tematikák olvasottságát nagyban befolyásolja a keresőoptimalizálás, hogy a keresőmotorok milyen szavakra buknak. Az első időkben nagyon hátul kullogtunk, irodalomban talán az ezredikek voltunk, viszont mostanra, ha az oldalunkon szereplő könyvre keres valaki, akkor jó eséllyel jelenünk meg a Google első oldalán, ami azért nem csekélység. Így aztán nagy találati/olvasottsági számokat látunk a könyv- és a folyóirat-ajánlóknál. A riportok és interjúk kimagaslóak, de egy-egy vers vagy próza is jól szól a maga szubjektivitásával. A hírműfaj viszont elég megosztott. A hír egyedisége, eredetisége és érdekessége mozdítja rá az olvasót. Például Maia Morgenstern aranybánya elleni tiltakozása vagy *A Mester és Margarita* szereplőinek jelzőtáblán való megjelenése olyan erős és két lábbal a valóságban álló anyag volt, hogy elszaladt a látogatottság. Emellett nagyon fontos a tálalás is, hogy a címben és a kopfban a cikk legizgalmasabb elemeit emeljük ki. Vagy ha a verset rövid szerzői bevezetővel tálaljuk, többszöröse nő az olvasottsága.

– *Hogyan tovább? Milyen területeken és témákban kívánják fejleszteni/gazdagítani a Librariust?*

– Több alternatíva is létezik. A tudomány mellett az ökovonal olyan téma, ami megint csak hasonló értékhorizonthoz tartozik, mint a művészet. Tavasszal megtartottuk az első élő Librarius-estet, hogy kiderüljön, van-e hús-vér olvasó a virtualitás mögött. Volt. Telt ház előtt olvastak föl a szerzőink az RS9-ben, miközben a szövegekhez képeket vetítettünk, és laza ambient-zene ment a háttérben. Kellenek majd az ilyen élő találkozások is. Alapvető fejlesztési irány egyelőre nem is annyira a tematikus, mint inkább az együttműködések keresése és ezáltal a látogatottság növelése. A Librarius ma már auditált weboldal, hivatalos statisztikai vannak a hirdetési piac számára, egyelőre nem piacképes számokkal. A nyár elején aláírtunk egy együttműködési nyilatkozatot az Írók boltjával, amely szerint ők lesznek a Librarius könyvesboltja a mostani 20–30 címből álló, saját kiadású könyveink helyett, mi pedig az Írók boltja modernizált weboldalának leszünk a tartalomszolgáltatói. Ez a fúzió, ami a gyakorlatban ősszel realizálódik, mindkettőnk számára nagy lehetőségeket tartogat. Reméljük, legkésőbb karácsonykor át is adja.

BUZOGÁNY KLÁRA

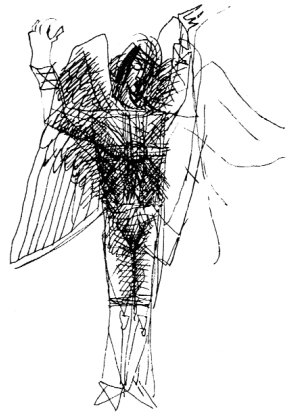
URÁNIA SZOLGÁLATÁBAN

Folyóirat, portál, alkotótábor, filmfesztivál

Tizenkét küzdelmes év telt el, hogy maroknyi lelkes fiatal ujjongva értesült a hírről Kolozsváron: megítélték a megpályázott első féléves anyagi támogatást, és *Filmtett* címmel megjelenhet az első magyar nyelvű, erdélyi filmes szakfolyóirat. Azóta a szerkesztőség többször keresztülbucskázott a fején. Szerencsét próbált nyomdaillatú köntösben és online perforált szalagként, filmklubot vezetett, versenyeket és tábort szervezett, fesztivált alapított, könyveket adott ki, és büszkén jelenthetem: még mindig tele van célokkal, álmokkal, s ami talán a legfontosabb: energiával és lelkesedéssel. A *Filmtett* nevű nagy ábránd és nagy küzdelem részese vagyok magam is 2004 óta. Megpróbálom áttekinteni az elmúlt évek filmtettes kihívásait – talán tanulságosak lesznek mások számára is.

Tizenkét évről dióhéjban

■ Kolozsváron 1993-ban jött létre egy kis filmklub *Oedipus Quartett* névvel, alapítója Margitházi Beja és Kelemen Attila volt. A filmklub köré csoportosult filmrajongó fiatalok arra jöttek rá, hogy lenne igény és közönség Kolozsváron s talán Erdély összes zezzugában egy filmes szakfolyóirat létrehozására. Ráadásul a határon túl is akadna érdeklődő olvasó. Magyarországon már létezett többek közt a *Filmvilág* és a *Metropolis*, de egyrészt az ottani lapokat nehéz volt itthonról beszerezni, másrészt sosem esett szó azokban az erdélyi magyar filmes próbálkozásokról. A filmklub vezetője, Jakabffy Samu, egyik alapítója, Margitházi Beja, három egyetemi hallgató – Zágoni Balázs,

Körülbelül százhatvan
kiszjáték-, kísérleti,
dokumentum- és
animációs film készült
mostanig a
Filmtett-táborban.

Sipos Géza és Illyés István – állt a kihívás elé, segítőkük és tanácsadóik eleinte Visky András író, dramaturg és Gelencsér Gábor filmtörténész volt. A *Tekercskalóz* című lapot pályázati pénzből tervezték kiadni. Az anyagi forrás jellege megmaradt, a cím viszont már a legelső lapszámnál megváltozott, megkomolyodott: a *Filmtett Mozgóképes Havilap* első száma 2000 júniusában jelent meg.

A *Filmtett* volt Erdélyben az egyetlen fórum, amely magasabb művészi igényű filmekkel, a filmkultúra jelenségeivel és áramlataival igyekezett intézményes és igényes formában foglalkozni. Népszerűsítő, oktató céllal indult, hiszen az országban nem létezett még magyar nyelvű filmes oktatás – ami például Magyarországon már a középiskolák tanrendjébe is beszivárgott (az első ilyen témájú tankönyv a hatvanas években jelent meg, az első korszerű, összefoglaló jellegű munka, Hartai László és Muhi Klára *Mozgóképkultúra és médiaismeret* című könyve viszont csak 2004-ben látott napvilágot) –, és ez jó volt: egyedülálló kezdeményezésként könnyebb volt életre hívni a lapot. Ma már nem vagyunk egyedül – és ez is jó: a *Filmtett* erős partnerre lelt a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem mozgóképes szakában, szoros szálak fűzik a Partiumi Keresztény Egyetem képzőművészeti műhelyéhez, ahol többek közt animációs képzés is zajlik. Időközben létrejött és megerősödött a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen is a színház- és tévészak. Kolozsváron és tágabb szomszédságunkban is léteznek működő filmalkotó műhelyek, amelyekkel nemegyszer szerveztünk közös rendezvényt.

A kis, négyzet alakú, színes borítójú, belső oldalain fekete-fehér képekkel illusztrált *Filmtett* elsődleges – de nem kizárólagos – célközönsége az erdélyi, magyarul olvasó fiatal értelmiségi réteg volt. A szerkesztőség olyan témákat válogatott össze, amelyek egyrészt kapcsolódtak az erdélyi mozis aktualitásokhoz – filmkritikákat közölt olyan filmekről, amelyek mozivetítésére valószínűleg beültek az olvasók, dicsérték, vagy figyelmeztettek, hogy a film családást okozhat –, másrészt olyan filmelméleti vagy filmtörténeti rovatokat indítottak el, amelyek mindmáig egyetemi bibliográfiák részét képezik itthon és a határon túl (pl. a *Magyar 20-ak* című rendezőportré-sorozatot vagy a műfaj történeti sorozatot). A rovatszerkezet lassacskán megszilárdult, biztos ponttá váltak a *Filmtetten* belül a lapszámot indító interjúk, amelyek olykor forgatási beszámolókkal váltakoztak, a fesztiváltudósítások és a kritikák. A *Filmtett* 40–60 oldalának első felét egyazon – havonta változó – témára felfűzött, nagyobb lélegzetű írások – tanulmányok, esszék, interjúk, összehasonlító elemzések – alkották.

Évente tíz *Filmtett*-lapszám jelent meg. Eleinte otthon, saját számítógépen zajlott a tördelés, hátizsákban, vonattal vagy stoppolva a laptopterjesztés. 2002-től a szerkesztőségnek bérelt irodája és saját terjesztőkocsija volt – mindkettőt le kellett cserélnünk egypárszor, de néhány éve megvetettük a lábunkat a kolozsvári Horea út elején álló Uránia-palotában. (Alattunk rejtőzik Kolozsvár első kőmozija, amely évekkel ezelőtt bezárta szép, szecessziós díszítésű termét. Számtalanszor eljártunk már a gondolattal, hogy azt újra működő mozivá varázsoljuk, de sajnos egy sereg anyagi és jogi akadály gördült utunkba.)

2005-ben rövid időre visszatért a *Filmtett* „csömlakó életmódja”: a lap túl kevés anyagi támogatást kapott, megjelenése két hónapig szünetelt, az iroda és a raktár pedig a szerkesztők padlására és albérletének előszobájába költözött. A komor hangulatot váratlan elismerés foszlatta szét, amelyik jókora lendületet is adott: ugyanebben az évben „a korszerű filmkultúra erdélyi megteremtése érdekében végzett munkájáért” a *Filmtett* megkapta az EMKE Spectator-díját. A 2005-ös év más szempontból is kulcsfontosságú a lap történetében: ekkor jött létre a Filmtett Egyesület, amely átvette a lapkiadás és -terjesztés feladatkörét, illetve egyéb programok szervezését

a mindezt korábban ellátó Moebius Egyesülettől (utóbbi a moziforgalmazás területén lépett tovább, amivel már egy éve foglalkozott).

A Filmtett Egyesület fő feladata jelenleg is az – immár online formájú – *Filmtett* kiadása, emellett rendezvények szervezése, könyvkiadás és a *Filmtett* román megfelelőjeként elindított filmes portál működtetése.

A világháló varázsa

■ A 2005-ös törés és az addig felhalmozódott sokféle tapasztalat elgondolkodásra készítette a filmtettes csapatot. (Ekkor a főszerkesztő Zágoni Balázs csapata két szerkesztőt, egy olvasószerkesztőt, egy korrektort és egy tördelőt számlált, hozzájuk csatlakoztak azok az elméleti és gyakorlati szakemberek, valamint filmszakos egyetemisták, akik a cikkeket írták.) Rengeteg érv és ellenérv csapott össze a következő két évben, ami alatt eldőlt: a *Filmtett* számára a biztos megoldás a 2004 óta létező internetes felület megerősítése és az arra való teljes áttérés. A *Filmtett Mozgóképes Havilap* utolsó, hetvenhatodik lapszáma 2007 decemberében jelent meg, a következő év elején pedig debütált a *Filmtett – Erdélyi Filmes Portál*.

A 2007-es csapatból mindössze egy személynek volt internetes-blogos előtapasztalata, képzettsége egyikünknek sem. A változás kicsit ijesztő volt, de annál izgalmasabb. Hiányoltuk a friss lap kesernyés nyomdaillatát, de rájöttünk, hogy az internet segítségével – ha nem is varázsütésszerűen, hanem sok munka árán – jóval több olvasóhoz juthatnak el a filmtettes szövegek. Szükségünk volt tehát egy egyszerűen szerkeszthető oldalra, amely könnyen böngészhető is, s amelyen fiatalos, lendületes formában, áttekinthetően rendszerezve elhelyezhessük tartalmainkat.

A portál azóta háromszor újult meg, alkalmazkodva e hihetetlenül gyorsan változó terület követelményeihez, ugyanakkor kihasználva annak minden friss előnyét. Kiszélesedett, interaktívabb és látványosabb lett, de megerősödött tartalmában is. A cikkek száma napról napra gyarapszik: kritikák, hosszú tanulmányok és esszék foglalkoznak napjaink filmkultúrájának mondhatni minden területével és jelenségével – jelenleg több mint háromezer-száz szöveg olvasható a *Cikkek* menüpont alatt. A hírek száma már meghaladta a cikkeket, a rovat végre igazán él az internetnek köszönhetően – a nyomtatott havilap esetén nehézkesebben működhetett. Feltöltöttük az összes, nyomtatásban megjelent cikket a lapszámokhoz tartozó borítókkal együtt. Erdélyi moziműsorunk naprakész, fesztivál-adatbázisunk és pályázatfigyelő rovatunk szintén gyarapszik, újdonságokkal frissül.

A *Filmtett* felülete mögött rejtőzik egy másik adatbázis, amire igen nagy hangsúlyt fektetünk: a filmes adatlapoké (a *Filmek* menüpontból érhető el). Különlegessége az erdélyi magyar dokumentumfilmes adatbázis, amely jelenleg kb. négyszázötven filmet számlál. Az egyes filmek adatait rögzítettük és online elérhetővé tettük, mintegy százhusz film meg is nézhető az oldalon, ugyanakkor szándékunkban állt a jogtulajdonosok beleegyezésével egy-egy példányt eljuttatni négy kolozsvári könyvtárba is. A projektben együttműködtünk a Jakabffy Elemér Alapítvánnyal, a Sapientia EMTE-vel, a Dunatáj Alapítvánnyal és a Tranzit Alapítvánnyal.

A filmadatbázis másik része erdélyi kisjátékfilmek gyűjteménye: olyan munkáké, amelyek a Filmtett Egyesület alkotótáborában készültek. Ezek az alkotások kevés kivétellel megtekinthetők az adatlapjukon.

Az alkotótábor

■ Ha a *Filmtett* című folyóiratot az Erdélyben magyar nyelven elérhető szaklapok hiánya hívta életre, ugyanilyen inspiráló erőként hatott a filmes szakképzés hiánya is. A komoly, tanintézményes formához igen kicsik voltunk, de egy műhely létrehozni nem tűnt lehetetlen feladatnak. Az első, 2002-ben megrendezett filmalkotótábor a budapesti Duna Műhellyel karöltve Györgyfalván, Kolozsvár szomszédságában zajlott. Az alapelv a következő volt: a táborba pályázat útján bekerült fiatalok csoportokra osztva, majd stábokká összeállva tanuljanak gyakorlatban a filmkészítés hogyanjáról és mikéntjéről, illetve a filmhez való elméleti közelítésről. Munkájukat csoportvezetők irányítsák: elismert szakemberek Magyarországról, Romániából, de nem csak innen.

A változó helyszínű tábor mostanig tizenegy kiadást ért meg (legutóbb 2012. július 30. – augusztus 10. között, a Sepsiszentgyörgy melletti Besenyő faluban szerveztük meg), és rengeteget változott. Működési alapelve ma is változatlan, de ma már nincs olyan pályázó, aki a táborban emelne először kamerát a vállára. Elmaradozott a hagyományos technikájú animációsfilm-készítés is: a résztvevőket jobban érdekli a számítógépes animáció területe. Megerősödtek és megsokszorozódtak a fiatalok számára elérhető egyetemi szintű filmes képzések, megnőtt a workshopok száma – a tábor tíz napja is egyre szűkebbnek bizonyul: a nagyobb tapasztalattal rendelkező fiatal alkotók egyre bonyolultabb filmtervekkel pályáznak. Talán ennek is köszönhető ugyanakkor, hogy az utóbbi években több film is szerzett fesztiváldíjakat hazai és nemzetközi szemléken egyaránt. Munkáikat a tévéképernyőkön is viszontláthatják a Duna Televízió és a kolozsvári tévé magyar szerkesztőségének köszönhetően.

Körülbelül százhatvan kisjáték-, kísérleti, dokumentum- és animációs film készült mostanig a Filmtett-táborban.

A fesztivál

■ Az alkotótáboron kívül számos rendezvényt szervezett az évek során a Filmtett Egyesület, kritika- és forgatókönyv-pályázatoktól kezdve Magyar Film Napjának nevezett vándorvetítéseken át középiskolai vetélkedőkig. A legtöbb kiadást – tizenkettőt, 2000 óta – azonban a *Filmtettfeszt* érte meg, amelynek a neve három éve *Filmtettfeszt – Magyar Filmnapokra* pontosodott. Idén október 4–7-én szervezzük meg.

A négynapos rendezvénysorozat célja a kezdetektől változatlan: Kolozsváron levetíteni olyan, az előző egy-két évben készült, színvonalas magyar filmalkotásokat, amelyeket az itteni közönségnek nincs alkalma másutt – tévében vagy más, távolabbi fesztiválokon – megnézni. Ez egyrészt friss magyarországi mozi- és fesztiválsikerfilmeket jelent, másrészt – és ez a fontosabbik része számunkra – az erdélyi dokumentum-, kisjáték- és diákfilmeseknek, valamint a ritka nagyjátékfilmeknek szeretnénk méltó fórumot biztosítani.

A fesztivál angolul vagy románul feliratozott vetítései ingyenesen látogathatók, a nézők közönségtalálkozókon faggathatják a meghívott alkotókat, szakmai beszélgetéseken vagy workshopokon – pl. hangmérnöki, sminkes – vehetnek részt. A Filmtettfeszt egyik eddigi legkülönlegesebb eseménye talán a 2007-es némafilm nap esti vetítéssorozata volt: élő zongorakísérettel vetítettük a Győzelem moziban Janovics Jenő *Utolsó éjszakáját* és *Világrémjét*, valamint Fekete Mihály *A vén bakancsos és fia*, *a huszár* című filmjét (mindhárom erdélyi némafilm 1917–20-ban készült).

Tavaly óta Nagyváradon is levetítjük a filmek egy részét: a Szabadság moziban zajló egynapos vetítések útját a Metrion Egyesület egyengeti.

■ 2011 őszén indult el 100 lefordított filmtettes írással az istoriafilmului.ro címmel elérhető weboldal. Jelenleg kb. 150 írás található rajta, amelynek kisebb része eredeti, román nyelvű, java része azonban fordítás. Az volt a cél, hogy szélesebb közönséghez jusson el kollégáink szellemi munkájának az eredménye. Román nyelven nem létezik hasonló weboldal – a román nyelvű portálok szinte kizárólag kritikák vagy interjúk formájában foglalkoznak a hetedik művészettel. Az arculatában is a *Filmtettre* emlékeztető *Istoria Filmului* előtt nehéz kihívás áll: olyan írásokat (is) megjelentetni, amelyek a magyar, az erdélyi és ezen belül az erdélyi magyar filmkultúrával kapcsolatosak, azt ismertetik meg a román felhasználókkal (és egyre több felhasználót kellene olvasóvá hódítanunk).

Könyvek

■ A Filmtetteszt 2007-ben megszervezett hetedik kiadásának részeként a Filmtett Egyesület kiállítást szervezett a némafilm korszakból fennmaradt kolozsvári fényképekből és plakátokból. Gyönyörű anyag gyűlt össze az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Magyar Nemzeti Filmarchívum segítségével: régmúlt korokat megidéző fotók és fotósorozatok, önálló és eredeti képzőművészeti értéket képviselő filmplakátok, az egykor „mozifalvaként” emlegetett szászfenesi stúdióról, a magyar filmszínészet első nagyjairól, úttörő rendezőkről, akiknek némafilmjei bejárták az egész világot – sosem volt a magyar film olyan híres és ismert, mint a 20. század elején. A korszakhoz fűződő anekdotákat, filmkritikákat és egyéb újságcikkeket túl kevesen ismerik, a képeket még kevesebben láthatják – ez a gondolat indította el a *Filmtett* első könyvének szerkesztését. A Balogh Gyöngyi és Zágonyi Bálint szerkesztésében, 2009-ben megjelent album *A kolozsvári filmgyártás képes története 1913-tól 1920-ig* címet kapta. A könyv 117 színes oldala a kolozsvári filmgyártás aranykorának letűnt világát idézi fel.

Második könyvünk egy a forgatókönyvíróknak szóló „alapmű”, az amerikai Robert McKee kultikusnak tartott tankönyve, a *Story – A forgatókönyv anyaga, szerkezete, stílusa és alapelvei*. Mindössze egy, nemzetközi elismerésnek örvendő forgatókönyvírói szakkönyv jelent meg korábban magyar fordításban (az is 2011-ben, néhány hónappal a *Story* előtt). Reméljük, sok filmszakos diáknak és amatőr filmesnek segítünk azzal, hogy anyanyelvükön olvashatják a szemináriumaival a nagyvilágot járó McKee gyakorlati tanácsait.

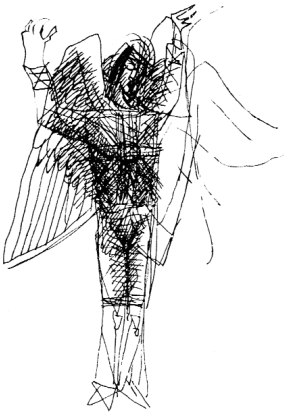
További küzdelmek, útkeresések

■ A sikerek közé olykor kilátástalanság szorul: ha összeomlik egy támogató alapítvány, folyóiratok szűnnek meg körülöttünk egy csapásra – lásd a Magyar Mozgóképi Közalapítvány esetét –, s mivel a *Filmtett* nonprofit szervezet, minden tevékenységét kizárólag pályázati forrásokból tartja fenn, ezért szinte folyamatosan fölötte lebeg a damoklész kard. A szüntelen küzdelem és útkeresés azonban megéri: gyakran érkeznek pozitív visszajelzések az olvasóinktól, vitába szállnak egyik-másik szöveggel a honlapon vagy a Facebook-oldalunkon, a mozi zsúfolásig telik a Filmtetteszt esti vetítésein, és a résztvevők szomorkásan fogalmazzák meg egy hónap múltán is leveleikben: hiányzik a tábor. Mindezért megéri.

PÉTER ÁRPÁD

VIRTUÁLIS HUNGARIKUMOK

Avagy: milyen is a(z erdélyi) magyar hipertér?

Virtuális hungarikumok

■ Eltelt néhány esztendő azóta, hogy Kányádi Sándor úgy ítélte: ahhoz, hogy nyelvünkben megmaradhassunk, ahhoz, hogy megőrizhessük magyar kultúránk jellegzetességeit, „föl kell minden szellemi javainkkal hurcolkodni a [világ]há-lóra...”¹ A Magyar Művészeti Akadémia tagjává avatásakor 2001-ben tartott beszédet/interjút akár pesszimistának is minősíthetnők. Valószínű, hogy a Nagyalambfalván született költő nemcsak azoknak a „transzszilván félelmeknek” adott hangot, amelyek az erdélyi magyar (népi) kultúra „élet-integrációjának” leszűkülésétől tartottak, hanem inkább amelyek a kanonizált (magyar) kulturális értékek egyre kisebb mértékben történő implementálhatóságáról beszéltek. És valóban: joggal lehet aggódni azoknak a szokásoknak, azoknak a szellemi alkotásoknak, azoknak a tárgyi, cselekvési és mentalitásbeli elemeknek az új (mai) verbális és faktuális viselkedérendszerekben való feloldódásától, amelyek immár nem bírnak közvetlen társadalmi-gazdasági szereppel, amelyek már nem játszanak meghatározó szerepet a világ megértésében, a szociális kapcsolatok kialakításában, de a megélhetést sem segítik közvetlenül. Nagyobb jelentéstorzítás, belemagyarítás nélkül kiegészíthetjük a „szellemi javaink” szintagmát „minden digitalizálható kulturális-civilizációs entitás”-sá, hiszen manapság már nemcsak könyveket, vizuális vagy auditív (mű)alkotásokat tudunk átmenteni a virtuális térbe, hanem számtalan kulturális konstituens bináris kódolására vagyunk immár képesek, köszönhetően a digitalizációs technikák

...az internet kitűnő
raktárként
funkcionálhat a magyar
kulturális értékek
számára...

fejődésének. Immár akár egész falurészeket, pusztuló vagy éppenséggel nemrég reštaurált műemlékeket tudunk bebarangolni a *Virtuális Székelyföld* segítségével,² de – ha úgy van kedvünk – akár mi magunk is cselekvően részt vehetünk egy hipertérben zajló dalfesztiválon, de még néptáncfalalkozón is a *Second Life* nevű,³ nemzetközi – ironikusan akár „élethelyettesítők”-nek is nevezhető – webes applikáció segítségével.

Kányádi tehát úgy ítéli, hogy az internet kitűnő raktárként funkcionálhat a magyar kulturális értékek számára, amihez mi hozzáteszük azt, hogy a 3D-s animációs technológiák bővülésével még az építészeti vagy a mozgáskultúra elemeit is szervesen, *használhatóan* tölthetjük fel a webre. Kevin Miguel Sherman egyenesen azt feltételezi, hogy akár *alternatív nemzeteket* is kovácsolhatunk össze ezen a különleges világhálóhelyen, amelyben a valós életben megismert/elsajátított kulturális tényezők különleges, önálló fejlődésnek is indulhatnak.⁴ Magyarország informatizáltságát figyelembe véve⁵ nem kell aggódnunk, hiszen a netfelhasználás folyamatosan és dinamikusan növekszik, ám ha Erdély „digitalizáltságát” próbáljuk elemezni, közel sem tudunk olyan egyértelmű adatokhoz jutni.⁶ Az International Telecommunication Union (Nemzetközi Telekommunikációs Egyesület, ITU) felmérése alapján Romániában egyértelműen Erdély vezet a digitális lefedettségben (csak Bukarest, a főváros előzi meg), ám Sipos Gábor 2004-es cikke,⁷ amelyik a Romániai Magyar Demokrata Szövetség megrendelésére készült szociológiai felmérés eredményeit elemzi, megállapítja, hogy a romániai magyarok közel háromnegyede életében sosem internetezett. 2008-ra javult a helyzet: Kiss Tamás, Barna Gergő és Sólyom Zsuzsa átfogó tanulmánya⁸ azt jelzi, hogy az erdélyi magyar fiatalok közel 41 százaléka rendszeres netfelhasználó, amely átlaggal megközelítik a romániai webhasználó fiatalok százalékárányát.⁹

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az idősek teljesen kimaradnak ebből a virtuális pörgésből, de azt sem, hogy az erdélyi magyar nethasználók kultúradigitalizációval, netán kultúravirtualizációval töltik ki internetes szörfözésük idejét, hanem inkább azt, hogy mind Magyarországon, mind pedig az erdélyi magyarok körében erőre kap és egyre elterjedtebbé válik a virtuális világokban való viselkedés gyakorlata, amely egyértelműen azt eredményezi, hogy a netező magyarok digitális térben való cselekvéseit, esetlegesen értékteremtő viselkedéseit (de nemcsak!) is a magyar „kulturágenerálás” részeseként kell értelmezzük.

Az NRC Kft. 2011-es felmérése szerint 61 százalékos Magyarország internetlefedettsége.¹⁰ Az NRC és az ITU által regisztrált tendenciákat figyelembe véve sem Magyarország, sem pedig Románia informatizálódását nem vetette vissza számottevően a 2008-as kezdetű, „globális gazdasági válságnak” is becézett tőzspekulációs melléfogás-sorozat, amely azonban súlyosan érintette a kulturális kibontakozás számos egyéb spektrumát.¹¹ Ha ironizálni akarnánk, akkor kijelenthetnénk, hogy a 2008-as (világ)gazdasági összeomlást is a gazdaság virtuális termékekbe fektetett bizalmának növekedése tette lehetővé, azon termékekbe, amelyek – értelemszerűen – szintén virtuális terekben keringtek, cseréltek gazdát, stb. Az 1929–1933-as nagy gazdasági világválságban a túltermelés váltotta ki a termékek elértéktelenedését, árának zuhanását, visszavetvén így az érintett kultúrák materiális fejlődését, esetenként szellemi zsákutcába is lökve azokat.¹² Ezzel szemben a 2008-as világválságot inkább a virtuális banki termékek túltermelése robbantotta ki,¹³ amely Magyarországra – mint a globális piac aktív résztvevőjére – is nagy hatással volt.¹⁴

A virtuális (pontosabban: virtualizált) pénzügyi termékek megfontolatlan kezelése valószínűleg mind a „valódi”, mind pedig a digitális magyar kultúra/kultúrák változásához vezetett, esetenként elképzelhető, hogy épp a magaskultúrához való hoz-

záférési lehetőségeket korlátozza a leginkább, míg valószínű, hogy a nem pénzbefektetés alapú kulturális viselkedések zavartalanul vészelték át a tőkés világ forrongásait.

Az általában olcsó internetes előfizetések¹⁵ lehetővé teszik, hogy egy átlag 200 eurós készülékkel (általában számítógéppel) már csatlakozni lehessen az internetre, és annak számos funkciójával, applikációjával empirikus kapcsolatba kerüljünk. A „digitális empirizmust” már a Web 1.0-s felületek is lehetővé tették, a most szinte egyeduralgoló Web 2.0-s, interaktív internet-interfészek meg az ember-gép interakciós módjainak szélesítését lehetővé tevő Wii, a Microsoft Kinect¹⁶ stb. pedig *valóságosan* megteremtik annak a lehetőségét, hogy ha nem is testben, de annak megnyilvánulásaiban a virtuális világok, virtuális kultúrák tevékeny résztvevői legyünk, illetve aktívan hozzájárulhassunk kultúránk virtualizálódásához, esetleg *egy virtuális magyar szubkultúra* kibontakozásához.

Természetesen nem számolunk azzal, hogy a közeljövőben a magyar kultúrának numerizálható elemeit valamelyik multimédia profilú, multinacionális cég gesztusdetektáló és -digitalizáló szerkezete fogja integrálni a világháló virtualitásába, ám – a fent idézett statisztikai adatokat is figyelembe véve – számolnunk kell ennek a bekövetkeztével. A Second Life-ban is használatos *motion capture*-technikák¹⁷ még messze állnak attól, hogy általános, otthoni felhasználók keze ügyében legyenek, főleg amiatt, hogy bonyolult és csak komoly képzés után kezelhető *hardvert* igényelnek,¹⁸ így sem magyarországi, sem pedig a romániai magyar közösség körében történő, robbanásszerű elterjedésére nem számíthatunk mostanában.

A „szellemi javaink” azonban csak mediáltságukban, tehát vehikulumok, hordozók, „megtestesülések” révén érvényesülhetnek, és csakis akkor funkcionálhatnak kulturális konstituensekként, amennyiben akár a virtuális térben, akár a virtuális térből kiemelve, egy közösség ekként ismeri fel és használja őket.

Elvégezhető a magyar, illetve a magyar vonatkozású virtuális, webes platformok elemzése, és titáni (értsd: szinte kivitelezhetetlen) munkával statisztikát, felmérést, analízist tudnánk végezni a magyarok és a magyar vonatkozású kulturális-szellemi-civilizációs javak internetes, digitális világban való jelenlétéről, de lévén, hogy a kultúra definíciója magába foglalja a ‘valamilyen helyhez kapcsolódó’, ‘valamilyen hellyel kapcsolatban értelmezhető’ jelentésösszetevőt is,¹⁹ és mivel a hipertér-kultúrákban történő *elhelyezkedése* még nem zajlott le, illetve több gnoszeológiai, ontológiai, episztemikus problémát vet fel, mint amennyit korlátozott időben és terjedelemben tárgyalni lehet, bátorkodunk javasolni a magyar kultúra ez idáig virtualizált „szellemi javainak”, kulturális megvalósításainak – függetlenül a digitalizálás mikéntjétől (technikájától), a numerikus világba történő integrálásának procedúrájától, illetve az ott történő használatától – a magyar kultúra „analóg” elemeitől elkülönítetlen bánásmódban való részesítését.

Szerintünk a digitalizálással és a hipertérbe történő feltöltéssel nem „menekítjük” a már meglévő könyveinket, (nép)dalainkat, táncainkat, épületeinket, sajátos (magyaros) viselkedésünket,²⁰ hanem *relokáció* révén új közegbe emeljük azokat, és – adva lévén a tárgyalt magyar közösségek viszonylag elfogadható mértékű informatizálódása – tulajdonképpen lehetővé tesszük azt, hogy ezek a legtöbbször szerves közegből kiragadott, így funkciójuktól részben megfosztott kulturális konstituensek új implementációkkal gazdagodhassanak, közvetlenül gazdagítván az összmagyar kultúrát is.

„Magyar hipertérről” (egyelőre?) nem érdemes beszélni, de a magyar vonatkozású web immár számbelileg is számottevő, és hiába, hogy európai viszonylatban nem foglal el élenjáró helyet a magyarok virtuális kulturáltsága, implicit módon a digitális világba való integrációja,²¹ bátran állíthatjuk, hogy mind a rangos és sok tudo-

mányterületet lefedő Wikipédia-cikkek,²² mind az idegen nyelvű, de magyar vonatkozású információkat, értesüléseket stb. tartalmazó „hiperkönyvtárak” (virtuális vagy „analóg”) magyar kultúrát leíró szócikkeinek gazdagsága azt mondja el, hogy Kányádi hívó szava célba ért, és ha nem is menekítettük, de sikerrel *kompiláltuk*²³ kultúránk, civilizációnk sok-sok elemét. Ezt a folyamatot mi úgy értelmezzük, hogy tulajdonképpen „virtuális hungarikumokat” alkotunk, illetve magyarként bekapcsolódva a hipertéren/hipertérben zajló történésekbe, ezeket akarva-akaratlanul is, de csak a *saját*, tehát magyar kultúránk perspektívájából tudtuk értelmezni, és így ezek az *ott* tapasztaltak *általunk* mint vehikulum, mint kultúrateremtő-hordozó (a hipertér ideiglenes „lakója” által) beépülnek elsősorban a magyar „hiperkultúrába”, és innen, mindennapi tevékenységeink révén, a tradicionális térben értelmezett, kisé erőltetett szóhasználattal analógnak is nevezhető magyar kultúrába. Értelmezésünk szerint tehát minden magyar netező magyar kultúrát integrál a net hiperterébe, illetve az ott akarva-akaratlanul is eltanult kulturális gyakorlatokat foglalja bele mindennapi életvitelébe.

Amikor intencionalitással kell számolnunk, tehát amikor szándékoltan töltődnek át kulturális elemek, „szellemi javak” az analóg világból, a háromdimenziós térből a hipervilágba, a világháló hatékony értelmező diskurzusokat és alapos antropológiai vizsgálatokat még nélkülöző, illékony, éteri²⁴ közegébe, illetve *onnan ide*, akkor sem elsősorban menekítünk, hanem csak egynéhány újfajta kulturális tevékenységben gyakoroljuk magunkat. Ilyen lehet pl. a digitalizálás vagy esetenként az analóggá tétel is. Talán azért mondott Kányádi „szellemi javak”-at, mivel a hipertér a *priori* alkalmatlan tárgyi elemek és aktivitások befogadására, és mint fent is említettük, ezeknek legfeljebb széles paraméterskáláját tudja bennfoglalni. Mi ehhez csak azt fűzzük hozzá, hogy a kultúra, civilizáció (esetünkben a magyar kultúra, civilizáció, a „hungarikumok”) értelmezhetetlenek a magyar emberek nélkül, illetve ki vannak téve annak a veszélynek, hogy más kultúrák interpretánsai végezzenek ellenőrizhetetlen, tehát eleve invalid visszafejtéseket velük, és be kell látnunk azt is, hogy embereket, tudatokat (egyelőre?) sem tudunk digitalizálni, nemhogy tárgyakat vagy cselekvéseket.²⁵ Azonban ez a megállapítás nem vezet a költő felhívásának elutasításához, épp ellenkezőleg: kiegészítő értelmezésünkben arra a megállapításra jutottunk, hogy javallott minden magyar ember számára minél nagyobb, minél szélesebb körű gyakorlatot, jártasságot, képzettséget szerezni ebben az új közegben, az internet, a web digitális világában, és így minél hatékonyabban integrálni képességeit és cselekedeteit ebbe a környezetbe.

Magyar jövőt jósolni mindig hálátlan feladat volt, magyar *digitális* jövőt pedig (amely értelemszerűen szoros összefüggésben van a netmentes magyar kultúrával is) még nehezebb, így mi sem fogunk spekulációkba bocsátkozni, hiszen bármilyen pesszimista vagy optimista netlefedettség, netkulturáltsági, „webtelítettség” előrejelzésünket könnyedén felülírhatja egy meggondolatlan (vagy esetleg nagyon is megfontolt) politikai döntés, demográfiai adatok gyors módosulása, digitális (főleg kommunikációs) készülékek típusainak megjelenése vagy eltűnése stb. Egyelőre mind az emelkedő virtualizációs tendenciát mutató statisztikák, mind pedig a magyar vonatkozású netes zajlás felélénkülése optimizmusra adhat alkalmat. Am az még érvényes, hogy a hipertéren kívüli magyar vonatkozású események, magyar kulturális, szellemi, civilizációs bravúrok (ritkább esetekben: malőrök) indítanak el rengéseket a hipertérben – fordítottjáról nekünk még nincs tudomásunk. Pozitív példaként említhetjük a 2012-es londoni olimpián Magyarországot képviselő, számos érmet szerző sportolócsoport kiemelkedő teljesítményét,²⁶ amely azt eredményezte, hogy a „Hungary”, illetve a „Hungary Olympics” szavak rövid ideig vezető helyre kerüljenek a keresőlistákban,²⁷ és jelentős, Magyarországra, illetve a magyar sportkultúrára

vonatkozó méltatás szülessen – más kultúrák képviselőinek tollából is.²⁸ A sport szellemi és testi megvalósítások sorozata, és tagadhatatlan esztétikai valenciákkal rendelkezik, hasonlatossá válván a tranzisztorikus művészetekhez. Elég, ha a talaj-tornára, a szinkronúszásra, a díjlovaglásra, vívásra gondolunk, és stilizált szertartássosságuk rögtön az úgynevezett „magaskultúrába” integrálja ezeket a sportágakat, míg a futballt vagy a maratoni futást nem szépségük, hanem hatékonyságuk alapján minősítjük, de egyelőre egyik sportot sem lehet virtuális térben úzni, legfeljebb szimulálni, és úgy tűnik, hogy a magyar sportolók a virtuáliák nélkülözésével is kitűnően tudták képviselni a magyar sportkultúrát. Az ilyen eseménysorozatok rádöbenthetik a magukat a létezési hely, a beszélt nyelv, sajátos viselkedéstípusok és sajátos attitűd által meghatározó embercsoportokat, hogy az analóg, a digitálison kívüli világban is léteznek olyan kítüntetett terek és idők, amelyekben a különböző kultúrák az egységességre való törekedésen belül tudják megmutatni „civilizációs sajátosságait”. A nemzetiségre való tekintet nélkül minden olimpiai sportolóra érvényes szabályok absztrakt, nem természetesen (értsd: nem funkcionálisan) kódolt viselkedést várnak el a versenyzőktől, ennek ellenére a magyar elemzés (de mint láttuk, nem csak) vissza tudta fejteti ezekből a koreografált, uniformizált, stilizált cselekvéssorozatokból a *magyar sajátosságokat*, tetten tudta érni a magyar (sport/versenyzés) hagyományok jellegzetességeit. Meglátásunk szerint ez az értelmezés nem erőltetett jelentéstulajdonítás során született, illetve nem (csak) sztereotípiákra alapoz, hanem olyasmiről árulkodik, amit mi is fel tudunk használni esszénkben, és pedig arról – amit már fent is jeleztünk –, hogy bármely, a magyar kultúrához kapcsolódó ember bármilyen viselkedésében, megnyilatkozásában visszakereshető a sajátos *magyarság*, minden uniformizáló, egységesítő szabályozás ellenére. Ennek a sajátosságnak az artikulálását itt nem vállaljuk, viszont feltételezzük, hogy mind a sport saját szabályai szerint működő, *nem természetes* (emiatt virtuálisként is percepiálható) világában, mind a web digitális platformján közelebről itt ki nem fejthető jellegzetességek²⁹ alapján mutatja meg magyarságát a magyar kultúrahordozó, aki épp ezen kulturális konstituenseket vehiküláló, közvetítő, egyik időből a másikba, egyik térből a másikba átmentő gesztus révén ezen magával hozott entitások folyamatos újjáteremtőjévé is válik.

Amint Kányádi ismételten (és költőien) megfogalmazta: korunk egyik legnagyobb kihívása az, hogy a hiperközegben teremtsük újjá a magyar kultúra sajátosságait. Érdemes megfontolni ezt az észrevételt!

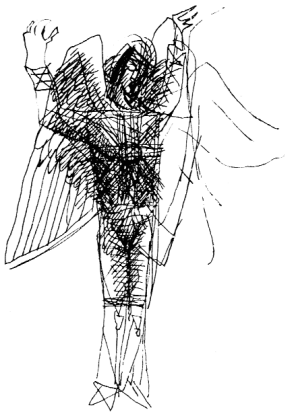
■ JEGYZETEK

1. Emellett lásd a VIII. Győri Könyvszalon alkotói díjának átvételekor mondott beszédét: <http://www.hircity.hu/cgi-bin/hircity/index.cgi?view=ck&IID=619&nID=35125>, Flash formátumú videofelvétel. Letöltés: 2009. március 17., vagy a *Várnegyed 2010*. szept. 17-i számának 4. oldalát (r.a.: *Kányádi Sándor a versek soráról mesélt*).
 2. <http://virtualisszekelyfold.ro/index2.html>
 3. <http://secondlife.com/> Értelemszerű, hogy a Second Life-ot elsősorban kereskedelmi célokra fejlesztették ki, ám a kód rugalmassága megengedi az általam javasolt felhasználást is.
 4. Kevin Miguel Sherman: *An Imagined Community of Avatars? A Theoretical Interrogation of Second Life™ as Nation through the Lens of Benedict Anderson's Imagined Communities*. In Astrid Ensslin – Eben Muse (eds.): *Creating Second Lives*. Routledge, New York–London, 2011. 35–37.
 5. Hozzávetőleges adatokat olvashatunk az International Telecommunication Union weboldalán: <http://www.itu.int/ITU-D/ict/cs/hungary/hungary.html>. Letöltés: 2012. aug. 23.
 6. <http://www.itu.int/osg/spu/ni/voice/documents/Background/Romania.pdf> Letöltés: 2012. aug. 23.
 7. Sipos Gábor: *Vihar előtti csőd*. <http://tech.transindex.ro/?cikk=2293>. Letöltés: 2012. aug. 23.
 8. Kiss Tamás – Barna Gergő – Sólyom Zsuzsa: *Erdélyi magyar fiatalok 2008. Közvélemény-kutatás az erdélyi magyar fiatalok társadalmi helyzetéről és elvárásairól*. Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről, 12. sz., Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Kvár, 2008. 119–125.
- Sajnos nem állt módunkban hasonló adatokat szerezni a felvidéki, délvidéki stb. „leszakadt részek” magyarságának webfedettségéről, esszénk ezért a magyarországi és a romániai magyarok webhasználati adataira alapozhat csak.

10. http://nrc.hu/kutatas/internet_penetracio. Letöltés: 2012. aug. 23. Ugyanakkor a romániai internetlefedettség az ország lakosainak csak 35,5 százalékát szolgálja ki: <http://www.internetworldstats.com/eu/ro.htm>. Letöltés: 2012. aug. 23.
11. Lásd pl. Vince Cable: *The Storm. The World Economic Crisis & What it Means*. Atlantic Books, London, 2010. 39–46. A szerző bemutatja a hiteladósságokat vonzó banki termékekkel „csomagoló” pénzintézetek csődjét, illetve leírja, hogy 2008 végére gyakorlatilag leálltak a nagybefektetések, fejlesztések (minden téren – értelemszerűen, kulturálisan is), illetve hogy egyes országok vezetősége (pl. az Egyesült Királyság kormánya) miképpen próbálta tőkeinjekciókkal stabilizálni a piacot.
12. Lásd pl. Dietmar Rothermund: *The Global Impact of the Great Depression. 1929–1939*. Routledge, London–New York, 1996. A szerző valószínűsíti, hogy az európai szélsőséges nacionalista államvezetések hatalomra kerülésében is nagy szerepet játszhatott a nagy gazdasági világválság. (Rothermund 1996. 136–148.)
13. Lásd pl. Cable 2010. 164–165.
14. Itt nem végzünk részletes elemzést. Áttekintésül javasoljuk több vezető magyarországi sajtóorgánum vonatkozó cikksorozatát. Pl. <http://hvg.hu/cimke/IMF-hitel> (letöltés: 2012. aug. 23.), <http://www.vg.hu/gazdasag/makrogazdasag/novekszik-magyarorszag-csodkockazata-aggodnak-az-imf-hitel-miatt-372704> (letöltés: 2012. aug. 23.), <http://cimkezes.origo.hu/cimkek/imf-hitel/index.html?tag=IMF-hitel> (letöltés: 2012. aug. 23.) stb.
15. Pontos adatokat nem tudunk szolgáltatni, mert szezonok, illetve valutaárfolyamok változása által kondicionáltak ezek az összegek, ám a piacvezető netszolgáltatók legtöbbször olyan „csomagokat” is kidolgoznak, amelyek nem terhelik meg egy kis jövedelmű család havi költségvetését sem. Lásd pl. <http://www.t-mobile.hu/>, upc.hu, digi.hu stb.
16. Lásd pl. <http://wii.com/>, <http://www.xbox.com/en-US/KINECT> (letöltés: 2012. aug. 23.)
17. Lásd pl. http://www.pcmag.com/encyclopedia_term/0,2542,t=motion+capture&i=47255,00.asp. A mozgásdigitalizáció nem jelenti automatikusan egy cselekvés hipertérbe történő „beiktatását”. Szükséges egy olyan virtuális világ generálása is, ahol az illető mozgássorozat, gesztusrendszer vagy gyakorlat funkcionálisként receptálódhat.
18. Lásd pl. Rick Parent: *Computer Animation Complete. All-in-One: Learn Motion Capture, Characteristic, Point-Based, and Maya Winning Techniques*. Morgan Kaufmann Publishers, Burlington, MA, 2010. 84–96.
19. Lásd pl. Dani Cavallaro: *Critical and Cultural Theory. Thematic variations*. The Athlone Press, London–New Brunswick, 2007. 167–169.
20. Amennyiben, természetesen, tetten érhető, differenciálható, artikulálható egy ilyen magatartás.
21. Lásd <http://www.internetworldstats.com/europa.htm>. Magyarország az ő 65,3 százalékával (2010-es adat, amely kicsit magasabb, mint az NRC Kft. által jelzett 61%, amely 2011-es) az „erős középmezőnyben” foglalt helyet, a 84,1 százalékos Egyesült Királyság vagy a 82,7 százalékos Németországhoz viszonyítva.
22. A Wikipédián, a szabad enciklopédián 223 229 magyar nyelvű cikk van, míg a magyar vonatkozású, de idegen nyelvű írások mennyiségét becsülni sem merem.
23. Számítástechnikai szakszó. 'Digitális kódba történő lefordítást' jelent. Downing, Douglas A. – Michael A. Covington – Melody M. Covington (eds.): *Dictionary of Computer and Internet Terms*, Barron's Educational, New York, 2009. 103.
24. Kérjük a kedves Olvasót, nézze el nekünk ezt a poétikus, 19. századot idéző nyelvhasználatot.
25. Itt nem kezdünk vitát egyik vallással sem a lélek létezéséről, illetve nemlétezéséről.
26. <http://www.london2012.com/medals/>. Magyarország a 9. helyet foglalta el a 79 éremszerző ország között.
27. Főleg a Google, a Yahoo!, a Bing esetében figyelhettük meg a magyar vonatkozású keresések hirtelen „burjánzását”.
28. Lásd pl. <http://www.telegraph.co.uk/sport/olympics/countries/8662688/Hungary-London-2012-Olympics.html> (letöltés: 2012. aug. 23.), vagy <http://www.bbc.co.uk/sport/olympics/2012/countries/hungary> (letöltés: 2012. aug. 23.), vagy <http://www.swimmingworldmagazine.com/lane9/news/World/31520.asp> (letöltés: 2012. aug. 23.) stb.
29. Nem nyelvi, hiszen a sportolás „néma” tevékenység, a szabályrendszere is gesztusokat, tetteket ír le. Nem helyhez kötött, hiszen talán a sportban a leggyakoribb a „nemzetváltás” (ami tulajdonképpen új állampolgárságot jelent). Talán inkább az *eredethez* kapcsolható ez a nehezen leírható *nemzeti determináltság*, ám ennek fejtegetését sem javallott most elkezdni, hiszen könnyedén mítoszok vagy – ami még rosszabb – nacionalizmusok diskurzusainak csapdájába eshetünk.

ÁRMEÁN OTÍLIA

DIGITÁLIS ESZTÉTIKA

A digitális esztétikát inkább multistabil értelmezésként és kritikaként kell felfognunk, semmint kész válaszokkal és megalapozott ítéletekkel rendelkező tudományként.

Azon túl, hogy manapság mindenhez hozzáilleszhető a „digitális” jelző, és sokszor igen termékeny végiggondolni a digitális kultúra hatásait a többé-kevésbé rögzült értelmekkel bíró, elavult vagy legálábbis bevált használatú fogalmainkra, illetve azon túl, hogy a digitális esztétikának máris széles szakirodalma van, és már önmagában ez a két tényező indokolhatja jelen írás témaválasztását, mégis érdemes megnézni, hogyan illeszhető egymáshoz a két fogalom.

Első meghatározásra egyáltalán nem. Az esztétikát 1750-ben névadója, Alexander Gottlieb Baumgarten „az érzéki megismerés tudománya-ként” határozta meg (Baumgarten 1999. 11.), és ez a meghatározás a mai napig tartja magát. Mitchell így foglalja össze: az esztétika – mint „az érzékelés és az észlelés tudománya” – „alapvető kérdéseket vet fel, amelyek a művészet lényegére, a művészi érték mibenlétére, illetve a perceptuális tapasztalatok általános körén belül a művészi percepció mibenlétére vonatkoznak” (Mitchell 2004. 19.). Ezzel szemben digitális mindaz, ami bináris számrendszer alapú kódban létezik, és ily módon érzékeink számára nem hozzáférhető. A két fogalom kizárja egymást még akkor is, ha a digitális jelentéskörébe beleértjük a numerikus kódoltságú, de a számítógép és a felhasználó érintkezési felületein (interfész) érzékelhetővé váló jelenségeket. Hiszen így is nyilvánvaló, hogy a digitális esztétika nem kerülheti meg azt a háládatlan feladatot, hogy olyan jelenségeket is tárgyaljon, melyek nem tárgyszerűek, nem láthatóak és nem megfoghatóak (vö. Cubitt 2009. 28.).

Második vizsgálódásra – az esztétika háza táján körültekintve – szembetűnő, hogy több kutató is említ olyan esztétizációs jelenségeket, amelyek napjaink „szép új világát” meghatározzák vagy éppen létrehozzák. Lev Manovich 2007-ben írt tanulmányában magát az információt is esztétikai eseményként definiálja, és az információs eszközök esztétizálásáról (*aesthetisation*) beszél. A formatervezés újabb trendjei már nem „a forma követi a funkciót” alapelvekből vezethetők le. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy formatervezett tárgyainkat nem annyira funkciójuk miatt, sokkal inkább az általuk lehetővé tett érzések és érzékelések miatt választjuk (jó kézben tartani, jó végigsimítani a felületén, tetszetős a sima, törés nélküli felszín, ami a végtelenség, szabadság érzetét sugallja), a dolog megfordult, és immár a tervezők is ezeknek az érzéseknek a szolgálatába állítják döntéseiket. Ez a formatervezettség manapság már megkerülhetetlen, mindennapi tárgyainkat is az általuk sugallt érzés és (részben) hatalmi pozíció határozza meg. A közösségi oldalak üzenőfalain tömegesen jelennek meg az egyszerű, de nagyon ötletes megoldásokról tanúskodó képek, amelyeknek hatására mindennapi környezetünket még szebbé, művészebbé alakíthatnánk (lásd az 1. képet).

1. kép

<http://www.facebook.com/photo.php?fbid=215004665204278&set=a.210403462331065.51472.210313122340099&type=1&theater> (Ennek a címnek és a tanulmány többi hiperhivatkozásának utolsó ellenőrzött elérési dátuma 2012. június 24.)

Wolfgang Welsch 1996-ban írt az esztétizálódási folyamatokról (*Aestheticization Processes*), és miközben különbséget tett ezek felszíni és mélyreható változatairól, legfőbb hatásukat a valóság átférfalásában jelölte meg. Az esztétizálódás veszélye abban rejlik, hogy elmosódnak a különbségek művészi és hétköznapi, reális és virtuális között. Ez a határátlépés a giccs meghatározásában is szerephez jut, Voigt Vilmos a „giccstárgyat” írja le a műalkotás, a műtárgy és a mindennapi tárgy kategóriái közötti elmozdulással (Voigt 2005. 568.). Az új technológiák innovációi, illetve a könnyen megmunkálható anyagok azt eredményezik, hogy a korábban ellenállást tanúsító valóság megpuhul, manipulálhatóvá válik. Az *esztétikai* ebben az értelemben a virtualitásnak, a modellálhatóságnak a szinonimája, azaz az esztétikai és a digitális nagyon közel kerülnek egymáshoz. Mindebből egyrészt az következik, hogy Welsch is elmos egy különbséget (ha úgy tetszik, „esztétizál”), másrészt meg a „digitális esztétika” szókapcsolat tautológiaként tűnik fel.

Miért lenne mégis szükség egy olyan tudományra, amely a klasszikus esztétika eszköztárával vagy esztétikai alapelvek alapján új eszköztárral kortárs művészetek

leírására vállalkozhatna? Mi az, ami a nem digitális esztétika keretei között a digitális technológiák által lehetővé tett közvetítési rendszerekből nem látszik?

Maradjunk a csipkéknél. A 2. képen hórajzok láthatók; Sonja Hinrichsen a művész neve, őt önkéntes segítségével készítette el mulandó, ám annál tetszetősebb alkotását.

2. kép

<http://www.flickr.com/photos/steamboataerials/6785748133/> (én innen jutottam ide:

<http://balladora.blogspot.com>, <http://www.thisiscoolossal.com/2012/02/snow-drawings-at-rabbit-ears-pass-by-sonja-hinrichsen/>)

A képsorozat egyetlen képén látszik csupán a művész, a művészi hatáshoz mint-ha a művész hiánya is hozzátartozna, s ehhez még hozzávehetjük azt, hogy a kép hatásához a kép készítőjének és eszközeinek figyelmen kívül hagyása is szükségesnek látszik. A fotós neve pedig Cedar Beauregard, van külön weboldala is (<http://www.steamboataerials.com>), de apparátusa talán a 3. képen látszik a legjobban (és ezt a képet is készítette valaki, akinek a munkája láthatatlan marad).

3. kép

<http://www.exploresteamboat.com/news/2010/may/02/steamboat-man-hopes-aerial-photography-business-ta/>

Ann-Sophie Lehmann „Láthatatlan munka: a művészi gyakorlat reprezentációja a digitális vizuális kultúrában” című tanulmányában éppen erre az ellentmondásra hívja fel a figyelmet. Annak ellenére, hogy a digitális közeg, az új média (vagy a paradigmaticus példának tekinthető világháló) nyitottként, a kultúra partícipatorikus létrehozását segítő technológiák erősítőjeként, demokratikusként határozza meg önmagát, önnön létrehozásának folyamatai rejtve maradnak (Lehmann 2009. 36.). Az új média művésze láthatatlan marad, még a számítógépes grafika és animáció úgynevezett „making of...” filmjei sem mutatják meg, miként jön létre a mű, inkább csak beavatnak, elvarázsolnak, az effektus nem válik megismételhetővé. A predigitális kor művészt és művészi munkát, környezetet bemutató műfajainak (az önarcképek, a műhelybrázolásoknak) nincsen folytatása a digitális korban.

Az egyik lehetséges ok a helyszín másféle metaforarendszerbe illeszkedése: a digitális alkotók inkább laboratóriumként tekintenek munkahelyükre (i.m. 35.), nem műhelynek látják és láttatják azt (bár munkájuk során a gyári előállítás előtti korhoz foghatóan függenek más alkotók munkájától, egy-egy művet szakértők sora hoz létre, akik között van mérnök, programozó, grafikus-designer, hardverépítő is). A laboratóriumi munka eredménye a kísérlet, amelynek csak a végkimenetele ismerhető meg a szélesebb közönség számára, amúgy a feketedoboz-effektus által rejtve marad a „hozzá nem értők” avatatlan tekintete előtt.

Az eléggé belátható másik okként azt említi a szerző, hogy az adatprogramozás procedúrái nehézkesen leírhatóak vagy vizualizálhatóak (i.m. 39, 43.). A számítógépének képernyője előtt ülő digitális művészt mutató fénykép semmit nem árul el annak munkamódszeréről.

Az okok harmadik csoportja abban foglalható össze, hogy a kreatív terek hibrid terek, maga az alkotási folyamat pedig, amely ebben a hibrid térben zajlik, rendkívül összetett (i.m. 37–38.).

A művész önnön munkájára vonatkozó reflexiója áttételesen, más médiumok közvetítésével valósul meg – részlegesen. Az egyes képfeldolgozó programok eszköztárak elnevezései által a hagyományos képzőművészet eszközeit idézik meg: ecset, toll, vászon, festékesvödör, a munkaeszközök korábbi eszközök vizualizációiként lépnek színre. És ez egyaránt jelentheti azt, hogy a digitális eszközök a korábbi eszközök nélkül, amelyek mintegy használati utasítást jelentenek a felhasználó számára („úgy képzelj el, mint egy ecsetet” stb.), önmagukban nem működnének, de azt is, hogy azok az eszközök, amelyek élesen elválaszthatók lennének elődjeiktől, nem jöttek még létre.

Az új média, ha valamire, akkor arra bizonyosan megtanít: hogy valami nem érzékelhető, az még nem jelenti azt, hogy az a valami nincs is. Mitchell a vizuális kultúráról írja, hogy annak „velejárója az elmélkedés a vakság, a láthatatlan, a nemlátott, a nem látható és a figyelmen kívül hagyott dolgok, valamint a sükettség és a látható gesztusnyelv jelenségein” (Mitchell 2004. 23.). Az új média mintha a vizuális kultúra gyakorlási terepe lenne, ahol tanulhatunk a látásunk korlátairól, feszegethetjük láthatatlan és láthatóvá tehető határait.

A digitális esztétikának a tér hibriditásából, a laboratórium titkosítási hajlamaiából fakadó láthatatlanságot kell összeegyeztetnie az interaktivitás, a remixelhetőség új követelményeivel, az új média olyan alaptulajdonságaival, mint a numerikus reprezentáció, a modularitás, az automatizálás, a variabilitás és az átkódolás (Manovich 2001. 49–65.). A digitális esztétikának szembe kell néznie néhány olyan fogalom alapvető megváltozásával, amelyek eddig hozzátartoztak a művészetről való gondolkodásunkhoz. Mít jelent az eredetiség, a hitelesség a digitális környezetben? Mi a helyzet a motiváltság, a kerek egész követelményével? Míhez kezdünk a materiális összetevőre alapozott esztétikai ítéletekkel? Újra ott tartunk, hogy elméletileg nem

létezhet az interaktív művészet esztétikája, a gyakorlat viszont azt mutatja, hogy van ilyen (Cham 2009. 18.).

Kézenfekvő lenne azt mondani, hogy az eredetiség, a hitelesség, a motiváltság, az egyszerűség mind olyan esztétikai elvárások, melyek az új média keretei között nem érvényesíthetők, és éppen ideje lenne lecserélni ezeket például a szimulakrum, az immerzió, a hálózat, a megtestesülés (*embodiment*) fogalmaira (Cham 2009. 19.). A különválasztás üdvös lenne azért is, mert akkor láthatóvá válna a különböző esztétikák határmezsgyéje, és pontosan meg lehetne mondani, melyik fogalmat, melyik esztétikát hol és hogyan kell használni. Ma már senki nem vonja kétségbe, hogy nincsen olyan képtudomány, melynek keretei között minden vizuális jelenségről értekezhetnénk. Azt is evidensnek tartjuk, hogy a művészettörténet, az esztétika, a vizuális-kultúra-kutatás egymástól jól megkülönböztethető gyakorlatok, mégsem tudnánk őket élesen elhatárolni egymástól. Mitchell vizuális kultúráról írt téziseinek és ellentézeinek közös szempontja a nagyon evidens megkülönböztetések közelítése, a nagyon nyilvánvaló és felül nem bíralt azonosságok megszüntetése. Hangsúlyozza például, hogy a verbális-vizuális oppozíció nem tartható, ha az irodalmi szöveg virtuálisan vizuális dimenzióját is szem előtt tartjuk: „az irodalom, az ekphrasisz, a leírás technikájával vagy a formai elrendezés kifinomultabb eszközeivel a tér és a látás olyan »virtuális« vagy »képzeletbeli« élményeit foglalja magában, amelyek attól, hogy a nyelv közvetíti őket, még nem kevésbé valóságosak.” (Mitchell 2004. 29.)

Ahogy a verbális közvetíti a vizuálist, ugyanúgy a digitális is közvetítheti az egyszerűt, az a bizonyos benjamin aura pedig nem szűnik, inkább erősödik. A Magyar Nemzeti Galéria „Zooom In. A lényeg a részletekben van” elnevezésű projektje (<http://mng.360world.eu/index.html>) olyan közel hoz festményeket, amilyen közel soha nem lennének hozzájuk, ha a kiállítóteremben látnánk őket. Nyilvánvaló, hogy a reprodukálás ezzel elérte végső határát, az eredeti festmény hírneve pedig tovább öregbedik. A mechanikus sokszorosíthatóság jó szolgálatot tesz a képzőművészetnek, festészetnek, ám úgy tűnik, a digitális műalkotások, amelyek látszólag eleve sokszorosításban léteznek (egyszerre több helyszínen több felhasználója több számítógépen több böngészőben is megtekintheti ezeket), mégis kivonják magukat a reprodukálás folyamataiból. Egy weboldal képi felületét, netán annak egy részletét nehéz nyomtatni, a nagyítás minőségi romlást eredményez. Azt mondhatjuk: rendeltetésüket ezek a képek éppen ekkora felbontásban és méretben töltik be, ám ezzel ellen is állnak a más közegben való megjelenítésnek. A remediáció viszont a műalkotások továbbélésének, értelmezéskészségének alapfeltétele.

Ha működnek is régi fogalmaink, érdemes megnézni, milyen régi-új fogalmak bukkanak fel, milyen értékelési szempontokat dolgoz ki a digitális esztétika az interaktív műalkotások számbavételére.

Cubitt a klasszikus esztétika rész-egész alaptézisének elvetése, majd a montázs-elvnek és az építészet anyagszerűség-elvének elutasítása után az eleganciát említi mint lehetséges (digitális) esztétikai kulcsértéket. Az *elegancia* eredetileg matematikai fogalom, és olyan képletek tulajdonsága, melyek csupán annyira bonyolultak, amennyire bonyolultaknak lenniük kell (Cubitt 2009. 28.). Cubitt szerint az elegancia fogalma az, amit hitelesen lehet egy szöveges üzenet vagy egy nyitott forráskódú programozásdarab leírásában is használni. Egyféle takarékoságról van itt szó, amely a kódolási nyelv adottságainak, az interfész lehetőségeinek kihasználásában, a fölösleges terheknek (például az olyan szoftveropcióknak, amelyeket egyetlen felhasználó sem venne soha igénybe) az elhagyásában nyilvánul meg.

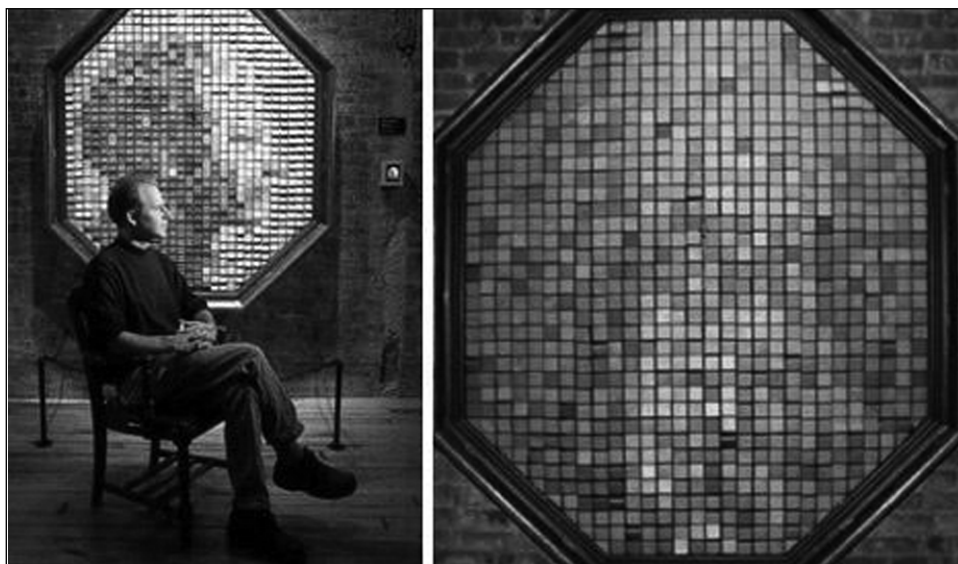
Bolter és Gromala (2006) tanulmánya az *önreflexivitást* hangsúlyozza. A közvetítési rendszer szzparenciája vagy kívánt szzparenciája helyébe a reflexióra való felszólítás és az önreflexivitás lép, az interfész nem kíván többé áttetsző lenni,

így használat közben azon is elgondolkodhatunk, miért éppen ez a metaforarendszer honosodott meg, miért tetszetős az a weboldal, amely tartalmait egy könyv elképzelt felületén teszi közzé (<http://www.claracollins.com> – régebbi megoldások itt: <http://www.claracollins.com/archives/index.html> – a lapozást a filmkockák pörgésével asszociálja a grafikus tervező, a felhasználó pedig felöltöztetheti, átöltöztetheti a modellt), illetve hogy miért érdekes egy operációs rendszer ikonhasználatát idéző weboldal grafikai tervezése (<http://www.artzoom.org>). Az ő példájuk Daniel Rozin *Fatükör* című installációja (<http://www.smoothware.com/danny/woodenmirror.html>): a kis motorok által irányított falapocskák a középben fellelhető kamera rögzítette képet adják vissza, azaz tükrözik annak a képét, aki a kamera elé áll (lásd a 4., 5., 6. és 7. képet).

4., 5. kép

<http://www.designboom.com/tools/WPro/images/12b/wm2.jpg>

6., 7. kép

<http://dornob.com/wp-content/uploads/2009/03/wooden-magic-mirror-design.jpg>

A önreflexivitás azt is jelenti, hogy a mű kulcsot ad önmön művészetiségéhez, a metakép önmagára és más képekre oly módon utal, hogy általa megtudhatjuk, milyen is egy kép. Daniel Rozin „Yonatan / metró térkép” kompozit-képén (lásd a 8. és 9. képet) a proxi technikának köszönhetően egyszerre két kép van jelen (Mitchell osztályozásában dialektikus, *multistabil* vagy kétértelmű kép – Mitchell 2008. 164.). A Mitchell által említett kétértelmű képektől abban különbözik, hogy míg ott a kép elemei kétféleképpen értelmezhetőek, azaz két látványnak egyformán a részei (elhíresült példa a kacsza-nyúl kép), itt a két kép egymásra tevődik, és hol az egyik halványul el a másik mögött, hol a másik válik mintegy hibás háttérre azért, hogy az egyik érvényesüljön. A képek elemei nem keverednek, az egyik látvány leválasztható a másiktól, mintha külön fólián léteznének. A láthatóság a néző perspektívájától, a nagyítás mértékétől függ (amit a galéria látogatója a térbeli pozíció változtatásával érhet el). Míg a kétértelmű képek a látvány egyértelműségébe vetett hitünket és látásunk korlátait tematizálják, Rozin kompozit-képei a látvány (a valóság) rétegzettségének következményeiről, a néző felelőségéről beszélnek.

8., 9. kép

<http://www.smoothware.com/danny/yonatanall.jpg>

A „Sounding Score” (Hangzó partitúra) elnevezésű zenei installáció (http://www.albatriana.com/-/PartituraSonora_En.html) több szempontból is tanulságos. A könyv médiumát használja interfészként: a kottatartóra emlékeztető állványon (8. kép) egy könyvre emlékeztető érintőképernyő öt virtuális lapja s az alattuk megjelenő gombok teszik lehetővé, hogy a galéria látogatója a művész (Alba Triana) zenéjéből saját darabot komponáljon. A zene vizuális megjelenítése során színes pöttyök (9. kép) mozognak, váltakoznak, eltűnnek és feltűnnek a lapokon (a hangmagasság, a hangerő, a hangterjedelem, az időtartam, a dinamika, a hangszín és a sztereofonikus jellemzők szerint). Mindez több szakember közös munkájának eredménye: Rodrigo Facundo volt a vizuális dizájn tanácsadó, Luis Fernando Henao a technikai rendező, interaktív interfész, zenei szintézis tanácsadó, Juan Ricardo Forero a kivitelező művész, zenei programozó, Nelson Ramón az animációprogramozó és egy újabb 2.5-ös verzióban Sebastián González Dixon az interfésztervező (<http://www.setianworks.net/sebastian/?p=437>).

10. kép

http://artandculturecenter.org/file_download/215

11. kép

<http://www.setianworks.net/sebastian/wpcontent/uploads/2011/10/Screen-shot-2011-10-27-at-12.13.27-AM.png>

A szerző által megfogalmazottak értelmében a közvetített esztétikai élmény participatorikus, interpretatív, interaktív, kollaboratív, muzikális és vizuális, elgondolkodtat arról, hogy mi is a zene, technológiák által kontextualizál. Számomra viszont a legérdekesebb az, hogy szakít a kottázás lineáris hagyományával, és a zenét térben, képpontok hálózataként ábrázolja. Az interaktív könyvlapok pöttyös felülete csomagolópapírt, grafikus kísérletet, lépegetős játékot is eszünkbe juttathat, amikor viszont a zene vizualizációjaként nézzük, ugyanolyan befogadói élményben lehet részünk, mint a multistabil képeknél. Az installáció interaktív, azaz a látogató komponál (remixel az előre beépített lehetőségekből), beleír a könyvbe úgy, hogy nem is ismeri a kódot (zene és vizuális ábrázolás megfeleltetésének jelmagyarázata ugyanis nem része a műnek, láthatatlan marad ugyanúgy, ahogyan láthatatlan az a munka is, ami ezt a művet létrehozta).

A digitális technikákra, interaktív interfészekre és új médiaobjektumokra építő műalkotások nem érvénytelenítik ugyan a hagyományos esztétika fogalmait, mégis nyilvánvalóvá teszik, hogy a kérdéseikkel, technikáikkal, kultúraértelmezéseikkel szembenézni kívánó kutatásoknak folyamatosan új fogalmakkal kell felszerelkezniük. A digitális esztétikát inkább multistabil értelmezésként és kritikaként kell felfognunk, semmint kész válaszokkal és megalapozott ítéletekkel rendelkező tudományként. „Pihent elmével, új kérdésekkel, nyitott szemmel” (Mitchell 2002. 179.) pedig nem csupán az újat nézhetjük, hanem időnként minden régít is újra megtekinthetünk.

■ IRODALOM

Baumgarten, Alexander Gottlieb

1999 *Esztétika*. (Ford. Bolonyai Gábor) Atlantisz, Bp.

Benjamin, Walter

1969 A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korában. (Ford. Barlay László et al.) In uő: *Kommentár és profécia*. Gondolat, Bp, 1969. 301–334.

Bolter, Jay David – Gromala, Diane

2006 Transparency and Reflectivity: Digital Art and the Aesthetics of Interface Design. In: Fishwick, Paul (ed.): *Aesthetic computing*. Cambridge–London: MIT Press, 2006. 369–382.

Cham, Karen

2009 Aesthetics and Interactive Art. In: Bentkowska-Kafel, Anna – Cashen, Trish – Gardiner, Hazel (eds.): *Digital Visual Culture: Theory and Practice*. Bristol–Chicago, Intellect Books, 2009. 15–22.

Cubitt, Sean
2009 Case study: Digital aesthetics. In: Creeber, Glenn – Martin, Royston (eds.): *Digital Culture. Understanding New Media*. Aberystwyth University, UK, University of Wales, UK

Lehmann, Ann-Sophie
2009 Invisible Work: The Representation of Artistic Practice in Digital Visual Culture. In: Bentkowska-Kafel, Anna – Cashen, Trish – Gardiner, Hazel (eds.): *Digital Visual Culture: Theory and Practice*. Bristol–Chicago, Intellect Books, 2009. 33–45.

Manovich, Lev
2001 *The Language of New Media*. Cambridge, MIT Press
2007 Information as an Aesthetic Event. Online: http://www.manovich.net/DOCS/TATE_lecture.doc

Mitchell, W. J. T
2002 *Showing seeing: a critique of visual culture*. *Journal of Visual Culture* 2002 Vol. 1, No. 2, 165–181.
2004 *A látást megmutatni – A vizuális kultúra kritikája*. (Ford. Beck András) *Enigma* 2004. 41. szám, 17–30.
2008 *A képek politikája*. (Ford. Szécsényi Endre et al.) *Ikonológia és Műértelelmzés* 13., JATEPress, Szeged

Voigt Vilmos
2005 *A giccs tárgya*. *Holmi*, 2005. 5, 567–577. Online: <http://www.holmi.org/arch/2005/05/11.html>

Welsch, Wolfgang
1996 *Aestheticization Processes. Phenomena, Distinctions and Prospects*. *Theory Culture Society* 1996; 13; 1–24. Online: <http://www2.uni-jena.de/welsch/welsch.aestheticization.processes.pdf>

A PIKTOR-POÉTA

■ A népi kollégistákról készült tv-filmhez kapcsolódó reflexióiban írta le Nagy László, hogy Veres Péter (minisztersége idején) kocsit küldött érte, mert „óhajtotta látni a piktor-poétát”. (A szöveg az *Adok nektek aranyvesszőt* című, 1979-es, posztumusz kötetben olvasható, az irodalomtörténész barát, Kiss Ferenc szerkesztésében.) De idézhetjük egy másik egykori barátunk, Kormos Istvánnak adott interjúját is; ebben válaszolta a költő a költőnek 1975-ben, hogy hivatalos papírokra foglalkozásként az író szokta ráírni, egyébként kérdésre válaszként a festőt vagy műfordítót mondja. (A *Tiszatáj* közölte először az írást.) És természetesen tudható, hogy N. L. „civilben” az *Élet és Irodalom* képszerkesztője volt.

Mindezzel együtt ha Nagy László képeiről szólunk, természetszerűen mindenki költői képekre, egy gazdag metaforavilágra gondol, amely a *Ki viszi át a Szerelmet* szerzőjét a 20. századi magyar líra (és epikus költészet) egyik legnagyobbjává tette. Vérugató tündér, zöld angyal, csonttörő élet, ágaskodó himnusz, ország abrosza világol, asszony-fejű felleg, varjú-koszorú, dörgő idő – csak futólag említett néhány példa a lehetséges, emlékezetes századból, ezekből. Pedig a rajzolt, a festett képek (majdnem) ugyanúgy egy jelentős művészre vallanak – Kondor Béla társára, a tanult képzőművészre. És nyilván megvannak az átjárások Nagy László költészete és grafikái, festményei között. Talán elég itt a lóra mint a poézis és a képzőművészeti alkotás egyik fő motívumára utalnunk, a *Kiscsikó-síratótól* (1944) a *Búcsúzik a lovacska* nagy verskompozíciójáig, illetve a megrajzolt lovakig; de a szárnyas angyalokat és a portrékat hasonlóképpen számba vehetnénk. (A *Zöld angyalban* találunk ilyen kapcsolást: „paripás mozulatok”; a *Menyegzőben* írja: „motorizált rémek Kondor Béla baljós rézkarcairól”.)

Kell-e még magyarázni, hogy a magyar kultúra követeinek szentelt *Korunk*-számba* mennyire illenek a Nagy László-reprók, amelyeket a költő képzőművész fia küldött (kérésünkre) a szerkesztőségnek?

Sebestyén László

A KÁFÉ

■ (*Webkávéház*) A stockholmi Jani Istvánnal kezdődött a folyamat: megtudta, hogy a *Brassói Lapok*nak van egy stockholmi tudósítója, s az nem más, mint a számára addig ismeretlen Gergely Tamás. Szóval: brassói-brassói, ráadásul stockholmi-stockholmi, „van talán közös témánk”-alapon találkozunk. Kilencvenötöt írtunk, s én valóban tudósítottam szülővárosom lapját – ahogy tudtam: kézzel-lábbal. Géppel vagy kézzel írt szövegeket küldözgettem postán (!), vagy mikor a könyvtárba kerültem, faxon, ez utóbbi már nagy fejlődésnek számított. Majd bejött a számítógép, ráadásul Jani István a világhírű Karolinska Intézet számítógéprendszerének a gondozója abban az időben, úgyhogy megszületett az ötlet: *Café Brassó-Stockholm* címmel honoldalt, webkávéházat készíteni, találkozóhelyet a brassóiaknak a világhálón.

(*Café Kék Cenk*) Ma persze megmosolygom, hogy *Aktuális* című rovatunk is létezett, brassói aktualitás Stockholmból (!), többnyire Tóásó Áron cikkeit közöltük – másodközlésről van szó, ugyanis Tóásó éppen a *Romániai Magyar Szó* barcasági képviselője – magyarázatképpen viszont: az erdélyi lapok nincsenek még fent az interneten, a *Brassó-Stockholm* olvasói ezzel szemben Ausztráliától Norvégiáig elszórtan interneteznek, nem jár nekik a papírújság... *Brassói Panteon* rovatunkban megpróbáltam összeszedni a helyi szerzőket, de a lista távolról sem teljes, talán mondanom sem kell: időhiány miatt. Viszont mégis ez a rovat él, vagyis található meg a világhálón ma is. A *GeoCities*, amelyik saját szerverén a helyet szolgáltatta, egy idő után átszervezte önmagát, s mert nem fizettünk, kihulltunk a rostán. Amit igazán sajnálok, hogy elveszett – talán a „cyberúrben” kering? – , a kortárs brassói szerzők antológiája, többek közt Lendvay Éva késői versei, sőt verses naptára, néhány interjúm

*A lapszám címét Nagy László-versből választottuk.

brassói szerzőkkel, egy megkezdett „cyberhappening”: Bordos Annamária az internetes olvasó szeme láttára íródó egzisztencialista drámája. Megszületett első e-könyvünk (!): a fiatalon, tragikus körülmények között elhunyt Mikó András verseinek a gyűjteménye. *Mit ír?*-ankétunkat a *Brassói Lapok* közölte, úgyhogy hírünk kezdett lenni. Képzőművészeket is bemutatunk, hadd mondjak egyetlen nevet: egykori rajztanárom, akit utólag fedeztem fel magamnak festőként: Leiter Artur csendes, „halk színű” vászni is bekerültek. Ez a része a honoldalnak a *Café Kék Cenk* címet viselte: „café” utalás Méliusz József kávéházkönyveire, a „Cenk” a mi Ararátunk, a hegy néha s főként festményeken kékek látszik...

(*Internetcsinálók. Transylvania.org*) Egy idő után nem brassói szerzőket is közöltünk, túl szűknek bizonyult a brassói keret. Úgyhogy éppen jókor vette fel velem a kapcsolatot a *Korunk* egykori szerkesztője, mindannyiunk „Jocója”, Aradi József. Korábban egy arab emírátságban kamatoztatta IT-szaktudását, akkor Mexikóban élt. Úgy képzeltem el, hogy a vele indított *Transylvania.org* egy „többemeletes” netbirodalomává válik, ahol az én részem jobbik esetben az egyik emelet, s ahol dédelgetett álmodom, a gömbregény megvalósul, ráadásul, hogy tető alá hozunk egy „minem”-fesztivált, amire hivatalos lett volna több hasonló profilú, stílusú honoldal – de végül az *Internetcsinálók* sorozatnál maradtunk, és a *Café Stockholm*-ban elkezdett *szóbagáncsokat* folytattuk, az együttműködésnek hirtelen vége szakadt.

(*Transycan*) Miért? – kérdezte Torontóból Moshu, akit a kolozsváriak a *Stúdió 51* egyik alapítójaként ismerhetnek, polgári nevén Horváth Sz. István. Mármost hogy miért állt le a *Transylvania.org*? Választ nem tudtam adni, viszont felajánlottam neki az együttműködést, így jött létre – 2001-ben – a *Café Stockholm–Toronto*. Egészen pontosan: a közös fedél alatt a *Café Stockholm* és a *Café Toronto*, két egyszemélyes honoldal. Az én részem rám volt méretezve: *Dracula* és *Tifusz* rovataimban interjúvoltam – főként a *Café Tifusz* volt hivatott kellemetlen kérdéseket feltenni. A *Dracula* lett népszerűbb, erre akkor jöttem rá, mikor Onagy Zoltán az egyik interjút eltulajdonította (vagyis kérdésem nélkül megjelentette) a *Teraszon*. A következménye az lett, hogy több interjút készítettem a *Terasznak*, és egyáltalán, interjúkat kezdtem közölni más fórumokon. „Kérdezett: *Gergely Tamás*” címmel talán egy interjúkötetet is össze lehetett volna állítani azokból – csak a *régi Cafén* ötven van belőlük.

(*Internetcsinálók, Perforál*) És folytatódott az *Internetcsinálók*, illetve összegyűjtöttük minden egyes darabját. Ezek az interjúk a hőskor néhány „internetcsinálóját” szólaltatják meg. Erdélyből a következőket: Simon Attilát, aki az első erdélyi magyar oldalt megalkotta, Székely Dénest, aki akkor a <http://dmoz.org> számára dolgozott, ezáltal rálátása volt az egész erdélyi internetre, Kelemen Attilát, aki a *Transindex* elindítója, Rédei Attilát és Lázár Csabát, a csíkszeredai *Hírek.ro* portál szerkesztőit – bár, ugye, téves az, hogy csíkszeredai hírportál, hiszen az interneten mindenki a középpontban áll, senki sem „röghöz kötött” –, Buna Botondot, aki a brassóiakat fogta össze a neten. A sorozat dokumentáris fontosságát érezte meg egy Váradról elszármazott lelkes fiatal, Balázs D. Attila, maga is a meginterjúvoltak közé tartozik, aki szerette volna papírkötet formájában is látni a szövegeket, de az a munka túl nagy erőbefektetést igényelt, úgyhogy az ő szakdolgozatának a bibliográfiájába kerültek be csupán.

A *Perforál* sorozat tulajdonképpen rövid anketókból áll. A szó (perforál) egy Láng Zsolt által készített interjúmból adódott, s a fájdalomérzést volt hivatott kifejezni. A legszebb talán, s ezért a legszomorúbb, az *El vannak csapva az angvalok?* című, a legnépszerűbb, amelyikben az akkori magyar miniszterelnököt, Medgyessy Pétert arra kérjük, ajánlja a Csárdáskirálynőt az Európai Unió himnuszának az Öröm-óda helyett. A legkevésbé sikerült Esterházy Péter nevéhez fűződik. Hamvába holt azért, mert a neves író lekezelően későn válaszolt levelünkre, pedig mi tizennégyen komolyan gondoltuk, amikor azt aláírtuk. Arra kértük – a *Perforál* megtalálható a neten, el lehet olvasni –, hogy járjon el saját javaslata szerint: Kertész Imréhez intézve a szavait azt hiányolta, hogy a magyarság mint nemzet nem nézett szembe Auschwitzcal, a hatszáz ezer áldozattal, akiket a nemzet nevében meggyilkoltak. A késői válasz ráadásul semmitmondó, a kérdéssel maradtunk.

Szóval politikuskak voltunk, mintha a *Café Tifusz* céljait szerettük volna megvalósítani. Ma már meg sem próbálkoznék vele, annyira megváltozott a politikai paletta, eluralkodott a félelem: az emberek nem szívesen és nem következmények nélkül nyilatkoznak.

(*Káfé*) Volt nekünk Moshuval egy egyezségünk: a *Café*ban nem közlünk szépirodalmat. Se sajátot, se másét. Más nem is publikált benne, kivéve, ugye, a *Perforál*ban. Meg a *Szóbogánccsokban*, amelyek már a *Brassó–Stockholmban* beindultak. A szóbogánccs olyan szó vagy kurta szöveg, amelyik bogánccsként kapaszkodik valamilyen más szöveghez, társadalmi jelenséghez, rövid és lehetőleg humoros, ironikus. Az ős-szóbogánccs ez volt: „Három molett a múltamat megett.” Szóbogánccsot vagy magam írtam, vagy magam találtam, többek közt a hozzám érkezett levelekben, de jelentkeztek szóbogánccsoló ismerősök vagy ismeretlenek.

No de Moshu kezdeményezésére kiszélesítettük a munkatársi gárdát, s hát hova nyúl a „kávéházi ember”? Ahol hasonszűrűeket talál. Cseke Gáborral igen jó kapcsolatom volt korábban. Fényképgazda minőségében lépett be a *Café* körébe, naponta közölt egy fotót *Kinder Képek* sorozatában, miáltal megváltozott a *Café* kinézete. Debreczeni Éva eladdig szóbogánccsoló, viszont amikor napilappá fejlődöttünk, vagyis megnőtt a volumen, s mert pénzszerző munkájához közel állt a számítógépes szerkesztés, megkértem, gondozza mások szövegét, kezdetben legalábbis a naponta érkező Cselényi Béla-verseket.

Időközben Moshu leállt a *Toronto* szerkesztésével, de továbbra is megmaradt a *Stockholm* webmesterének – soha nem tudom meghálálni a munkáját. Ha jól emlékszem, egyszer kapta meg a legjobb honoldal díját a *Café*val, és blogjából tudom, hogy a *Café* a kedvenc honoldalai közé tartozott. (Anyagi honor soha semmilyen *Café*val kapcsolatban elő nem fordult, mondanám úgy: „hál’istennek” ilyen problémáink nem adódtak.) Mi pedig igyekeztünk megtölteni tartalommal. Nevet változtattunk: a *Café Stockholmból Café* lett, sőt *Káfé*, kérdező-számonkérő jellege lassan elkopott, irodalmi és fotóművészeti lappá szelődött. Amikor pedig internetbiztonsági okokból kifolyólag a *Transycan* (Transylvania + Canada) szerkesztésén strukturálisan változtatni kellett volna, 2010-ben a *Káfé* befuccsolt.

(*Káfé Főnix*) Ideiglenes megoldások adódtak volna: segítő kezet nyújtott ki felénk például Szabó Csaba *Világhírnév* című online lapja meg a (magyarországi) *Spanyolnátha*, de pár hétig mégis körlevélben küldtem ki az „anyagot”: a beérkezett irodalmat. Végül Debreczeni Éva szívósságának köszönhetően született megoldás: a lapot átvette és saját szerverén üzemelteti a *HHRF* (*Hungarian Human Rights Foundation*), merem remélni, mindkét fél öröme. Hogy jelezzük, ez az új lap a *Káfé* folytatása, mindössze újjászülettünk... szavainkból, felvettük a *Káfé Főnix* címet. Változás az utóbbi évben bizony történt: elvesztettük Debreczeni Évát, aki egy évvel korábban váratlanul és viszonylag fiatalon elhunyt. Cseke Gabi felvállalta az árválkodó részt, sőt a birtokában lévő anyagokat átmentette a régi *Káfé*ből a *Káfé Főnix*-be. Hogy ezt az összefoglalót megírjam, búvárkodtam a világhálón, s hát enyhe nosztalgiával konstatalem, hogy a korábban említett honoldalak csak jelzésképpen vannak jelen, a legtöbb anyag elveszett a „cybereűrben”. Ha valaki felvette a *Káfé* számára készített interjút a saját oldalára, mint például Balla D. Károly a *Webutópiát*, az megmaradt, a Moldován Istvánal, a *Magyar Elektronikus Könyvtár* főmunkatársával készített *Erdély is MEK-e?*, melyre mindössze linkeltek (vagyis nem vették át saját szerverre az anyagot), elveszett. De jól van így: az marad meg, amire igény van.

(*Aprópó, igény*) Az igény részemről az volt, hogy jobban és azonnal tudjak hozzászólni a „közös elbeszéléshez”. A ’89-es fordulat után számíthattam évente átlagosan két-három szépirodalmi szövegem publikálására, többé-kevésbé rendszeresen újságíróként is jelen voltam, elsősorban a *Brassói Lapokban*, de bogánccsolni, ugye, nem lehet féléves eltéréssel, sem perforálni, olyan lenne az, mint az avas vaj, amit friss kenyérré kennek. Számomra sokat jelentett az ugyancsak volt-Korunkos Szabó Géza *Erdélyi Teraszában* jelen lenni úgy, hogy a délelőtti kávészünetemben megszületett „zanzibárom” ő ugyanaznap publikálta. Hasonlóan jó kapcsolatom alakult ki a *Lenolajjal*, mely egyperceseim közli rendszeresen, a *Káfé*ban pedig főként publicisztikai írásaimat – például *Az én Koreám* – jelentetjük meg folyamatosan. Ha már a modern technikának köszönhetően ebben az egyénhez még közelebb került „globalizált faluban” megadatott – Bill Gates, Jobs, kinek köszönjem? –, hogy a távolság (Stockholm–Erdély) ellenére egyenlő félként jelen lehessenek, miért ne használnám ki a lehetőséget?

A *Káfé*, vagyis a *Káfé Főnix* egy működő online műhely az erdélyi netirodalom egén, többéves rendszeres jelenléttel ezt elértük. Amikor ez év tavaszán az *Eirodalom.ro* beindult, nem ütközött akadályba a lapot erdélyi irodalmi fórumként elfogadtatni. A *Káfé* emblémája a *Korunké*, a *Helikoné*, a *Szekelyföldé* mellett szerepel.

(Platform) Hogy mennyire erdélyi a *Káfé Főnix*, s hogy benne az erdélyiség mennyire platform – tulajdonképpen soha nem volt az. Úgy alakult. És egyáltalán: nem fogalmazgatunk kiáltványokat. Hogy a „magunkról” rovat ne maradjon üresen, időnként ilyeneket írtam: „Célunk olyan szövegeket írni, egyedi műveket létrehozni, amelyeknek alkotása, publikálása örömet okoz és elgondolkoztat.” Ez elég tág keret, megnyugtató nyitottságról árulkodik. Sose kérdeztem, de úgy gondolom, hogy szerkesztő-, sőt szerzőtársaim hasonlóképpen gondolkoznak. Nem tartunk előzetes megegyezéseket, nem elemzünk lapszámokat, a szerkesztők levelezése a kezdetektől máig nem haladja meg a jelenlegi írás terjedelmét. A *transycanos Káfé* megszűntekor elhangzott, hogy nem tudtunk eléggé közösséget alkotni, nem közöltünk például kritikát alkotóinkról. A megfigyelés helyes, a vád viszont kevésbé érvényes. Ugyanis mi – anyagiak, népes szerkesztőség hiányában – „hozott anyagból” dolgozunk, s a kritikások nem ültek be hozzánk kávézni. Koldöknézésből nálunk interjúvolásra futotta, hogy felfigyeljünk tagtársaink *Káfé*n kívüli eredményeire. Bár néha még az is fölöslegesnek tűnik a szememben – hiszen mi mesélni akarunk, nem „csoportosulni”. Azért jövünk össze internetes kávéházunkban, hogy elmondjuk véleményünk a világról, nem azért, hogy rangsoroljunk. Főként ne idegen szemek értékrendje szerint.

(Számok, országok) Olvasóink között valóban a romániaiak vezetnek, rájuk a magyarországiak következnek, nagyjából a szerzők aránya alapján. Hogy Hendi Péter be-bekukkint, magyarázza talán a svájci látogatókat. Hogy koreaiak betévednek, valószínűleg *Az én Koreám* sorozatomra, tévedésből teszik, a „Korea” hívószó csalja be őket, de hogy honnan vannak az angliai, finnországi, japán, braziliai (!), lengyelországi látogatók a *Káfé*n, ki tudja megmondani? Látogatottságunkat méri a szerver, én nem szoktam vizsgálni, úgyhogy igencsak meglepődtem, amikor jelen cikk írása közben belenéztem: március–április–májusban például az olvasók száma 17 és 24 ezer között volt. Elosztottam ezt a számot harminccal, hatszáz lenne átlagosan naponta. Jól nézem? Ha leszámolom a szövegükre kíváncsi szerzők kattintgatásait, akkor is napi ötszáz, az igencsak szép szám, én legalábbis annak ítélem meg.

(Nevek, nevek) Mindig is volt egy tucatnyi irodalmárból és tucatnyi fotósból álló törzsgárdája a lapnak. Ez a törzsgárda állandóan változott, újak jönnek, egyesek elmaradnak, és mindig is akadtak kevésbé szoros pályán keringők. Minthogy nem valószínű, hogy a *Korunk* olvasói mind a *Káfé* böngészői, listát írtam számukra az utóbbi fél évben gyakran előforduló nevekből. Irodalmárok – nem ábécé-, hanem fordított megjelenési sorrendben –: a már említetteken (Cseke, Cselényi, Gergely) kívül: Tánczos G. Károly, Gyárfás András, Somorcík Sz. Rozália, Krebsz János, Keszthelyi György, Demény Péter, Dancs Artur, Ady András, Máriás József. Fotóművészek: Moldvay Katalin, Ádám Gyula, André Zsuzsa, Hegedűs Zsolt, Márton Ildikó, Ilyés Kinga, H. Szabó Sándor.

(„Történelmi jelen”) Ha valakit a földrajzi szórás érdekelne: nyitrai Somorcík, magyarországi Krebsz, Baden-Badenben él Moldvay, Stockholmban Hegedűs. A korábban meg nem nevezettek közül: Kanadában lelt hazára Pusztai Péter, Bécsben Székely-Szabó Tamás és Gyalai István, Marseille-ből küldi magyar és francia szövegeit Agnel Hídvégi Éva, (a magyarországi) Kiseccsetről Kerekes Tamás, Bilbaóból a fotóit Hajdú Mónika, New Yorkból levelezik Dancs Artur, a svájci határ mellől Hendi Péter. Korán bekerült költőként is az ungvári Balla D. Károly, próbálkozás történt az újvidéki Beszédes István „honosításával”. Vagyis mégis fontos a történelmi szempont. A „történelmi jelen” – hogy hát hadd „lélegezzünk” együtt. Talán nem beteges nacionalizmus azt állítani, amit az *Internetcsinálók* sorozat mottójához kölcsönvettünk: „A Trianon-örökség kommunikációval visszavonható.”

(Jelenlét) A *Káfé* nyitott: „be lehet ülni” és „felolvasni” egy saját szöveget. „Meghallgatni” másokat. Véleményt nyilvánítani. Célunk, ha mégis lenne, hallgatólagosan elfogadott: a szó meg a kép tisztelete, vagyis az igazságkeresés. Az alkotás öröme. A jelenlét. Megkérés nemrég munkahelyemen, a Stockholmi Városi Könyvtár nemzetközi részlegén egy könyvkölcsönző, mint kiderült, olvasóm a *Káfé Főnix*en. Nem tudtam, hogy stockholmi olvasóim is vannak, s hogy azok szabadelvűségben hozzám közel állnak. Nos, az illető nemcsak látta *Szerződésém Orbán Viktorral* című sorozatom, hanem ajánlotta is azt demokrata barátainak, akik a világban elszórtan élnek. Akkor éreztem, hogy értelme volt. Nemcsak megírni a jegyzeteket, hanem felhúzni a „házat”, megteremtteni a *Káfé*t, amely lehetővé tette a megjelenésüket.

KORTÁRS ERDÉLYI IRODALOM A VILÁGHÁLÓN

Az 1995 óta tevékenykedő Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány (EMIA) merész lépésre szánta el magát – egy internetes irodalmi magazint bocsátott útjára, amely nem csupán s nem elsősorban az alapítvány tevékenységének lenyomata kívánt lenni, hanem az erdélyi irodalmat a maga sokszínűségében, műhelyek és szekértáborok fölött próbálja áttekinteni.

A „prérit” szemlével úgy vélte az alapítvány kuratóriuma, szükség van egy olyan virtuális orgánumra, amely igyekszik keresztmetszetét adni az erdélyi irodalmi történeteknek, így a magazinban nem csupán primer irodalom jelenik meg (versek, prózák, tanulmányok), hanem olyan kísérő műfajok is, mint tudósítások fontosabb irodalmi rendezvényekről, könyvbemutatókról, beszélgetések írókkal, irodalomszervezőkkel, publicisztikai írások, tárcák, műfordítások, s ha már internet, akkor blog is. Mivel dokumentációs szerepet is próbálunk ellátni, a honlapon helyet adunk az erdélyi szakmai táborok anyagainak (pl. vitaindítók), és a határműfajokkal is foglalkozunk, így a portálon egy Szociográfia, valamint egy Irodalom és filozófia névre hallgató rovat is helyet talált. Szemle című rovatunkban a nyomtatott folyóiratok tartalmát kivonatoljuk, itt ugyanakkor linkajánló is található: az általunk valamire legmegkapóbbnak vélt olvasmányok (versek, prózák, tanulmányok) hivatkozását tesszük közzé. A linkek átvezetnek az illető folyóiratok honlapjára, így azok párbeszédhelyzetbe kerülnek.

A kuratórium engem, a társaság legfiatalabb tagját bízott meg a technikai részletek kivitelezésével, de szerkesztőként komoly háterszágot biztosít Lőrincz György, Egyed Péter és Szakács István Péter (kérdéshatár, Cseke Pétert miért nem kértük fel, már csak a Péter-sor erősítése végett is, nos, ami késik, nem múlik). Megjegyzendő, hogy „külsőként” Cseke Gábor is besegít, nagyon is hatékonyan. Azt mondhatom, jó kis társaság állt össze, kellőképpen heterogén és mégis kompakt. Lőrincz György az alapítvány elnöke, hozzá sok szál befut, sok és sokféle kapcsolatot ápol, ő könnyen tud szövegeket bekérni az idősebb nemzedék tagjai közül is. Egyed Péter elsősorban az Irodalom és filozófia rovat gazdája, de a gyergyószárhegyi író táborok szervezőjeként neki is hatalmas a kapcsolati tőkéje, számos közölhető szöveg fölött „diszponál”. Szakács István Péter kitűnő publicista (is), ő főként ezt a rovatot erősíti, Cseke Gábor pedig a Költők az árnyékos oldalról című rovat gazdája, melyben olyan erdélyi szerzőket mutat be, akik már „odaát” vannak, s munkásságukat némiképp kikezdte a feledés foga. Én főként a fiatalabbakkal tartom a kapcsolatot, élve annak „hasznával”, hogy az Erdélyi Magyar Írók Ligájának (EMÍL) és a Fiala Írók Szövetségének (FÍSZ) is tagja vagyok. Íme, ez a szerkesztőgárda, nem túl népes, de lelkes. Amikor egyik író társam (miért ne nevezhetnénk néven, Király Zoltánról van szó), szembenézett az impresszummal, azt mondta, ez a jó az erdélyi irodalomban, hogy egy kalap alá tud hozni világnézeti szempontból elvileg távol álló embereket is, mint Egyed Péter és Zsidó Ferenc. Reméljük, hogy ez egyben sikerünk egyik záloga is lesz.

Az elmúlt évek tapasztalatai egyértelműen megerősítik, hogy fel kell vinni az irodalmat az internetre s ezáltal olvasóbarátabbá tenni. Ezért is választottuk honlapunknak a www.eirodalom.ro nevet, az e betű jelöli az erdélyiséget, de az elektronikus is. A portálnak vannak előzményei, korábban is volt honlapja az alapítványnak, melyet Murányi Sándor Olivér adminisztrált, mondhatni azt nőttük ki. Nagy örömmre a kuratórium idősebb, nem számítógépen szocializálódott tagjai is egyetértettek azzal, hogy modernizálni kell az irodalom megjelenési formáját is, úgymond haladni kell a korrallal. Ha az emberek számítógépen, interneten akarnak olvasni, akkor fel kell vinni az irodalmat az internetre.

Minél gazdagabb tartalmú portált kívánunk összehozni, olyant, ami segít tájékozódni az erdélyi irodalomban a nem bennfentesek számára is. Tehát nem csak a szakmának írunk, korábbi sajtós kapcsolataimat felhasználva a portál megjelenésének, létének hírére igyekeztem eljuttatni minél több újsághoz, hírportálhoz. Azt tudjuk, hogy nyomtatott irodalmi lapot már csak a szakma olvas, nos, ebből a bűvös körből mi sikeresen kitörtünk. Igen, az eddigi tapasztalatok (fél év van a hátunk mögött) azt mutatják, a fogadtatás több mint pozitív: a szak-

ma is érdeklődéssel, bólogatva fogadta megjelenésünket, ugyanakkor kialakulóban van egy tágabb olvasótábor is. Nem lehet nem beszélni a piszkos anyagiakról: a magazin az alapítvány kurátorainak áldozatos és többnyire önkéntes munkájából nőtt ki a földből. Az induláshoz szükséges pénzt természetesen az alapítvány biztosította, ugyanakkor hatalmas szellemi tőkével rendelkezik a szervezet. Ne feledjük, 1995 óta működik az alapítvány, s ez idő alatt többtucatnyi embert díjazott – kiknek lojalitásáért számíthatunk, számíthatunk. A pénzkérdésre visszatérve, a Communitas Alapítvány támogat bennünket egy szerény összeggel, de reméljük, ősszel valamilyen anyasországi forrást is sikerül becsatornázunk. Szűkös, de megvagyunk. Az az érzésem, az elkövetkező években még kevesebb pénz lesz az irodalomban, mint eddig volt, ezzel számolva mi berendezkedtünk a konok túlélésre. Ahhoz képest, hogy milyen kevesen és milyen kevés pénzből szerkesztjük a lapot, szerintem van pörgés, és újabb tervek is vannak: rövidesen hangosvers-rovatot indítunk, és e-könyv kiadását is forgatjuk fejünkben.

Meg vagyok győződve, hogy a www.eirodalom.ro és a hasonló portálok szerepe a jövőben egyre fontosabbá válik: csökkenni fog a nyomtatásban megjelenő könyvek száma, ritkábbá válnak az író-olvasó találkozók, ezek helyét egyre inkább átveszi majd a virtuális találkozás az interneten. Mi készen állunk erre.

Ha jobban belegondolok, ez prózaíróként számomra egy gombóc volt, amit le kellett nyelnem. Nem vagyok egy neten lógós fajta, pl. ma sincs facebook-om, de egyre többször szembesültem hétköznapi beszédhelyzetekben olyasmivel, hogy: „te írsz?, de jó, küldd el a linket.” Egy ideig csak legyintettem, aztán beláttam, hogy föl kell vennem a lendületet. Azt nem mondom, hogy a stílusomat is igazítottam a netes megjelenéshez (az még hátra van, ha-ha), de rövidprózát, ami kimondottan netbarát, idestova tíz éve írok, a Laska Lajos-sorozat om őszre válik könyvvé. Bár ha jobban belegondolok: lehet, hogy készülő regényem fejezetei is ezért lettek – öntudatlanul is – ilyen rövidek?? És ha itt tartunk: már nem áll távol tőlem a gondolat, hogy a következő könyveim e-könyv formában is (vagy csak akként?) jelenjenek meg.

Nos, miután én ezt a „revelációt” átéltem, azóta is biztatom, főként a közép- és idősebb generációkat és az időseket – a fiataloknak nem kell biztatás –, jöjjenek, legyenek részei ennek a virtuális nagycsaládnak, amelynek neve www.eirodalom.ro. És hogy mennyire nagy ez a család? Ha megnézik, fél év alatt hányan, kik közöltek a portálon, láthatják, igyekszünk tartani magunkat a „szekértáborok fölött” premisszához: ott vannak az EMIA holdudvarához tartozó emberek, ott vannak az EMÍL-esek, a székelyföldiek, kolozsváriak, váradiai, az emigrációban élők. Lőrincz György főszerkesztő szavaival élve: befogadunk mindenkit, aki minket elfogad. Azt szeretnénk elérni, hogy túl nagy luxus legyen nem jelen lenni portálunkon. Találkozunk hát a www.eirodalom.ro-n!

Zsidó Ferenc

PÁL JUDIT

ÜNNEP ÉS EMLÉKEZET (II.)

A dualizmus korának koronázási ünnepei és a koronázási domb szimbolikája

„Méltó föld” a koronázási dombhoz⁴⁸

■ A koronázás napja egyre jobban közeledett, és ezt mindenképpen szerették volna ünnepélyes külsőségek között, többek között az újonnan egyesült erdélyi törvényhatóságok részvételével is megtartani. A törvényhatóságok főtisztjeihez körlevelet intéztek: „A koronázás az alkotmány helyreállítását és fenntartásának legfontosabb és kegyeletes biztosítékát és zárkövet képezvén, szükséges, hogy az e magasatos tényhez méltólag külsőleg is magán hordja a nemzeti közöröm és alkotmányos önérzet jellegét, melynek kiváló emelésére szolgálna”, ha minden megye – „mint az alkotmány véd-bástyái” – 3-3 „tisztességes lovas” küldene, az egyiket a megye zászlójával, valamint földet a koronázási halomhoz. A városokat csak „tisztá föld” küldésére szólították fel.⁴⁹ A koronázási domb építéséhez „a munka gyorsítása tekintetéből az északi megyék ínséges vidékeiről nagyszámú munkásokat szállítottak a vasúton Pestre”.⁵⁰ A beküldött ládák felbontására június 5-én délben ünnepélyes aktus keretében került sor a belügyminiszter jelenlétében. Ekkor szórták rá a beérkezett földet a már kész halomra. „A ládákat egymás után nyiták fel, s az illető hely neve, honnan a föld küldetett, mindig hangosan kiáltatott” – írta a *Vasárnapi Újság*.⁵¹ Egy osztrák szemtanú beszámolója szerint a népviseletbe („csikósruhába”) öltözött parasztok fellobogozott és virágokkal feldíszített fogatokon, a Rákóczi-induló hangjaira és éljenzések közepette hozták sorra a helyhatóságok által felküldött földet. Érdekes különben a beszámolóhoz fűzött kommentár is, amely szerint a koronázási domb összehordása a keresztes lovagok szokására hasonlít, akik a Szentföldről egy kis zsák földet hoztak magukkal, hogy majd haláluk után a koporsójukban a fejük alá tegyék.⁵²

Milyen múltkép jelenik meg a beküldött föld kapcsán? A törvényhatóságok kevesebb mint fele, mintegy 42 küldött be valamilyen történetileg nevezetes helyről földet.⁵³ Több a honfoglaláshoz kapcsolódó krónikás hagyományokhoz, illetve Szent Istvánhoz kötődött. Ezek között volt Bereg megye, amelyik a Munkács melletti Csernek-hegyről küldte a földet, „amelyen a magyarok ez országba költözésnél Álmos herceggel először alapodtak meg”, Ugocsa megye onnan küldte a földet, ahol állítólag 881-ben Árpád fejedelemmé választották, Ung megye onnan, ahol 889-ben megtelepedtek a honfoglaló magyarok, Pest megye pedig „Árpád megerősített dombjáról” és Solt helységből, „hol a monda szerint Árpád neje gyermekét szült”, Heves és Külsőszolnok pedig Aba Sámuel sírjáról.⁵⁴ Belsőszolnok megye a hét vezér állítólagos szövetségkötésének helyéről, Dés arról a helyről, „hol az ősmagyarok először imádták az Istent”, Doboka megye Esküllőről „mint Doboka megyében történeti nevezetességű helyről”.⁵⁵ A kolozsvári *Korunk* című lap dési tudósítója úgy fogalmazott: „A föld a történeti emlékü óvárból, hol a monda szerint Ázsiából kijött őseink az Istent megismerék, küldetik a koronázási dombra.”⁵⁶ A fentiekben egyértelműen Anonymus művére történik közvetett utalás, amely még mindig jelentős hatást gyakorolt a történeti köztudatra. A 19. század első felében Anonymus még kétségbevonhatatlan forrásnak számított „szakmai” berkekben is. A század közepétől ugyan már bontakozni kezdett a forráskritikai irányzat, de még a század második felében is találunk történészeket, akik Anonymus munkáját szentírásként kezelték. A „művelt olvasóközönség” körében pedig még jó ideig a középkori krónikásirodalmon alapuló mitikus történelemszemlélet volt az uralkodó. Ugyanez vonatkozik a székelyek hun eredetének mítoszára,⁵⁷ amelynek a 19. század második

A tanulmány első részét szeptemberi számunkban közzeltük.

felében is szép számmal akadtak hívei, főleg az erdélyi magyar történetírók körében. Nem csoda, hogy 1867-ben az udvarhelyiek egy a székelyek hun eredetéhez kapcsolódó mondára utaltak. Háromszék is hasonló helyről küldte a földet: „a hunok árkából, mely első katonai megtelepedésük [ti. a székelyeknek – P. J.] volt e megye területén”.

Nagyon érdekes, hogy etnológusok szerint természeti népek szóbeli hagyományozásánál vagy olyan hagyományok esetében, amelyeknél a szóbeliség alapvető szerepet játszik, a beszámolók menetében szakadék („sodródó hasadék”) található a megélt múlt és az ősi eredet hagyománya között. A kollektív emlékezet kettős működésében is az egyik elem az ősi eredetre vonatkozó megalapozó emlékezés. „A történeti tudat mindössze két terepen munkál: az ősidő és a közelmúlt terepén.”⁵⁸ Itt nyilván nem szóbeli hagyománnyal van dolgunk, de a csoportidentitás szempontjából még mindig igen fontos volt az eredetmítoszhoz való visszatérés, az aranykor kultusza. Minden nacionalista ideológia alapját is ezek az etnikai eredet- és leszármazásmítoszok képezik. „Miután a nacionalista nemzetnevelő értelmiségiek nem tudományos, hanem társadalmi célokat tartanak szem előtt, azaz a nép erkölcsi megtisztulását és politikai mozgósítását, ezért a közös történelmet az alapítás és felszabadítás mítoszainak sorozataként, illetve a hősök kultuszaként adják elő. Együttesen ezek alkotják az aranykor mítoszákat, amelyek a jelen megújulását kell inspirálnia.”⁵⁹

Az Esztergom megye, Esztergom város és Székesfehérvár részéről küldött föld Szent István alakjához kapcsolódott (születése, kápolnája, illetve az általa épített bazilika helyéről). A másik szent királyra utalt részben Torda megye küldeménye. Az innen küldött föld két helyről származott: részben arról a helyről, ahol a legenda szerint Szent László a kunokat legyőzte, részben pedig a keresztesi határról, „ahol a dák állam bukása kezdődött, és amely azáltal is nevezetessé lón, hogy egy keresztes had vonult rajta keresztül”.⁶⁰ Érdekes a dák állam bukására való hivatkozás. A mai olvasó itt rögtön valamilyen románokra való utalást sejt. Hát ha még azt is tudjuk, hogy Torda megye az előző időszakban heves nemzeti-összeecsapások színhelye volt. Nemcsak az 1848–49-es események érintették a megyét, de utána békésebb eszközökkel folytatódott a magyarok és románok közti küzdelem a politikai hatalomért. A román

nemzeti mozgalom felerősödött az Októberi Diploma után, és szívós küzdelem kezdődött a románok arányos képviseléséért a megyei hivatalokban, illetve a román nyelv hivatalos használatáért. Azt gondolhatnánk, hogy magyar részről nem teljesen ártatlanul történt az utalás a dák állam bukására. Mérvadó román történészek szerint azonban a dák–római kontinuitás tana még nem terjedt el az erdélyi román elit körében; az ún. „erdélyi iskola” működésének nyomán ekkor még a tiszta római eredet volt az általánosan elfogadott. A váltás a román fejedelemségekben kezdődött el, és majd csak 1870–1880 körül vált általánosan elfogadottá a dákromán elmélet.⁶¹ Másrészt viszont a kiegyezést követően gyakran esett szó „dacoromán” agitátorokról, így nehéz eldönteni, hogy célzás akart-e lenni a fenti utalás. Nem nélkülözte a politikai felhangokat a szintén erdélyi Naszód vidék küldeménye sem. A naszódiai hangsúlyozták, hogy a vidék „tisztá román lakossága” számára nagy történelmi jelentőségű helyről küldik a földet, a Naszód és Szálva közti dombról, ahol 1763-ban a II. román határfőrezred katonái letették az esküt.⁶²

Egy másik nagyobb csoport a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharchoz kötődött, mint Liptó, Kolozs és Középszolnok vármegeék, Győr és Igló. Szatmár megye a szatmári békekötés helyéről, Marosvásárhely pedig arról a mezőről küldött földet, ahol 1707 áprilisában II. Rákóczi Ferencet fejedelemmé iktatták.

A többi törvényhatóság közül Bihar a kismarjai Bocskai-várdombból, ahol Bocskai István fejedelem ősei éltek és temetkeztek, Baranya megye a mohácsi csataterőről, Kóhalomszék a kóhalmi várból, Erzsébetváros Apafi Mihály erdélyi fejedelem kastélya mellől, Szászváros a kenyérmezei csata helyéről („in der vaterländischen Geschichte berühmten, durch das Herzblut aller Nationen Siebenbürgens geheiligten Brotfelde entnommen”), Vajdahunyad városa Hunyadi János egykori „romba dőlt várának országos tanácskozási terméből” küldött földet.⁶³

Érdekes, de érthető az 1848-as forradalomra történő utalás majdnem teljes hiánya, kivéve Udvarhelyszéket, amelyik az agyagfalvi rétről, az 1848-as székely nemzetgyűlés színhelyéről és Arad megyét, amely Világosról küldött be földet – utóbbi minden kommentár nélkül. Az ünnepi hangulatot nyilván nem akarta egyik főispán sem a közelmúlt kínos emlékének felelevenítésével elrontani.

Végül néhány esetben a föld kortárs kiemelkedő személyiségekhez kapcsolódott: Zala megye Deák Ferenc lakóhelyéről küldött földet, Komárom városa pedig Erzsébet királyné már ekkor meggyökeresedő mítoszát mutatta arról a helyről, ahol a királyné 1857-ben először lépett Magyarország földjére.

A föld azonban nem mindig származott a história szempontjából nevezetes helyről. A józan és gyakorlatias abrubbányai főbíró azt jegyezte meg: „minthogy e hatóság területén az egyedüli keresetmód a bányaipar üzlete, annak megfelelőleg fémtartalmazó kőzetet küldöttem fel.”⁶⁴ A többi törvényhatóság nem tüntette fel a föld származási helyét. Brassó esetében csak azt jegyezték meg, hogy akárcsak Fiume, „finom faragványú s ezüsttel diszitett szekrényekben küldték be a földet”; a szekrények utólag a Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek.⁶⁵

Marosszéken egy kis malőr is történt. A főkirálybíró⁶⁶ távollétében a szék felküldte a földet a székház kertjéből, de ezt a főkirálybíró nem találta alkalmasnak, miután szerinte Nyárádszereda „oly történelmi emlékhely, hol európai hírvérdő fejedelem, Bocskai István megválasztatott”, és amely egykor Marosszék közigazgatási központja volt, célszerűnek látta innen küldeni fel utólagosan földet, és kérte, hogy a koronázási halomhoz ezt – ahogy az újság írta: „mélőbb földet”⁶⁷ – és nem a korábban küldöttet használják fel.

A fenti tarka kép nyomán nehéz általánosító következtetéseket levonni a kor történelemszemléletére nézve. Mít tekintettek „történetileg nevezetes” földnek a törvényhatóságok hivatalnokai? Egy részük nem is törte ezen a fejt, és egyszerűen csak földet küldött. Jellemző, hogy az erdélyi szász törvényhatóságok majdnem kivétel nélkül valószínűleg így tettek. Ahol azonban tudjuk a föld származási helyét, ott általában vették a fáradságot, és megpróbálták az utasításhoz igazodni.

A kép igen változatos: találunk hivatkozást a honfoglalás mondakörére, Szent Istvánra és Szent Lászlóra, nevezetes várakra és csatákra, az Erdélyi Fejedelemséghez kapcsolódó eseményekre és személyekre (Apafi Mihály, Bocskai István és II. Rákóczi Ferenc), kortársakra (Deák Ferenc és Erzsébet királyné), és két utalással 1848 is szerepel. A történelem kristályosodási pontjai tehát ez esetben is néhány híres ember és történelmi helyszín (főleg csata és vár) volt.

A hivatásos történetírás – már amennyiben erről az adott korban beszélhetünk – és

a művelt rétegek történelemszemlélete nem vált ekkor még szét egymástól. A nagy nevek és események, nevezetes várak és csaták ott vannak a korszak történelmi munkáinak és tankönyveinek lapjain is.⁶⁸ Jellemző azért, hogy a törvényhatóságok többsége megpróbált az „összmagyar” vagy legalábbis az erdélyiek esetében az erdélyi történelem kereteibe illeszkedni és szélesebb körben ismert (és elismert) személyre vagy eseményre utalni. A kimondottan lokális történelem csak néhány esetben jelent meg, és mint a sajátos identitást erősítő elem kapott szerepet.

A történet epilógusa: mi történt az 1867. évi koronázási dombbal? Egy évtizedig ott állt a Lánchíd pesti hídfőjénél, bár már 1874-ben felmerült elbontásának terve, mert a teret rendezni akarták. Az egyetlen akadály az volt: mi történjék az ország minden részéből összehordott földdel? „Nem lehet csak egyszerűen a Dunába dobni!” – ahogy az egyik visszaemlékező írta. A budapesti törvényhatósági bizottság sokat törte rajta a fejt, végül úgy határoztak: „legcélszerűbb és leghelyesebb, ha a kérdéses föld ott, hol jelenleg van, azon történelmi érdekességgel bíró téren, egy e célra ásandó gödörbe aláüllyesztetik és kőlappal fedetik be”. Ez aztán 1877 augusztusában meg is történt.⁶⁹

Újabb koronázás – újabb domb

■ Fél évszázad múlva még egyszer, utoljára sor került koronázási ünnepségekre Magyarországon. Bár IV. Károlyt az első világháború egyre kilátástalanabbá váló időszakában koronázták meg (1916. dec. 30-án) – vagy talán éppen ezért –, a koronázási ünnepségek megtervezésére még nagyobb hangsúlyt fektettek. A koreográfia, díszítések stb. elkészítésére a kor neves művészeit kérték fel. A Mátyás-templomba például villanyvilágítást vezettek be, „hogy megfelelő színhatás legyen elérhető”, a templom belső díszítését Lechner Ödön, a szecesszió kiváló magyar képviselője végezte. Az ünnepségek főrendezője Bánffy Miklós művész-politikus, későbbi külügyminiszter volt, a koronázási domb tervezésére egy másik neves építész, Kós Károlyt kérték fel. A zászlókat a II. Ferdinánd koronázása alkalmára készült zászlók mintájára tervezte Csánki Dezső történész-levéltáros, és az ő utasítása alapján kivitelezte Sebestyén József festőművész és heraldikus. „Az ország zászlóvivőinek csoportja egy darab újjáéledt történelem.”⁷⁰

Ha a 19. század első felében az ünnepek még ősi cselekvésformák voltak, mellettük

megjelent egy új típus, amely a társadalmi és politikai meggyőződéseket akarta nyilvánosan megjeleníteni. Ennek előfeltétele volt viszont a nagyobb távolság a politikai történeésektől és az emlékezetben élő történelemtől. Ha a múltat többé nem mint hagyományt tapasztaljuk meg, amely meghatározza jelenünket, hanem egy távolságot kell áthidalnunk, a múltból tehát történelem lesz, ez a szimbólumok újfajta használatát teszi lehetővé. A résztvevők viszont historizáló színészekké lesznek, többé nem saját magukat képviselik, a pozíciót, amit a nyilvános és politikai életben töltenek be, helyette egy adott vagy kitalált kosztümös szerepet játszanak.⁷¹

Az ország egységét ezúttal nemcsak a föld szimbolizálta, hanem a belügyminiszter előírta, hogy járásonként egy-egy ember vegyen részt népviseletben a nép köréből is a koronázási ünnepségeken.

A szervezők egyúttal kihasználták a lehetőséget a politikai propagandára, a lelkesítésre is, amire a háború nem túl biztató alakulása miatt annál nagyobb szükség volt. A beszámolók, leírások tükrözték ezt a szándékot: „Csodát művelt a föltámadó múlt, a napvilágra került klenódiúmok varázskört vontak maguk körül és aki ebbe belekerült, lázasabban vert a szíve, merengő érzések, lüktető vágyak, imává nemesült áhítások hullámmása közben kitérült a lélek, és hódolva borult le a legszentebb ideál, a föl-oszthatatlan Magyarország előtt. Szállt, messze kalandozott az emlékezés, régi múlt, régi dicsőség felé, ősi fájdalmak újjászülettek; kísértett a múlt, ahogy egybekapcsolódott a jellel. A misztikum ereje hullámmozott végig a lelkeken: az ősi korona, ősi palást, ősi kard díszíti az ifjú királyt, az a korona, amelynek sugárzó ereje ezer esztendőn át elhatolt a határokig és varázslatos hatalmával: a nemzet energiájával ezer esztendőn keresztül együtt tartotta ezt a földet.”⁷²

A koronázási domb ezúttal a budai várban, a Szent György téren volt. A kardvágás ceremóniájának is ezt a csodaváró hangulatot kellett megerősítenie: az uralkodó erős karral suhint a négy világtáj felé, „a vérrel megszentelt földet megvédelmezi minden ellenséggel szemben”.⁷³ A koronázási domb szimbolikáját is igyekeztek minél jobban kiaknázni: „ott áll a király egész Magyarországon, amely erőt, hatalmat ad neki, ott áll azokon a földeken, amelyekben kemény harcok folytak, amelyeknek számtalan röge magával hozta e háborúban elesett magyar vitézek porát is.” „Tele volt ez a jelenet mo-

numentalitással.”⁷⁴ A dombba ugyanis több olyan csataterőről is küldtek földet, ahol nemrég még harcok folytak, vagy ahonnan kiszorították a román katonaságot, és ezeket a területeket „újra visszaadták Magyarországnak”. A szertartás után hasonló jelenet ismétlődött meg, mint 1867-ben: „díszmagyaros urak, zászlóvivők, katonák, mindenki, aki csak tehetett, leborult a föld mellé és emléket kért tőle”, és drága kincsként rejtegették a „szent göröngyöket”.⁷⁵

De honnan is küldtek most földet a koronázási dombhoz, „Magyarország dombba vert történelméhez”? Általában az jellemző, hogy egy-egy törvényhatóság több helyről válogatta össze az 5 kilogrammnyi „történelmileg nevezetes helyről” származó földet.⁷⁶

Ha a helyszíneket összehasonlítjuk a fél évszázaddal korábbiakkal, akkor azt látjuk, hogy a csaták-várak-uralkodók hármastovábbra is meghatározó maradt; a várak amúgy abszolút „listavezetők”, több mint hetven említéssel. A csaták közül különösen a törökellenes harcokra való utalás gyakori, de nemcsak a dicsőséges, hanem – és ez összhangban van azzal, amit a magyar mentalitásról és történelemképről leírtak – a tragikus múlt is hangsúlyos szerepet kapott.⁷⁷ A nagy nemzeti tragédiákra való utalás viszonylag gyakori, többek között szerepel a muhi csatavesztés (1241), a mohácsi csata (1526), II. Rákóczi Ferenc zsigóői vesztes csatája (1705), a kurucok fegyverletétele Majténynál (1711), a vesztes kökői csata (1849), a világosi fegyverletétel (1849), az aradi tizenhárom tábornok (1849), illetve a „székely vértanúk”, azaz a Mack-féle összeesküvésben részt vevő székelyek kivégzése (1853). Az uralkodók közül Szent István háttérbe szorult – IV. Bélát és a tatárjárást is ugyanannyiszor említik –, jóval több uralkodó szerepelt viszont az Árpád-háziak és az Anjouk közül, és különösen Luxemburgi Zsigmond és Mátyás király népszerűsége nőtt meg. Az erdélyi fejedelmekre (Bocskai István, Barcsay Ákos, I. és II. Apafi Mihály, Tököly Imre) főleg Erdélyben emlékeztek. Emellett a Habsburgok alig jelennek meg: a dinasztiaalapító Habsburg Rudolfról és Mária Teréziáról egyszer, az előző uralkodóra, Ferenc Józsefekre kétszer, az éppen koronázandó Károlyra pedig szintén egyszer történik utalás. II. Rákóczi Ferenc még mindig a legnépszerűbb magyar uralkodó maradt, továbbra is hozzá és a kuruc korhoz kapcsolódott a legtöbb említés, igaz, szinte kizárólag az egykori kuruc felkelés törzsterületén, a Tiszától keletre. Ott még

mindig a fejedelem „hűséges kurucainak” utódai laktak, elég, ha ránézünk a dualizmus korának választási térképeire.

A kép jóval gazdagabb azonban a ki-egyezés korinál, ennek egyrészt az az oka, hogy most minden törvényhatóság „nevezetes” helyről küldött földet, másrészt általában több helyről, így sokkal változatosabb a lista. Megfigyelhető bizonyos fokú változás is, ilyen többek közt a szent koronára való többrendbeli hivatkozás. Az őstörténetre és honfoglalásra történő utalás ha nem is tűnt el teljesen, de jóval kisebb mértékben volt jelen, mint 1867-ben (a hunokat és Attilát például mindössze kétszer említik), ezzel szemben gyakoribbá váltak az 1848–49-es forradalomra és szabadságharcra való hivatkozások, igaz, így is nagyjából ugyanannyiszor jelenik meg az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, ahányszor a honfoglalás. A különböző csaták sorában most megjelentek a világháború csatái, illetve a világháborús „hősi temetők”. A történeti személyiségek palettája is jóval szélesebb, mint korábban, szerepel Szent Gellért, Csák Máté, Corvin János, Kapisztrán János, Török Bálint, Giorgio Basta Habsburg-szolgálatban álló hadvezér, Bocskai István, Zrínyi Miklós, Savoyai Eugen, Petőfi Sándor, Jókai Mór, Deák Ferenc és Szilágyi Dezső, illetve a 48-asok egész sora, úgymint Kossuth Lajos, Görgei Artúr, Szemere Bertalan, Nagy Sándor, Damjanich és Bem tábornokok és a székely hős, Gábor Áron. Egyedi színfoltja ennek a listának Szemző István szerepeltetése, Zombor város mecénásáé, aki semmilyen „dicső” tettet nem hajtott végre, „pusztán csak” a város jótevője volt. Ezen a listán is látható, hogy az uralkodók mellett elsősorban a hadi érdemeket vagy a hősi halált honorálták. Emellett mindössze két egyházi személy (Szent Gellért és Kapisztrán, de az utóbbi is a törökellenes harcok révén lett nevezetes), két „békebeli” politikus (Deák Ferenc és Szilágyi Dezső) és két író (Petőfi és Jókai) szerepel a listán, de Petőfi kultuszához is jelentős mértékben hozzájárult a hősi halál nimbusza.⁷⁸ A kultúra amúgy nagyon elhanyagolt terület maradt továbbra is; 1867-ben nem is jelent meg, most a tucatnyi apátság, templom stb. említése némileg árnyalja a képet, bár alapjában nem változtatja meg. Érdekes Hajdú vármegye megoldása: ők megismélték kicsiben, amit a koronázási domb jelképezni akart nagyban, és a megye minden községéből küldtek földet.

Főleg Erdély és Horvátország, illetve részben a városok esetében jóval hangsúlyo-

sabb szerepet kapott a helyi – lokális és regionális – történelem, mint korábban. Ez utóbbi részben helyi hősök (pl. Gábor Áron és a székely vértanúk), helyi történetek, részben az erdélyi fejedelmek gyakoribb szerepeltetésében érhető tetten. Ha 1867-ben az erdélyi magyarok éppen az „anyaországgal” való összetartozást akarták hangsúlyozni, és a cél az integráció, az egységesítés volt, most nagyobb szerepet kapott a regionális identitás hangsúlyozása. Érdekes Torda (ekkor már Torda-Aranyos) megye esete. Innen mindkét alkalommal ugyanonnan küldték a földet: Szentlászló határából és a keresztesi mezőről, csak más-más magyarázattal. Először Keresztes a dák állam bukásának helyszínéként szerepelt, 1916-ban pedig már mint az Erdélyt meghódítani akaró Mihály havasalföldi vajda bukásának és halálának színtere. A román betörtés visszaverését követően ez sajátos konnotációt kapott. A legmarkánsabb különbség pedig nyilván a jelenidő, az első világháborús csatateret megjelenése és ennek kapcsán a román–magyar ellentét kiéleződése a szimbólumok szintjén is, elég, ha csak a brassói Árpád-szobor helyéről küldött földre gondolunk, amelyet a betörő román csapatok romboltak le (amúgy pedig a brassói szászok és románok nem túl nagy örömeire röviddel azelőtt állították fel). A világháborús csatateretkre való utalás majdnem kizárólag csak Erdélyre jellemző. Ez érthető, mivel a határszéli pozíció és a román betörés kapcsán nyilván az itteni törvényhatóságok szembesültek közvetlenül is a háborúval, akárcsak néhány északi határszéli vármegye. Máshol inkább csak a háborúban elesett katonák temetőiből küldtek földet.

A horvátországi törvényhatóságok úgyszintén vagy kizárólag a regionális történelemre utaltak, vagy pedig a Magyar Királyság olyan eseményeire, amelyek Horvátországhoz kötődtek. Nyilván Horvátország autonóm státusa is kedvezett a lokális identitás megerősödésének és annak, hogy ez a politikai szimbólumok szintjén is kifejezésre juthatott. Erdély autonómiáját 1867 után felszámolták ugyan, de továbbra is a helyi magyar elit állt az itteni törvényhatóságok élén, és a sajátos történelmi fejlődés következtében ez is erős regionális identitástudattal rendelkezett. A többi országrész, illetve etnikum esetében ilyent nem fedezhetünk fel. Ha 1867-ben még Naszód vidéken a románok „saját” történelmüket is szerepeltethették, időközben a nemzetiségek képviselői teljes mértékben kiszorultak a közigaz-

gatás legfelsőbb szintjéről, így a románok, szlovákok, szerbek stb. hősei legfeljebb a negatívumok szintjén jelentek meg, igaz, ott is szórványosan (lásd Szvatopluk és Mihály vajda legyőzése). A felvidéki vármegyék – ha egyáltalán valamivel – inkább csak a várak gyakoribb említésével tűnnek ki, bár az tény, hogy várakban gazdag területről van szó.

Az ország minden részéről összehordott föld más nevezetes események alkalmával is megjelent, így Kossuth Lajos temetésén: az ország különböző részeiből a nemzeti hősök és mártírok sírjáról vittek oda földet.⁷⁹ Érdekes, hogy a két világháború között az irredenta kultusz is felhasználta a koronázási szertartás elemeit. Az Ereklés Országzászló leleplezése 1928. augusztus 20-án fontos esemény volt a kultusz történetében. A talpazatban levő ereklyetartóban a csonka-magyarországi községekből és a történeti Magyarország (Horvátországgal együtt) 72 vármegyéjéből, valamint a muhi, mohácsi és az 1848–49-es csataterекről, Kossuth és Petőfi szülőházából és a galíciai és doberdói hősi temetőkből hozott földet helyeztek el.⁸⁰ Az Országzászló talpazata tehát az egykori koronázási dombra emlékeztetett; csak ebben az esetben a történelmi Magyarország egységét állították helyre szimbolikusan az egykori ország minden megyéjéből származó rögök. Csoport és tér szimbolikus közösséget alkot, „amelyhez a csoport akkor is ragaszkodik, ha saját terétől elszakad – ilyenkor a szent helyeket szimbolikusan teremti újra”.⁸¹

A koronázási domb tehát mint a tárgyiasított múlt kapott szerepet a szertartáson, szimbolikus kapcsolatot kellett teremtenie a múlt és a jelen között. A múlt feldolgozása

amúgy az identitáspolitiká legfontosabb eszközei közé tartozik; a közös múlt alapján megerősíthető a közösség összetartozásának tudata.

A koronázás rítusa és az ehhez kapcsolódó szimbólumok hatásosnak bizonyultak, pillanatnyilag a lelkesedés kerekedett felül, és – legalábbis a magyarok körében – rövid időre megteremtődött a politikai konszenzus. Az ünnep azonban elmúlt, és kezdődtek a hétköznapiak, a konfliktusok pedig újra jelentek, és egyre mélyültek.

Történelem és a nemzet kultusza elválaszthatatlanok. A nemzeti identitás a hagyományok által közvetített múlt helyett „a már történelemmé vált múlt felidézése és örökségének immáron tudatos és programszerű vállalása”.⁸² A hatalom igyekszik kisajátítani a történelmi emlékezést, ellenőrzi a történelemről folyó diskurzust, monopolizálja a szimbólumrendszert, és nem utolsósorban az állami vagy állam által ellenőrzött iskola-rendszeren keresztül (is) megkonstruálja és továbbadja a múlt legitím képét. Magyarországon azonban ez nem sikerült, a modern nemzet megkonstruálása során a nemzetiségeket nem sikerült integrálni. Hiába volt a koronázási domb „haza kicsinyben”, hiába szimbolizálta az ország minden részéről összehordott föld az ország egységét, ha a lakosság jelentős részénél elmaradt az érzelmi azonosulás. Románoknak, horvátoknak, szerbeknek, szlovákoknak, szászoknak nemcsak „emlékeik” és identitásuk különbözött a magyarokétól, hanem az egymással felelő historizáló beszédmódok és nemzeti rítusok egyre inkább az egymással rivalizáló nemzet-építési folyamatok részeivé váltak.

■ JEGYZETEK

48. Erdély részvétele az 1867. évi koronázási ünnepségeken lásd Pál Judit: „Méltó föld” a koronázási dombhoz. *Erdély és az 1867. évi koronázási ünnepségek*. In: Czoch Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Pozsgai Péter (szerk.): *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Korall, Bp., 2008. 447–470.

49. A Gubernium körlevele az erdélyi törvényhatóságok főtisztjeinek. 1867. máj. 6. Magyar Országos Levéltár (MOL) F 263 Visszaállított Főkörmányszék. Elnöki iratok, 1867/1660.

50. Vasárnapi Újság 14. évf. 1867. máj. 5. 18. sz. 282.

51. Uo. 1867. jún. 9. 23. sz. 288.

52. „Der Krönungshügel muß nämlich aus vaterländischer Erbe in der Weise hergestellt werden, daß jedes Komitat eine Fuhre seines geheiligten Humus dazu beiträgt; etwa so, wie die Kreuzfahrer aus dem Heiligen Lande ein Säckchen Erde mitbrachten, um es im Sarge unter ihr Haupt zu legen.” Ludwig Ritter von Prizbram: *Erinnerungen eines alten Oesterreichers*. I. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart–Leipzig, 1910. 183–184.

53. A megyék és szabad királyi városok, illetve Erdélyben az országgyűlési képvisellel rendelkező ún. taxás helyek (loca taxalia) voltak felszólítva. A beérkezett föld egy része nem „történelmileg nevezetes helyről” származott, vagy pedig nem tudjuk, honnan küldték.

54. Vörös: i. m. 8; Vasárnapi Újság 14. évf. 1867. jún. 9. 23. sz. 282.

55. Uo. 8; MOL F 263, 1867/1660. A továbbiakban, ahol nincs külön feltüntetve az idézet helye, ebből az iratcsomóból származik.

56. Korunk VII. évf. 1867. máj. 31. 64. sz.

57. Lásd Kordé Zoltán: *A székelykérdés története*. Székelyudvarhely, 1991, (Múzeumi füzetek 4); Pál Judit: *Egy (rög)eszme genézise*. Korunk 1993. 10. sz. 80–88. Érdekes erre nézve a 18. század végi ha-

- misítvány, a csiki székely krónika karriertörténete is: Hermann Gusztáv Mihály: *A csiki krónika és a székely „virtuális múlt”*. In: Uő: *Az eltérített múlt*. Pro Print, Csikszereda, 2007. 73–182.
58. Jan Vansina etnológus idézi Jan Assmann: i. m. 49.
59. Smith: i. m. 223. Smith illusztrációként a gael és a finn példát említi a történelem effajta felhasználására.
60. Idézi Vörös: i. m. 8.
61. Lucian Boia: *Istorie și mit în conștiința românească*. Humanitas, Buc., 1997. 85–101.
62. MOL F 263, 1867/1660.
63. Uo; Vasárnapi Újság 14. évf. 1867. jún. 2. 22. sz. 275.
64. Uo.
65. *Hírek*. Korunk VII. évf. 1867. jún. 9. 68. sz.
66. A főispánnak megfelelő funkció a székely székekben.
67. Korunk VII. évf. 1867. máj. 21. 61. sz.
68. A reformkori történelem-tankönyvekben, amelyekből a kiegészítés korának nemzedéke tanult, még nem bontakozott ki egy stabil nemzetkép, diszkurzív heterogenitás jellemző rájuk. Nagyon érdekes a felekezeti választóvonal (katolikus/protestáns) jelenléte, bár a magyar őstörténet (így a hun eredetmítosz) ettől függetlenül minden tankönyvben hangsúlyosan szerepelt. Lajtai L. László: *Nemzeti történelem és oktatási breviárium találkozása. Az iskolai történelemtankönyvek mint emlékezeti helyek a reformkori magyarországi iskolákban*. In: Czoch Gábor – Fedinecz Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből*. Teleki László Alapítvány, Bp., 2006. 101–110.
69. Lestyán Sándor: *Pest-budai regélő*. Officina (Budapest), 1940. 178.
70. *Koronázási album*. Az Érdekes Újság kiadása, Bp., 1917. 84.
71. Manfred Hettling – Paul Nolte: *Bürgerliche Feste als symbolische Politik im 19. Jahrhundert*. In: Manfred Hettling – Paul Nolte (hrsg.): *Bürgerliche Feste. Symbolische Formen politischen Handelns im 19. Jahrhundert*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1993. 22–23.
72. *Koronázási album*. Az Érdekes Újság kiadása, Bp., 1917. 95.
73. Uo. 102.
74. Uo. 108.
75. Uo. 109.
76. Uo. 102–106, 110–120.
77. Lásd erre a jelenségre Hankiss Elemér szociológus írásait is, mint pl. *Diagnózisok*. Magvető, Bp., 1982.
78. Összehasonlításként a híres kerékpárverseny, a Tour de France is mintegy szimbolikusan kifejezte Franciaország egységét, ugyanakkor egy népszerű történelemfelfogást is közvetített. Minden helyszínen történelmi utalásokat találunk, főleg csatákra és híres emberekre (ezek közül is kiemelkedik Napóleon). A Tour egy győzelmes ország képét elevenítette fel. Georges Vigarello: *The Tour de France*. In: Pierre Nora (ed.): *Realms of memory. Rethinking the French Past*. Vol. II *Traditions*. Columbia University Press, New York, 1996. 474–477.
79. Andras Zempléni: *Sepulchral Land and Territory of the Nation: Reburial Rituals in Contemporary Hungary*. In: A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája (Hofer Tamás köszöntése)*. Új Mandátum, Bp., 2002. 79–80.
80. Zeidler Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Teleki László Alapítvány, Bp., 2002. 21.
81. Assmann: i. m. 40.
82. Gyáni Gábor: *Kollektív emlékezet és nemzeti identitás*. In: Uő: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág, Bp., 2000. 85.

PER NYHOLM

TŰNŐDÉSEK A KULTÚRA ÉSZAKI LÁTÓHATÁRÁN

■ Jütlandról Norvégiába tartok. Az ég és a tenger összeolvad a mindent egybemosó szürkéségben, nincsen látóhatár, nincsenek hullámok sem, csak egy gyöngye remegés érződik a hátsó fedélzeten, miután elhagyjuk Grentet. Már a Skagerrakban vagyunk, Terje Viggen tengerén. Itt kelt át a norvég partról Dániába az angol háború kegyetlen évében. A flottát legyőzték, és a norvégok éheztek. Terje 1809-ben átvitorlázott Vendsysselbe, hogy élelmet szerezzen feleségének és leányának. Hazafelé tartott már a három zsák árpával, amikor az angolok elfogták, és börtönbe vetették. Csak 1814-ben jutott haza Norvégiába, ahol felesége és leánya közben koldusbotra jutott. Sok évvel ezután találkozott az angol kapitánnyal, aki őt mai szóhasználatnál élve törvényen kívüli hadviselőnek ítélte, és nem annak, aki valójában volt – családját megmenteni akaró férfinak. És most ez a kapitány került bajba, feleségével és kisleányával együtt. Sorsuk Terje kezébe került. Az egyszerű ember nem politikai módjára, hanem emberségből cselekedett. Megkísértette ugyan a bosszúállás gondolata, mégis úgy döntött, hogy megmenti az uraságot, aki tönkretette az életét. Henrik Ibsen poémája nem csupán nagyszerű alkotás, hanem megragadó és hiteles jellemzés a hidegen számító angolról és a jószívű halászból. És egyúttal meglepően aktuális.

A Fredrikshavenből jövő hajó lassan halad a szemerkélő esőben, a nehéz és alacsony szálló felhőtakaró alatt, alig három-négy kilométerre lehet ellátni a tengeren. A hajón bárók és kávézók, tánc, vetélkedők, bingo- és kaszinó- és konferenciatermek, mozi, szupermarket és gyermekjátsszóterek találhatók. Az emberek itt tényleg játszhatnak a pénzüikkel, sőt meg is szabadulhatnak tőle. Csak az nincs megengedve, hogy az ember leüljön egy székre, és bámulja a tengert. A tengeri utazás, mint annyi minden más, cirkusszá lett. Találok egy nyugodt sar-

kot az étteremben. Meglep, hogy pompás ebéddel szolgálnak, sör, hering és egy vagy két snapsz, amit a kabinban pihenek ki. Jót tesz a nyugalom három hét szárazföldi utazás után.

Természetesen kimegyek a fedélzetre, amikor beérünk az oslói fjordba, amelyet Európa egyik legszebb tája ölel körül. Kora délutáni napsütés váltja föl a ködöt és esőt. A fjord vize csendesnek és kékek látszik a hajó alatt, amely szinte hangtalanul úszik útjának célja felé. Mindkét oldalon erdős hegyoldalak, tele apró településekkel és nyaralókkal. Itt vezetette el Hitler egyik legjobb hadihajóját, a *Blücher* cirkálót, amikor 1940. április 4-én hajnali négy óra tájban a cirkáló vezette német hajóraj el akart surranni az Oscarsborg-erőd mellett, hogy a főváros lakosságát még ágyában lephesse meg. A norvégok azonban ébren voltak. 4 óra 21-kor Birger Eriksen ezredes kiadta a parancsot a nem szívesen látott vendégek lövetésére. Két órával később a vadonatúj cirkáló elsüllyedt, és máig ott fekszik a fjord fenekén. A németek körülbelül ezer embert veszítettek. Ezt a veszteséget még le tudták volna nyelni. Kellemetlenebb volt, hogy a meglepetésszerű támadást le kellett fűjniük. Később, a nap folyamán Oslót mégis megszállták a német katonák, akik repülővel jöttek Fornebuba. Ekkorra már a királyi család, a parlament és a kormány a norvég aranytalékkal együtt elhagyta a fővárost. A következő két hónap alatt a németekkel folyamatos harcban állva hátráltak a kormányerők, aminek az lett a vége, hogy a kormány Londonban kötött ki.

Az oscarsborgi hőstett inkább politikai, mint stratégiai szempontból volt győzelem. Őt év terror követte – és nem úgynevezett békés megszállás, mint Dániában. Elég rossz volt ez is. De még rosszabb belegendolni abba, hogy az ország két legjobbnak vélt emberre, Vidkun Quisling és Knut Hamsun a meg-

szállók oldalára állt. Quisling, aki fiatal korában nemzeti hős, Fridtjof Nansen mellett dolgozott, a csatlós rendszer élén maradt egészen a náci 1945 májusi bukásáig. Őt hónappal később mint hazaárulót végezték ki. Ami Hamsunt, az 1920-ban Nobel-díjjal kitüntetett írórt illeti, az embert elfogja a bizonytalanság. Öreg ember volt már, akinek rettenetes és szörnyűséges nézetei voltak, de nem volt gengszter. Pénzbírságra ítélték. Ezen túl pedig inkább pszichikai esetként fogták föl. Hamsun az ítélet után távol eső házában élt Nørholmban 1952-ben történt haláláig. Mind Quisling, mind Hamsun nagyon norvégok voltak, és mindkettő nagyon fasiszta is. Hogyan volt ez lehetséges? A kérdés máig foglalkoztatja a norvég lelket.

Az Akershus-erőd bukkan elő mint az opera épületének lágy dallamára adott erőteljes válasz. Feltűnik a Tanácsház, a fiatal Norvégia szinte túlzó művészi produktumaként.

Oslóban sétálni kifizetődő mulatság, különösen pedig akkor, ha a Karl Johan utcán, Oslo főutcáján teszi az ember, amely utca a parlament épületétől a királyi palotáig húzódik, amit a Pireneusokban született Bernadotte építtetett. Bernadotte-ot Jean Baptistenek keresztelték, ebből alkották a svéd királyi nevet, a Károly Jánost. Bernadotte 1810. október 19-én Helsingørben tért át a lutheránus hitre. A következő nap már át is hajózott a Sund-szoroson új országába. Svédül sohasem tanult meg, de ez nem jelentett számára semmi hátrányt. A stockholmi udvarban kitűnően tudtak franciául.

Norvégia újabb története – egy hadvezér húzta vonal – a Karl Johan utca tengelye mentén válik szinte kézzelfoghatóvá. A minta a párizsi Champs-Élysée vagy a londoni Whitehall lehetett. Koppenhágában és Stockholmban a reprezentatív épületek szokatlan módon a városon kívül találhatók, de Oslóban nem. Itt egy félórás sétán – anélkül hogy kitérőt tennénk jobbra vagy balra – eljutunk a parlamenttől a Grand Hotel, a Teatercafé, a Nemzeti Színház és az egyetem mellett a királyi rezidenciáig. Úgyszólván tálcán hozzák elének a norvég politika és a norvég kultúra elmúlt csaknem kétszáz évét. Az északi országok között nincs még egy ehhez hasonló sétálóutca.

Régi barátommal, a trondheimi *Adressavisen* egykori főszerkesztőjével, Gunnar Flikkével sétálok át a városközponton. Elmegyünk a palota előtti téren, ahol Károly János lovas szobra áll, és megkérdezem, miért állították a norvégok ezt a szellembélelt

franciát a királyi palotájuk elé. A kérdést, amely magától értetődően pimasz, bizonyára nem mindennap teszik föl neki. Másfelől: Károly János vendégmunkás volt. Sikerült Svédország királyává föltornászni magát, és azért lett belőle Norvégia királya, mert a Dániából importált Keresztély Frigyes nem volt versenyképes. Keresztély Frigyes – 1839 után Dániában már VIII. Keresztély – széplélek volt, sőt norvégiai napjaiban még liberális is, aki veszélyesen közel állott a forradalmárokhoz, így találták sok európai uralkodóházban. Főként azonban széplélek volt, nem pedig zabolátlan duhaj, mint Bernadotte. A véletlenek is jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a gyermektelen XIII. Károly Stockholmban éppen őt adoptálta, s tette így svéd trónörökössé a marsallt. Mindez azért teljesen mégsem volt véletlen. A svédek ennek a franciának a segítségével akarták meghódítani Norvégiát, cserébe Finnországot, amely I. Sándor Oroszországáé lett. És így is történt. Bernadotte 1814-ben katonai erővel foglalta el Norvégiát. Keresztély Frigyes fejét hajtott, és visszatért Fyn szigetére.

A négyszázéves dán–norvég uniót svéd–norvég unió követte, amely 1905-ig tartott. Ekkorra lett elégük a norvégoknak. Önállóak lettek, de miért nem harcoltak egy kissé energikusabban 1814-ben, miért nem cserélték le Keresztély Frigyeset egy erősebb királyi egyéniségre, és miért maradhatott lován Bernadotte az oslói palota előtt? Gunnar Flikke mosolyog a bajusza alatt. Talán mert a francia mégsem volt Norvégia legrosszabb királya. Bernadotte tanult háborúiból. Nem ringatta magát a régi dinasztiai önmámító illúzióiban. Megértette – többek között abból is, hogy kezdetben a norvégok szembeszálltak vele –, hogy ő két országnak a királya, melyek egyike, Svédország mégis nagyobb súlyú, mint a másik, Norvégia. De Norvégia mégsem csak egy svéd tartomány volt. Norvégia a Bernadotte-ház alatt nagyobb mértékben lett önmaga, mint amilyen volt a koppenhágai királyok alatt. Ha Károly János norvég ügyekben intézkedett, akár Stockholmban, akár Oslóban, akár másutt tartózkodott is, norvég királyként lépett föl, és nem svéd királyként, akinek uralkodói jogai vannak Norvégiában is. Mindezt a norvégok nem kis mértékben Keresztély Frigyes hercegnek köszönhették, aki alkotmányt adott nekik, mire királyukká választották, s amely kitüntetéset még hat hónapig sem élvezhette.

Keresztély Frigyes, akit unokatestvére, VII. Frigyes Koppenhágából teljhatalmú

képviselőjeként és kormányzóként küldött Norvégiába, jelenlétével és 1814 novemberi hazatérésével hozzájárult ahhoz, hogy Norvégia részben önálló ország lett a Svédországgal létrejött unióban. Norvégia nem meghódított ország volt, hanem Svédországhoz való csatlakozását feltételekhez kötötte. De még nem volt elég ereje az önállósághoz. Amikor ez megtlett 1905-ben, a norvégok megköszönték az együttműködést, és elbúcsúztak. A dánok titokban abban lelhetek elégtételt, hogy a norvégok VIII. Frigyes második legidősebb fiát, Károly herceget koronázták VII. Haakon néven királyukká 1906 júniusában a trondheimi Nodaros dómban, aki a modern Norvégia nagy alakjává lett, nagyobb, mint maga Nansen. Nemcsak abban a törekvésében volt okos, hogy még dán hercegeként norvég király akart lenni, hanem abban is, hogy megkövetelte: ne csak a parlamentre bízzák királlyá választását, hanem megválasztását előzetes bejelentés nélküli népszavazás is megerősítse. Ezen túlmenően pedig a II. világháborúban oly erőteljesen és személyes bátorságot mutatva lépett föl, hogy egyesíteni tudta a norvégokat egy olyan helyzetben, amelyben más népek összeomlottak.

Lars Roar Langslet okosan és jól írt VIII. Keresztélyről, egyik legmegnyerőbb és legjobb szándékú királyunkról. Lehet, hogy azért is, mert nem az Oldenborg-ház szülötte volt, hanem csak egy kamarás fia, aki Zsófia Friderika trónörökös hercegnő szolgálatában állt. Langslet okosan és jól írt a dán–norvég ikerbirodalomról is, amit ő közös birodalomnak lát. Dánia ebben az államalakulatban is többet nyomot a latban, mint Norvégia, de Norvégia azért mégsem hevert a földön a dánok lába alatt. Más volt az elképzelés. A birodalmat nem egy nemzet alkotta, az mégis egy állam volt, egy birodalom, amelynek volt dán, norvég és német tartománya. A király egyenlő magasságban lebegett fölöttük, és mindegyik tartomány élvezte a király minden szerepét. A flotta norvég volt, a hadsereg német, a parasztok dánok voltak. Mindez a régi Oldenborgok alatti Norvégiában alakult így ki, akik ugyanígy viselkedtek Dániában is. A hatalom birtokosaként Svédország szerencsésebb volt Norvégiában. Különösen uralma végén, a 19. században az európai fejlődés felfelé ívelt. Norvégiában a dán párt volt az, amelyiket ma is reakciónak tekintenénk, de a svéd párt sokkal korszerűbb volt. Volt persze norvég párt is, amely azonban sok jó-

val nem kecsegtetett. A viking kor volt a hőskor. A középkor óta egyre csak nőttek a nehézségek. A problémát – ahogy Palle Lauring megfogalmazta – a népesség gyér volta jelenti. Norvégiában egy négyzetkilométerre 14 lakos esik, Dániában 123, Hollandiában 381. Nem volt elég erő ahhoz, hogy kiépüljön egy nyugat-európai társadalom. Már az is elég megterhelő volt, hogy elegendő élelmiszert legyenek képesek főlhalmozni. Sem a norvégok, sem a dánok nem bírtak ezzel a nagy és nehéz országgal, azzal a sok kövel.

Langslet lakásában ülök Oslóban, abban a szobában, amely az ő gazdag életéről mesél, a nagy debatterről, az íróról, a történészről, az újságíróról és a politikusról. Langslet a kultúráért és tudományért felelős miniszter volt Kåre Willoch jobboldali kormányában 1981 és 1986 között. Tulajdonképpen vallásügyi miniszternek kellett volna lennie, de – mint a norvégok között oly szokatlan katolikusnak – be kellett érnie a kultúráért, a kutatásért és a felsőoktatásért felelős miniszter tarcájával. Az egyházi élet külön minisztériumot kapott. Langslet azon morfondírozik, hogy Norvégia dúsgazdag állam lett, az északi országok között a leggazdagabb, és a világon is az egyik leggazdagabb köszönhetően Atlanti-óceáni olajlelőhelyeinek. A nemzeti harcnak régen vége van, és ez a harc nem pusztán norvég, dán és svéd érdekek között zajlott, hanem Norvégia megkésettsege ellen is, ugyanúgy, mint Németország, Olaszország, Finnország és Izland esetében.

„A folyamat hosszú és bonyolult volt, amelyet finom részleteiben kell tekintenünk – vélekedik Langslet. – A 20. század elején létezett egy antidemokratikus tendencia, amely a felsőbbrendű embert dicsőítette, s amely a II. világháború végéig tartott. Hamsun is ehhez tartozott, bár sokkal kevésbé, mint más írók, akik lényegesen messzebb mentek különböző rasszista nézeteikben. Hamsun nagy együttérzéssel ábrázolja a zsidókat, és hozzájárult ahhoz, hogy a zsidó író, Max Taus emigrálhasson Németországból Norvégiába, majd onnan tovább Svédországba. Amikor ő nyilvánosan kifejezte Hitler és a náciizmus iránti szimpátiáját, már öreg és gyenge volt, és túl írói munkásságának zenitjén. Ennek az egész harcnak, ennek a nacionalista hullámnak, amely a romantikával kezdődött, a bal- és jobboldal közti leszámolásban, a birodalmi nyelv és az újnórvég és más áramlatok közötti rivalizálásban csúcsosodott ki, mára vége

van. A nacionalista lelkesedés föllángolt a II. világháborúban, de ebből a nacionalizmusból mostanra szinte semmi sem maradt. A két háború közötti időben létezett egy olyan vonulat is, amely rendkívül ellenségesen viszonyult a dán idők örökségéhez. Mindez mára teljesen eltűnt. Jól megalapozott demokráciánk van, amelyből hiányzik a nemzeti dicsekvés. Most más konfliktusok és más viták vannak. Itt is, mint Dániában, erős érzelmek dúlnak a bevándorlás és a hiányos integráció körül, a nacionalizmus háttérbe szorult ugyan, noha nincs elfelejtve, de mára már történelem. Norvégia egy normális nyugati ország, melynek egyetlen abnormális vonása, hogy rettenetesen gazdag, amelyről korábbi nemzedékek nem is álmodhattak. Ez bizonyos elzárkózó állásfoglaláshoz vezetett, miszerint nekünk nem kell bekapcsolódnunk semmilyen széles körű nemzetközi együttműködésbe, ha módunkban áll elkerülni.”

Oslóban meglátogatom Henrik Ibsen Arbins utcai lakását a királyi palota parkja fölött, amelynek kapujához a nagy írónak saját kulcsa volt, amit maga a király, II. Oscar adott neki. Ibsen nagyon norvég volt és nagyon nemzetközi, korának nagy intellektuálje, hasonlóképpen Brandes-hez, de míg Brandes elemző elme volt, Ibsen drámaíróként tündökölt. Mindketten éles szemű megfigyelők voltak, új idők emberei, modern gondolkodók, és ebben különböztek a kortárs Bjørnstjerne Bjørnsontól.

Mindennap, amikor az óra fél tizenketőt ütött, Ibsen fölállt íróasztala mellől, még akkor is, ha félbe kellett hagynia egy mondatot, fejébe tette cilinderét, és elsétált a közeli Grand Caféba, ahol elfogyasztotta heringjét, megitta sörét, rá végül egy snapszot is, mielőtt visszatért volna munkájához. Az oslói polgárok őtána igazították órájukat. Végigmegyek a lakásán, amelyet visszafogott nagypolgári ízlés jellemez, a városi ember megrögzött szokásait tükrözik a Viktória korabeli bútorokkal és képekkel berendezett szobák, vörös szoba, kék szoba, barna szoba, a fürdőkád mellett olasz szivacs – és a mindehhez hozzátartozó szobalány. Érezni a konfliktust a háziasszony Suzannahval? Érezni a *Nóra* légkörét? Itt élhetett Hedda Gabler, itt írta a *John Gabriel Borkmant* és a *Ha mi, halottak föltáma-dunkat*. Milyen messze esik ez a kioszkirodalom a szakácskönyvek és a krimifüzetek világától. Ilyen volt ez a kor: Dániában Georg Brandes és Johannes V. Jensen, Norvégiában Henrik Ib-

sen és Bjørnstjerne Bjørnson, Svédországban Strindberg. Nincs többé harc. Ibsen 1906-ban halt meg. A lakásában úgy érzi az ember, mintha csak ebédelni ment volna.

A táj- és a természetközelség jelenti a norvég identitást, véli Vigdis Moe Skarstein, a szépen berendezett Nemzeti Könyvtár igazgatója. És ez hétvégéről hétvégére látható is. A városok kiürülnek. A norvégok kiözönlenek a hegyvidékre, ahol órákat túráznak, ha esik, ha jeges szél fúj. Az identitásnak köze van a történelemhez, a mítoszokhoz és így a nyelvhez is. Ami a nyelvet illeti Norvégiában, arról az idegen keveset tud. A norvégok hosszú és keserű nyelvi háborút vívtak egymással. Ez azzal végződött, hogy a beszélők körülbelül 85 százaléka az úgynevezett könyvnyelv, *bokmål*, vagyis a birodalmi nyelv beszélőjeként azonosítja magát, ez egy norvég–dán közös nyelv, amely beszélt formájában közelebb áll a norvéghoz, írásban közelebb a dánhoz. A *bokmål* a négyszáz éves dán vagy dánhoz közeli hivatali nyelv fejleménye, és következménye a felső osztály és a középosztály dán függőségének. Tudnivaló, hogy ezek az osztályok fiaikat a koppenhágai egyetemre küldték tanulni. Bjørnson és Ibsen is ezt az utat követte. Henrik Wergeland, a 19. század első felének nagy patriótája az ellenkező irányt. Ő egy tiszta, falusi nyelvet beszélő Norvégiát szeretett volna, de csak félsikert ért el, amennyiben az újnorvégot, a *nyorskot* elismerik Norvégia két hivatalos nyelve egyikének. A városiak az újnorvégot a parasztok és a tanulatlan nép fésületlen nyelvének tartják. Ismerős ez a helyzet Dániában is, ahol a régies vidéki nyelv elnyomása olyan erőteljes volt, hogy koppenhágaiként kiváltságosnak kell hogy érezze magát az ember, ha egy jütlandival vagy egy bornholmival találkozik, akit nem ért.

Két nemzedékkel ezelőtt Dániában, Norvégiában és Svédországban egymás könyveit eredeti nyelven olvastuk. Azóta elkezdtük egymás könyveit fordítani, s ez csak növeli a köztünk lévő távolságot. A legtöbb norvég régen könnyebben olvasott dánul, mint angolul, ma viszont angol könyveket olvas. A majdnem közös északi germán nyelv, amely ma leginkább a távoli Izlandon virágzik, létrehozott egy majdnem közös északi identitást. Ez mára ugyan elveszett, de még létezik nálunk egy sajátosan északi tájérzet, noha erről is sejthető, hogy maradéka is el fog tűnni a festészet egyidejű globalizálódásával. A régi mesterek megtanítottak ben-

nünket a táj szemléletére, különösképpen a dán és a norvég festők. Másképp festették meg a fényt, mint német, holland, francia és olasz kollégáik. Eszembe jut Dániából Eckersberg, Lundbye és Købke, Norvégiából pedig a nagy I. C. Dahl, akinek Koppenhágában sikerült művészi áttörést elérnie, s aki éppen Keresztély Frigvestől kapott segítséget.

Ez a dán–norvég kulturális együttélés másik és sokkal rejtélyesebb paradoxona – írja Lars Roar Langslet (1936) Hilde Sejersteddel közös kitérő könyvecskéjében, a *Det milde islett*ben (Az enyhe kis sziget)ben. – Hogy töretlenül folytatódott, mintha 1814-ben nem is lett volna politikai szétválás, sőt még intenzívebbé lett az elkövetkező száz évben, holott Svédországgal voltunk unióban. A 19. században végig – és még jócskán a mienkben is – a Norvégia és Dánia közötti kulturális kapcsolatok olyan erősek és sokoldalúak voltak, hogy sokan „új dán időkről” beszéltek. Ezúttal azonban önként és szabad elhatározás alapján... A Svédországgal való unió sohasem játszott a nemzetköziség szempontjából Dániához hason-

ló szerepet Norvégia kulturális fejlődésében. A svéd művészekkel való kapcsolat természetesen szívélyes volt, de csak egyének közötti és sporadikus. Utunk Dániába vezetett, és Dánián keresztül vitt tovább. Koppenhága volt a mi kulturális fővárosunk. Ahogy egykor Billeskov Jansen fogalmazta meg: a norvégok számára Koppenhága olyan volt, mint Párizs a dánok számára... Svédországnak nem volt szüksége Dániára mint „közbülső állomásra”. A svéd kapcsolatok egyenesen Európába vezettek, némelyik közülük Németországba, még több Franciaországba. A régi szövetségi viszony nyomot hagyott a kulturális tájékozódásban is. Svédországnak ezenkívül megvolt a teljes kulturális infrastruktúrája és magabiztos öntudata, amely Norvégiából sokáig hiányzott. Csak kevés norvég keresett szövetségest magának a svédek között. Svédországot sokkal inkább idegen országnak fogták föl, mint Dániát, ami csak erősebb kisebbségi érzést ébresztett a norvégokban, mint Dánia.

Simoncsics Péter fordítása

A TELEKI-VULKÁN KÖZELÉBEN

Kenyai útinapló

■ *Ez év elején egy hónapig Kenyában tartózkodtam egy Kolozsváron intézményesült, ám nemzetközinek nevezhető kutatócsoport tagjaként, amelynek görög, olasz és svéd résztvevője is volt. Az Országos Tudományos Kutatási Tanács Komplex Kutatási Programja által finanszírozott kutatási tervnek kettős célkitűzése volt: kutyák és tevék veszettség elleni beoltása a samburu és turkana falvakban, illetve madarak és kisémlősök parazitológiai vizsgálata. A csapat egy része állatorvos, kettő kutató zoológusként vettünk részt.*

Az úticél a Turkana-tó és a környező vulkanikus hegyek, illetve a szintén vulkanikus eredetű sivatag. Ezt a vidéket (mint Afrika térképén található utolsó fehér foltot) a sáromberki gróf Teleki Sámuel térképezte fel saját költségén – háromszáz teherhordóval és egy osztrák tengerészhadnaggyal, Ludwig von Höhnellel. Zanzibár szigetéről indultak el 1887. január 23-án, és több mint egy év múlva, 1888. március 6-án pillantották meg a Kulal-hegyről a Turkana-tavat. (Időközben

embereinek a száma 208-ra csökkent az állandó nélkülözések, betegségek, dezertálások, illetve az ellenséges törzsek gyakori támadásai miatt.) Erőltetett menetben haladtak még hat napig, amíg a tó partjáig értek. Ez a menet majdnem az életébe került Teleki-nek és elővédjének (a csapat nagy részének már jártányi ereje sem volt, és a hegyen maradt), minthogy majdnem szomszám haltak (ők nem tudták, hogy a tó vize sós, és alkálisókat tartalmaz, keserű és annál a pontnál, ahol megközelítették, teljesen ihatatlan). Két napot meneteltek étlen-szomszám a tó partján keletre, ahol is Loiyangalani mellett (itt is táborozunk) édesvizet találtak, így menekültek meg.

A Turkana-tó környéke a mai napig nem számít feltérképezett területnek, állat- és növényvilága kevésbé kutatott, a tavat környező hegyekben a mind a mai napig félnomád turkanák, illetve samburuk laknak. Rendszerezések a törzsi zavargások, illetve a szomáliai szabadcsapatok rablótámadásai. A tó dél-

nyugati csücskét a pokot-gabra törzs ellenőrzi, amely mind a mai napig Kenya (egyések szerint egész Afrika) egyik legvadabb, leg-harciasabb törzsének számít.

A tó maga 6405 négyzetkilométeres területével, a három aktív vulkáni kúppal és két nagy szigetével festői látványt nyújt. Két nemzeti park és egy bioszféra-rezervátum található itt. Expedíciónk a Teleki-út utolsó állomásait látogatta végig, azoknak a táborhelyeknek a közelében kutattunk mi is, amelyeket Telekiék megfordultak.

A vidéken a jelenleg sincs úthálózat, vezetékes víz, villanyáram, habár most már a legtöbb faluban van mobilhálózat és repülő-leszállópálya (air-strip), ahol a kisrepülő (bushcraftoknak nevezik őket) sürgősségi esetben le- és felszállnak. A lakosság túlnyomó része ugyanúgy él, mint Telekiék látogatásának idején, nomád pásztorkodást folytatnak, és a kormány segíelyeit várják.

A nemzeti parkon és a vadrezervátumon kívül is lehet találkozni oroszlánnal, gepárdal és elefánttal. Kenya madárfaunája egyike a leggazdagabbaknak a világon (jóval több madárfaj költ az országban, mint egész Európa területén), ugyanakkor az északi rész alig ismert. A Kula-hegységben endemikus fajok is találhatóak, a Turkana-tótól keletre és délre elterülő Chalbi sivatag madárfaunája gyakorlatilag ismeretlen. Célunk a sivatagban és a felsivatagi körülmények között élő madarak és azok külső élősködőinek a feltérképezése volt.

A Kolozsvár–Budapest–Nairobi útvonalon repülővel, majd Nairobiból bérelt terepjárón utaztunk a Kula és Nyiru, a Teleki-vulkán közeléig. Az alább olvasható feljegyzések a Teleki-vulkán közeléig vezető utat örökítik meg. Kutatásaink és megfigyeléseink eredményeinek a feldolgozása folyamatban van, ezekről más alkalommal számolunk be.

Az út

■ Este nyolckor indulunk kisbusszal Budapestig, onnan amszterdami átszállással Nairobi repülünk. Eseménytelen út, pontosak a repülő, az izgalom csak a leszállásnál jelentkezik. Vajon a csomagok megérkeztek? És ha igen, hogy sikerül a vámolás?

A repterre fél tízkor ereszkedünk le, kormosótét van, mindenki gyalogosan teszi meg a géptől az épületig az utat, az aszfalt forró, denevérek és sarlósfecskék köröznek a lámpák körül.

Hosszú és kanyargós úton haladunk az útleveellenőrzésig, vízumvásárlás, majd kikerülünk a csomagváróba. Az izgalom tető-

fokára hág, mindenki azt találgatja, hogy miye nem érkezett meg. Végül elindul a futószalag, és sorban megjön mind a 16 csomag. Fellélegzünk. Elindulunk a vámós felé, Mihálca doktor (expedíciónk vezetője, Állatorvosi Egyetem, Kolozsvár) közben már örülten telefonál, a szállást és a helyi segítőinket próbálja felhajtani. A vámósok szeme felcsillan, amint meglátják alumínium utazóládáinkat, és már az elsónél kéri, hogy nyissuk ki. Tudom, hogy ez a első jele, ha egy dobozt is kinyitunk, akkor a csomagok holnap is itt lesznek, nehezen tudnók elmagyarázni, mi is a tervünk a sok csapdával, hálóval, több száz szérum- és szervmintát tároló üveggel. Szerencsénkre befut kenyai kapcsolatemberünk, Paul Kanyari – a Nairobi Egyetem állatorvos szakának dékánja –, aki elégans mozdulatokkal és mosolygós arccal lefizeti vámósainkat. A törvény szigorú őrei mindjárt mosolyogva paroláznak, és segítenek hordárt és kocsit keríteni. Mihálcával felszusszanunk, és azt tárgyaljuk, mennyibe is került volna, ha Paul kérik... Megegyezünk, hogy valószínűleg a sokszorosába annak, amit Paul adott, pénzben és időben is. Kiverekedjük magunkat a parkolóba, és irány a belváros. Menet közben csak az út szélét látjuk, ahol szögesdrót-kerítés van, úgy saccoljuk, villanyárammal. A mintegy félórás autózás egyetlen élménye két legelő zebra a kerítés túloldalán. Ezt is csak hárman látjuk, a második nyílt autóból a többiek nem hiszik el. Mint utólag kiderült, a kerítés a Nairobi Nemzeti Park határa, a zebra pedig a park állatai.

Megérkezünk a szállásra, itt fogunk lakni két napig, amíg az expedíció ellátmányát, az autókat, illetve a még hiányzó engedélyeket és felszereléseket beszerezzük. A hotelszoba szegényes, de én már Romániában is aludtam sokkal gyatrább körülmények között. Habár a lányok szobája a legnagyobb-tisztább, elsőre elsírják magukat, a kulturális sokk kissé erős. Vacsorát hajtunk fel, utána hideg vizes zuhany, majd álomtalan alvásba zuhanok.

Nairobi pezsgő nagyváros, hotelünk az óvárosi részen van, a várost átszelő észak-déli sugárút, az Uhuru bulvár mellett. Innen indulunk a beszerzőkörutakra. Mihálca és Gianluca (Gianluca D'Amico hatodéves olasz állatorvoshallgató) a nagyobb felszereléseket és engedélyeket intézik, én szervezem meg az ételmiszer és a kisebb felszerelések, eszközök megvásárlását. Két nap alatt sikerül mindent beszerezni, és indulhatunk északra, a Turkana-tó felé. Kerülő útvona-

lon kell haladnunk, mert a tervezett Maralal–Isiolo szakaszon banditák garázdálkodtak a közelmúltban, és nem biztonságos.

Nairobi–Isiolo

■ A csapat kettőszlott: Mihalca, Peter sofőr és én a Land Cruiserben utazunk, a többiek a helyiérdekű buszon. Indulás délelőtt, vagyis igazából délben, mert a busz csak akkor indult, mi meg folyamatosan szerveztünk. Igazi Afrika, a slum legközepéből. Tudniillik a buszmegálló a szomáliai menekültek negyede mellett van, hát merítés a sűrűjéből... Mi közben dízelolajat vásárolunk, valamiért szintén a nyomornegyed közepén, majd hűtőt szerzünk, és lassan indulunk ki a többmillió főváros forgalmában, egy épülő – de teljes mértékben használhatatlan – autópálya mellett (vagy alatt?). A forgalom nagyon laza, sok az autó, de hihetetlenül udvariasak a sofőrök, a többsávos behajtókon mindenki előreenged, gyalogos esetén száz méterről fékeznek, szóval igazán szimpatikus a megközelítés. Emlegetjük, hogy ehhez nem szabad hozzászokni, mert otthon veszélyes lehet... Lassan haladunk, mert mindenféle útieszközzel közlekednek: legtöbb a kisbusz speciális, helyi változata, a matatu, meg terepjáró, kiskamion és bicikli. Az útszélen félkész épületek, háromsoros szögesdróttal és géppuskafésszel megrakott fallal körülvett intézmények meg lepattant, ismeretlen rendeltetésű házak. A Nairobi University campusa mellett haladunk, bukaresti külvárosi piaci hangulatban hullámszik a tömeg minden irányba, az egyetem kapujában fegyveres őr, csipogóval ellenőriz mindenkit.

A külváros lassan átvedlik szavannába, megjelennek az első keselyűk, elmaradnak a marabuk; ültetvények és útszéli árusok között haladunk. Thikka után újra dombvidék, sok gyümölcsös: banán, papaya, mangó a főbb termékek, meg a maracuja (passion fruitnak hívják itt). A sofőrt kapacitáljuk, hogy gyümölcsöt szeretnének vásárolni az útszéli árusoktól. „Nem jó itt, mindjárt megállunk ott, ahol minden van” – mondja. Kb. száz kilométert megyünk még, mire megállnánk, az éhségtől és szomjúságtól ájuldozunk (a meleg plusz helyhiány már megszőköt, ketten ülünk a sofőr melletti széken, természetesen szó sincs biztonsági övről, és az sem segít, hogy ülésünk közvetlenül a motor fölött van), mire megáll. Jó nagy piac az út szélén, sok az árus. Még ki sem tudunk lépni az autóból, amikor megrohannak az árusok (csak nők), mindenki kis zacskóban kínálja a

portékát: papaya, mangó és banán. Hihetetlenül rámenősek, a zsebedbe próbálják bele nyomni az árut, közben mindenki kiabál, az interperszonális távolság a töredéke a megszokottnak. Én kijelentem, hogy nem vásárolok (a pidzsin „No buying” felkiáltással), szegegy Mihalca kapja a mintegy ötven fiatal/öreg nő ostromát, persze azért velem is próbálkoznak. Kollégámat gyakorlatilag beleszorítják az útszéli sáncba, mire sikerül annyi gyümölcsöt megszereznie, amit útközben megeszünk. A sofőr az autó mellett röhg kétrészt görnyedve, véleményünk szerint csak azért álltunk itt meg, hadd lássa, hogy bírjuk a helyiek rohamát (később elárulta, hogy mindenkivel így csinálnak, aki elég balek, hogy ott megáll, nemcsak a muzunguval (fehér emberrel). Az árak, mint mindenhol, elég magasak, persze a friss gyümölcsöz viszonyítva. 100 shilling (kb. 1 euró) 1 kg papaya vagy banán. Miután sikerül beszerezniünk, visszamenekülünk az autóba (szó szerint), és folytatjuk az utat. Menet közben papayát eszünk, ami azt jelenti, hogy a sárgadinnyszerű gyümölcsöt az ablakon kihajolva pulcoljuk, óránkénti száz km-es sebességnél. Hát nyoma marad az autón... A gyümölcs friss, a banán és mangó egészen más, mint otthon, a mangó zamatos, de savanyú, mint az ecet. A maracuja érdekes, de nem a kedvencem a héjből való szopogatás egy rázkódó terepjáróban, egymás ölében ülve.

Lassan megkerüljük északról a Mount Kenyát, a távolban látszik a vulkáni kúpja, és haladunk kelet felé. A kis családi farmokat a Kinangop Plateau-n hatalmas üvegházak váltják, fehér farmerek virágkertészei. Óriási, több száz hektáros üvegházak, holland jellegű, precíz berendezéssel, fegyveres őrrel a farmbejáratoknál. A fegyver alapvetően Kalasnyikov vagy Heckler&Koch G3 ismétlőfegyver... Mindenki lazán sétálgat a vállon átvett puskával.

Elég gyorsan magunk mögött hagyjuk a bővizű platót, és újra a szavannaövbé érünk. Sok a madár, tűzokokat és ragadozókat látunk, a legérdekesebb az afrikai pálmakeselyű. Lassan esteledik, mire megérkezünk Isiolába: tipikus határvárosi hangulat, hatalmas bazárral, helyi szokás szerint a földre kirakva minden. A városközpontban van a szállásunk, egy kívülről hatalmas vas kapuval díszített, teljesen zárt épület udvarába kanyarodunk, ide az árusok nem mernek belépni. Félsvatagi, meleg, poros világ, nagyon Egyiptomra emlékeztet. Az úton mindenfelé négerek, mindenki valamit eladna. Folytatjuk a beszerzést, nagyméretű,

de könnyű cuccokra vadászva (vizeshordó, matracok, mosóteknő).

Befut a busz, leszállnak a kollégák, mindenkre mély benyomást tett az utazás, különböző okokból, az ülés fölötti csomagtartóban káráló csirkétől a szagokig és a kéregető-ajuldozó szomáliai menekültekig. De alapvetően pozitív a hangulat. Cristi (dr. Cristian Domşa, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár) kornyadozik, előjött az otthonról hozott hülése. A szállás vendéglőjében vacsorázunk, a menü egyszerű: rizs és/vagy csirke, vagy marha, vagy kecske. Tokányszerűség mindhárom, ízre ugyanaz, a csontszilánkok mérete változó. Ez a továbbiakban visszatérő motívum lesz, csak a hús-választék szűkül... A szobák rendben, zuhanyozás és lefekvés. Elalvás előtt Cristivel az útközben látott madarakról váltunk néhány szót. A többiek bevetik magukat az isiolói éjszakába, mint majd kiderül, vegyes élményekkel tértek ágyba.

Isiolo–South Horr

■ Másnap még egy sor beszerzés vár ránk (pl. víz és gázolaj), többórás késéssel a tervekhez képest, mindenhol a „hakuna mata-ta” felkiáltással („semmi gond”). Elindulunk, és mintegy huszonöt kilométer után elhagyjuk a civilizációt. Mostantól három hétig nincs vezetékés áram, víz vagy internet. Meg út. Az off-road porában egy óra elteltével felforr a hűtővíz a mi autónkban (Isiolótól két autóban haladunk, mindkettő Toyota Landcruiser, különböző évjáratúak, nagykorú mindkettő még az angol fogalmak alapján is, de amúgy jók), a mi sofőrünk nem érti annyira a dolgát. Lassan elfogy a maradék aszfalt is, igazi off-road, az utasok fele az autók tetején (jómagam nem mentem fel, mert nem akarok leégni).

Háromkor ebédelünk, az Archer’s Post nevű megállónál, kb. így nézhetett ki 150/1500 évvel ezelőtt is, mindössze a feliratok változtak meg azóta, no meg pluszban van két mobilantenna. Itt láttuk az első „topless” nőket, meg a helyi tinédzser fiúkat apacsnak öltözve (helyi megnevezésük: „morana”). Nem valami felemelő látvány. A faluban van egy közcéce is, amihez kulcs jár. Török WC, ami áll egy lyukból plusz 4 falból. Hozzá kell szokni, mert a továbbiakban ez a maximum, a legtöbb faluban egyáltalán nincs használható céce.

A fő néptörzs (itt samburuk vannak, miután Kenya középső meg déli részén a kikuyuk alkották a tömeget, azok földművelők) pásztorkodással foglalkozik, nem va-

dásznak. Ezért itt még van vadállomány, elefánttőrülékkel van megszórvva a főút. Itt van oroszlán, leopárd (Afrikában még sok helyen van, ám éjszakai állat, és nehezen megfigyelhető) meg zsiráf és gepárd. Egyik-hez sincs szerencsénk... Az első autóban haladók látnak nagy kudut, sőt fotózzák is, mi nekünk be kell érnünk a struccal. Abból többet is sikerül látni.

Nagyon szép részen térünk le az útról – ami egy jobban kitaposott és szélesebb porréteg Isiolo és Marsabit között –, és balra kanyarodva folytatjuk South Horr felé. Itt már nem találkozunk szembejövő autókkal, sokkal kevesebb a néger (árus) az út szélén, majd teljesen eltűnnek, és marad a szűrős bozót gyakori kőkibúvással. Lassan haladunk, mert a mi sofőrünk nincs egészen tisztában a 4 x 4 használatával, mindig megáll a kiszáradt folyók homokjában, ti. ott akar visszaváltani egyesbe, és persze lefoglal az autó... Kiszállás, differenciálzár bekapcsolása a keréken, újraindulás, amikor kijutottunk a homokból, megint megállás, differenciál kikapcsolása. Ez gyakorlatilag minden homokos folyómedernél ismétlődik (ők „river”-nek nevezik a száraz medreket is, jó idő eltelt, amíg ezt megszoktam). A semmi közepén egyszer néhány kecskét veszünk észre, ezek mindig lakott települést jeleznek, mint a tengeren a sirályok a földközelséget... Néhány kunyhóhoz érünk, az egyik előtt műanyag székeken ülnek a helyi erők, és sört isznak, üvegből. Szólok, hogy álljunk meg, és mindenki kap egy sört/kólát. Hihetetlen érzés a semmi közepén üvegből inni a sört. Persze „szobahőmérsékletű”, vagyis legalább 25 fokos sört, hiszen nincs villany/hűtő, a sörösládák a napon... Egy néger stoppost veszünk fel induláskor, aki be-könyörgi magát az autóba (többen is fenn vagyunk a tetőn, van hely). Kb. 500 m után kéri, hogy álljunk meg, ideig jött. Fantasztikus, mennyire nincs érzékük a mértékekhez, méretekhez. Ha megkérded, mennyi az anyyi, akkor általában azt mondják először, hogy nincs sok hátra, ha pedig mondasz te egy idő/távolságintervallumot, mindjárt egyetértenek, bármennyi is lett volna az. Közben haladunk, és elfogy a sör. Az üvegeket lágyan ledobjuk a homokba, az út szélén. Majd elviszi a kocsmába az első arra haladó néger. Itt így van megoldva a recycling... Amúgy minden dobozt el lehet/kell dobni, a négerék összeszedik a konzervek dobozait hatalmas örömmel.

Egy elég sivatagos részen haladunk, először struccokat, majd Kori tűzokokat látunk.

Ezek meglehetősen nyugis madarak, csak amikor közel megyek hozzájuk, akkor indulnak el gyalog az ellenkező irányba, eszükbe sem jut, hogy elrepüljenek. A sziklás terepet egyre inkább felváltja a homok, kiszáradt folyómederben haladunk, rettentő a por. Még mielőtt beesteledne, az egyik faluban látunk három majmot, valamiféle cercófok, a házak fölött üldögélnek a fák. A sötétben haladunk, az úton mindegyre nyulak, lappantyúk és tevecsdarabok, majd egy sakál és egy újabb tüzokfaj képviselője üldögél. Fél kilenckor érkezünk meg South Horr nevű elég nagy helységbe, ma itt alszunk. A négerek vártak, de minthogy nem megy a helyi telefonantenna, nem tudták, hogy mikor érkezünk, és ha igen, mennyien, ezért nincs kaja, csak tea. Itt a tea azt jelenti, hogy gyenge fekete tea, sok (illetve rettentő sok – általában 7–8 kanálnyi/csésze, ha maguknak mérik) cukorral és tejjel. Rettentő gusztustalan, nagyon résen kell lenni, ha tényleg teaízt akarsz érezni. Gyorsan összedobom a vacsorát, és megesszük chapatival (ejtsd: „csapati”; vastag palacsintaféle, olajban sütve, „wet-bread”).

Utána lábmozgatás, mert el vagyunk gémberecve az egész napos rázkódástól, tehát sétálunk egyet vagy négyen (plusz 27 helyi gyerek, aki velünk jön) a lassan elalvó faluban. Gekók, óriási svábbogarak, borzalmas mennyiségű és méretű éjjeli lepke, békakonzerttel spékelve. Igazi trópusi filing. Kimegyünk a folyópartra, ami egy kristálytisza hegyipatak benyomását kelti (majdnem 1700 m a tenger szintje fölött), és bogarászunk mellette. Halak, békák, teknősök, vidranyomok. Aztán lefekvés, az alvóhely X kategóriás. Reggel továbbindulunk Gatab felé. Este még utolsó látogatás a végére (kultúrhely, van árnyékszék) szembemelegyek egy fehér farkú mongúzzal, nem tudom, melyikünk lepődik meg jobban.

South Horr–Gatab

■ Korai ébredés, mert a szobába süt a nap, azonkívül észbontó a madárdal. South Horr egy oázis a Chalbi sivatagban, folyóvízzel, gyönyörű fás ligetekkel, sok gyümölcsfával (főleg papaya, mangó, banán és narancs – már a helyi változata, ami méregzöld és egyáltalán nem narancs színű/ízű). A reggeli tea mellett 12 új madárfajt látunk, egérmadarak, szarvcsőrűek, bíbor csirőge, fénysergélyek, keselyűk, szóval hihetetlen madárkavalkád. A reggeli egyszerű, chapati, tea és néhány konzerv, majd bepakolás. Minthogy előző nap kissé zsúfoltan utaztunk, a sofőrök logi-

kája szerinti pakolás okán, vállalom, hogy én szervezem meg a berakodást. Magyarán, bebújok az autóba, és mondom, mit hova tegyenek. Két meglepetés: feleakkora helyen elférnek a dolgaink (felszabadul két ülőhely), és a sovány, ám izmosnak tűnő négerek majd megszokadnak, ha fel kell emelniük a 20–25 kilós élelmiszeres útiladákat. Közben Mihalca átadja a beszerzés élelmiszerre vonatkozó részét, és elindítom görög kollégánkat, Janisz (Állatorvosi Egyetem, Kolozsvár), hogy vásároljon gyümölcsöt (ő jelentkezett). Kap ezer shillinget, és eltűnik két óra. Mindenki tükön ül, mert az autók bepakolva, de hát Janisz odavan. Valahogy nagy nehezen megérkezik, kb. 3 kiló papaya, egy csokor banán és néhány éretlen narancs kíséretében, általános vélemény, hogy csúful átvették a négerek.

Elindulunk, döcögősen, mert mindkét sofőrnek itt vannak a rokonai, tehát minden sarkon megállunk, és konstans ölelgetésnek meg „seriana” kiáltásnak vagyunk a tanúi. Valahogyan kimegyünk a faluból, amikor is leesnek az egyik autó tetejéről a benzineskannák – az egyetlen dolog, ami a sofőrökre volt bízva –, és újra kell őket kötözni. Ezen alkalommal kiderül, hogy folynak is, úgyhogy kupaktanács, tetézte mintegy 20 segítőkéz négerrel, akik összefutottak a nagy alkalomra. Finoman fogalmazva is ideges leszek, úgyhogy káromkodás helyett Cristivel elmegyünk a bush-ba, madarászni. Pár méteren belül felriasztunk egy tüzokot, majd afrikai sármányt és vörös homlokú poszátát látunk, következik a helyi csicsörke, majd megriasztok egy impalát.

Közben a sofőrök kiegésznek a „jerican” felkötését illetően, úgyhogy indulhatunk tovább. A második autóban ülünk, és a felnyitott tetőn kibújva, állva nézzük a szavannát. Nagyon szép, nyoma sincs embernek, tüzokok, csikos bíbic, szarvcsőrű madarak, nyulak és egy sakál tarkítják az utat. Egy kb. száz méter széles folyó száraz medrén kelünk át, majd letérünk a Turkana-tó felé vezető útról, és elindulunk a Kulal-hegység felé (South Horr a Nyiru-hegységben van, mindkét hegység része a Nagy Rift Völgyet szegélyező Ív-hegységnek, „Arc Mountains”). Egyre szárazabb részen haladunk, igazi sivatag, de nem világos homokos, hanem köves fekete láva. Rettentő a hőség, csak úgy ájuldozunk, ahogy halad az autó az emelkedőn. Egyre-másra mászik meg a kisebb-nagyobb dombokat, majd kezd zöldebb lenni a táj, mind nagyobb és nagyobb akációkkal. Hirtelen megállunk (900+ m-t mutat a GPS): egy hi-

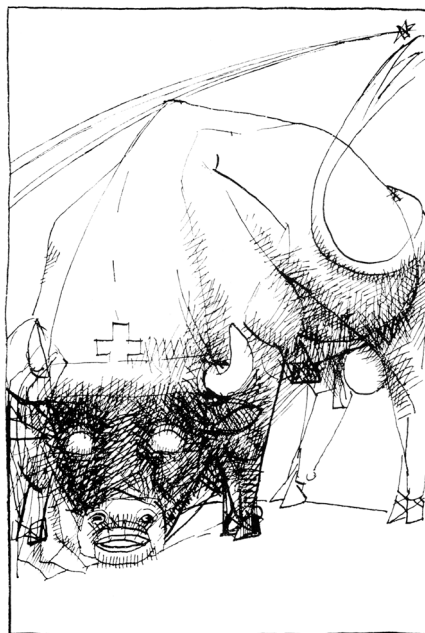
hetetlen sziklaszoros fölött vagyunk, százméteres sziklafalak, buja zöld növényzet, egyre több a hatalmas kutyatej. Innen kezdve az autók folyamatosan hörögve mennek, meredek emelkedők, egyes-kettessel lehet haladni. Egy szurdokvölgyben megyünk, hajtűkanyarokkal, óriási sziklafalak fölött. A sofőr és alkalmi útítársai boldogan magyaráznak samburuul, és látszólag egyáltalán nem figyelnek az útra, mindig utolsó pillanatban rántva el a kormányt. Magasságiszonyom a tetőfokára hág, az utolsó kilométert állandó hányingerrel küszködve teszem meg, fogadkozva, hogy az életben többet nem ülök ilyen úton néger vezetett autóba.

Amint felérünk a nyeregbe, kitárulkozik a táj, és egy gyönyörű kis falut látunk. Az első kis mellékutcán balra hajtunk, és meg is érkeztünk a gatabi kempingbe. Nyolc házikó, tradicionális samburu stílusban, kissé földbe vájva, másfél méter magasak, ujnyi ágakból, oldalt vakolva, tetejük fűből, mindenféle papírból (főleg élelmiszereségély-dobozokból) és szövetből (régén állatbőrökből). Kettesével vagyunk elszállásolva, megjelennek helyi segítők, Rashid és Shukri, egy testvérpár, együtt nem tesznek ki kilencven kilót. Amúgy a kisebbséghez tartoznak a faluban (mintegy nyolcszáz emberről van szó!), mert ők mohamedánok, nem isznak, és jól beszélnek angolul. Shukri (az idősebbik, nála van az ész) teljesen európaizált, egy felesége van,

két gyereke (a felesége tanárnő – pont Nairobiban, míg mi a hegyen vagyunk). Ő a főnök, a camp-site vezetője – amúgy ő intéz mindent, amíg Kenyában vagyunk – s nem mellesleg az én emberem, mert tudja, hol milyen vándlájf („wildlife”) van. Rashid, ő a lazább, barátságos stílusú – két feleséggel, két szertővel, nyolc gyerekkel (3+3+1+1), 27 éves – az ő dolga a falubeliek összetételése kutyaojtásra, Mihalca jobbkeze. Berendezkedünk, kipakolás, ezzel el is megy a nap.

Az esti program egészen speciális Gatabon, a kemping egy domb oldalában van, amelynek másik felén a Turkana-tó látszik, pontosan nyugatra. Fél hétkor az egész csapat felkerekedik, és felvonulunk a domb tetejére Turkana-tavas naplementét nézni. Itt – nagyon közel az Egyenlítőhöz – télen-nyáron háromnegyed hétkor megy le a nap, és ez fantasztikus látvány a mintegy negyven kilométernyi távolban levő, vulkáni kúpokkal övezett tó fölött. Tehát mindenki egymással a dombot, teáskannával, cigivel, illetve az ünnepi alkalomra hozott feles szilvóriummal a kézben. Ja, és ugyancsak ezen a ponton lehet használni a telefonokat és az internetet... Lassan lebukik a nap, és koromsötét lesz, felejthetetlen élmény. Majd visszabotorkálunk a házikókhoz. Ez az első igazán pihentető alvás Kenyában... Holnap-tól kezdődik a munka.

Sándor Attila

KÁNTOR LAJOS

TÖRTÉNELMI IRÓNIA

■ Műhelynapló a megtartó melankóliáról. Ezt a műfaji megjelölést írta Lászlóffy Aladár *A jerikói trombitás* cím alá, a mi kiadásunkban (mármint a KOMP-PRESS, Korunk Baráti Társaságnál) 1994-ben, az Ariadné sorozatban megjelent kötetben. A címdalra pedig ilyen tulajdon- és köznevek kerültek egymás mellé és alá:

Szarajevó Jalta Málta Bosznia Palesztina
Ulster Alexandria Pompeji Kolozsvár
börtön hajótörés láger hadsereg
lélekvesztő útvesztő nemzetvesztő

És egy kicsit lennebb:

Goebbels Al Capone Thomas Morus Einstein
Pro Ceaușescu Alapítvány Pro-mánia

A kötet a szerző *Bizalmassági indítványával* indul, utal bizonyos polgármesteri mesterkedésekre – Kolozsvár gyászos Funaréveit éltük –, aztán a bizalmatlanságot és bizalmat a rá (L. A.-ra) jellemző iróniával így vegyíti egy mondatba: „Nem, jönni fog, aminek jönnie kell, nem mi állunk legrosszabbul az egy főre eső uszítás, hörgés, hazugság tekintetében; és az egy főre eső érvelés tekintetében sem.”

Aladár tulajdonképpen költői megszólalása óta mindig a történelemmel érvelt, akár a legabszurdabb társítások beiktatásával. Esszéiben ez az eszköz, gondolkodásmód még hangsúlyosabb lett, a történelem iróniáját aknáztta ki, szinte bármilyen kérdésről legyen szó. Barátait, ismerőseit magával ragadó humorával az élőbeszédben győzte meg – olvasóit már nehezebb helyzetekbe hozta, oly mértékben záporoztatta rájuk ötleteit, tudását, hogy követni minden szó-, fogalom-, gondolatkapcsolást nem volt könnyű. *A jerikói trombitás* címjétekaiból néhány: *A sznobériai garnizon; A villamos, amivel integetnek, Bunkó sapiens, a hajótörött, Túl a tolerancián... boldogok leszünk, Kövön alul nem szabad!, Kant, kantine, karantin... Ott, ahol zúg az a négy golyó...*

Sír a múlt előttem... És toldjuk meg példatárunkat a *Korunk-repertórium*ból (1990–2000): *A szolgálatos Adolf Visszarionovics, Pályarabok éneke, Levétel a falvédőről, Hozsánna és a vénék, Több gondolat bánt engemet, Tele vagyunk vízióval, Rodostorinó, Autonóm hólabda, Az internet nélküli ember.* Vagyis elferdített szólásmondások, slágerek, népdalok, történelmi, irodalomtörténelmi, művészettörténelmi utalások, el egészen a modern technikáig, no meg a politikai jelzéséig. Bárhol beleolvassunk ezekben a rövidebb-hosszabb esszéikbe, aktualitásokba ütközünk. A konkrét helyzetekre talán már nem is emlékszünk, a lényeg azonban többnyire megfejthető. Például az *Olvasatokban*: „Összeültünk tehát. Ma tárgyaljuk a vicsorgás jogának s a bunkósztergálás általánosításának fejlett törvénycikkelyeit, első olvasatban. Addig is vagy gyerünk a büfébe, vagy játszunk önmegtartóztatást, önrendelkezést s persze önfelszámolást. Egyáltalán játszunk a szavakkal: totalitárius pluralizmus avagy a pluralizmus totalitárisa – ide vele, lesz belőle lótakaró, borjúra gatyá, disznók elé vetett gyöngysor, ki mint vet – ugyanis –, úgy lesz disznó az utókor szemében. Ki mint hint. Port. Ahelyett, hogy törölné, a kredencről, a Szfinxről, a környezetéről, ugyebár. Vita, ha nem is túl dolce, de vita az ellenfelek közt, s vita a társak, testvérek közt, vita a test meg a lélek közt. Lélekvesztő. Útvesztő. Nemzetvesztő. Észveszejtő.” Az erdélyi, a romániai, a magyar horizonton messze túltekint. Erre utal az *Ott, ahol zúg az a négy golyó...* Akkor hát innen is egy kis idézet: „Becsapódás becsapódás után. Kiábrándulás kiábrándulás után. A demokrácia pedig nem működik. Se a hazai szabású, de, sajnos, az angol-francia fazonú sem. Északír iskolába se járathatom nyugodtan az írni tanuló gyermekeket. Nem kell ahhoz a Dinári-Alpokba menni, hogy egy kicsit helyi világegés, leégés érjen. Gyönyörű példákat produkálnak francia és német, nemeseen görög városok is. Sajnos – mert hiszen akkor könnyen rajtafogható, görény-

lyukába parancsolható volna – nem csak a Balkánon tombol a család, a türelmetlenség, az önkény, a másként-ézés és -gondolkodás visszautasítása: mint valami globális veszettség, úgy tör ki a négy évvel ezelőtti fellegzés után. Este van már, késő este. Atomtűzek égnek messze.”

A kilencvenes évekre már rég továtűnt Lászlóffy Aladár feltétlen haladásba vetett hite, bizalma, fogadkozása a nemzedék, nemzedékünk nevében. A történelmi tanulás lebontotta ifjúságának hivatalos rangra és világnézetre emelt álomvilágát (amely iskolai éveinkben nem minősíthető egyszerűen konjunkturális körülménynek!). Példázní ezt a gyökeres változást Aladár életvitelében, életművében sokféleképpen lehet – az egyik legszarkasztikusabb, legkegyetlenebb szöveg *Kant, kantin, karantin...* cím alatt olvasható (*A jerikói trombitásban*). Már csak azért is kívánczok behatóbb újraolvasásra ez a Lászlóffy-esszé, mert szembeíthető a két évtizeddel korábbi szabad verssel; a *Kant mester sétál Königsbergben* 1974-es kötetében, *A következő ütközetben* található, és Lászlóffy világlátásának azt a közbülső (?) szakaszát jellemzi, amelyben levetve a túlideologizáltságot, a humánusra, a magyar és az egyetemes kulturális örökség kiemelkedő teljesítményeire figyel, tulajdonképpen már elfordulva a marxista tanítástól.

Olvassuk először a Kant-verset.

A barokk téren egy barokk pillanat hallgat. Valahonnan ide özönlött az este, és csillapít mindent, máris csak pihég az élet, a lámpafénytól párnákon elalél, ahogy illik, s idedobta a fénylő háztetők hullámaira a teleholdat. A megálló labdát, melynek megörvend a tó. Ezt fokozni nem lehet már, sem étellel, sem halállal. Ajándékozz háromszáz lépést az utcának, mindegy, honnan, semmit a lábért, a tüdőért, nyomorért, koponyáért, füléért-farkáért semmit, összesen háromszázat az egészért, naponta. A legkevesebbet. Mert ember emberért, világ világért, természet természetért s történelem történelemért meggett ma is mindent: szöszmötöltek a szabóműhelyek, a kender is nőtt, pirult az alma, vakult a másoló, lihegett a kovács, izzadt a bírós a katona, s szalmakazalban és ágyban befejezték legújabb leckéjük a lehelet-akadémiák. Szellem a szellemért. Én visszafajított lélegzettel sétálok át egy nyugalomba. Természet emberért, ember történelemért, történelem a vilá-

gért. Három-háromszázat. Ha palotát falazok, tőkésítok, lázadok, varrok, sütők-főzők, csábítok, versifikálok, vagy fejem cserélem a részegekével, ezt fokozni nem lehet már, sem életben, sem halálban.

Idilli königsbergi világ? Ahol Kant mester nyugodtan sétál a barokk téren, barokk pillanatban. Teljes béke. „Mert ember emberért, világ világért, természet természetért s történelem történelemért meggett ma is mindent” – vagyis tette minden a dolgát, „s szalmakazalban és ágyban befejezték legújabb leckéjük a lehelet-akadémiák”. Kant mester visszafajított lélegzettel sétálhat át egy nyugalomba.

És mi következik a „kanti békére”?

Amire Kant sétáinak hetvenes évekbeli megidézésében még utalás sem történik, az most már alaphelyzet. „Kant soha életében el se hagyta szülőföldjét, és esti sétái közepette avagy után megajándékozta az emberiséget az emberi nem csúcsteljesítményeinek érzetével” – ám „két világháború hibái és bűnei felemésztették a lerovandó hálát néhány efféle rekordért, felélték az erkölcsi tőke utolsó morzsáit is. Königsberg mint ennek szimbóluma válik egyszerre romhalmazzá és Kalinyingráddá, ami korábban sosem volt, ugyebár.” Hogyan is történt ez? „A németek – a szokásos summás ítékezés szerint – »kivették ugyan a becsületüket«, de »nesztek igazság«-alapon aztán jött az elmúlt negyvenöt év orosz imperializmusa, egy kis bosszúszomj, és sok alacsonyabbrendűségi komplexus meglovagolása révén az internacionalizmus fasizmusával mára semlegesítették, egyenesen feledtették a náci cik egykor velük párhuzamosan dúló bolszevizmusát. Hogy is mondja a régi jó hekuszláger: – alszik a város, reggelre megtudjuk, ki lesz a káros...”

Innen kezdve aztán áradnak az emlékek, régi-új történések felidézésével. Königsberg falainak maradéka után elsőként a berlini fal. „Már alig létező berlinek igazán csak most: lebontva megmaradt dévavár-falai.” A Besztercéről, Aradról, Szebenből, Küküllővárból megvásárolt németek. (Ez ugye Ceaușescu Romániájának közelmúltjából toltul fel.) Salamoni ítéletek az újabb időkől. A világgözüvélemény, a NATO, az ENSZ; mert „nem mindegy: hol is áll egy-egy üteg Szarajevó körül a hegyeken, ahonnan amikor csak akar, belő a piacra, s csak úgy sze-di az áldozatokat. Hát az önámítás, a történelemhamisítás kobaltágyúinak sugárhatása

milyen mutációkat okozhat? Vajon az ilyen-
minek mekkora szerepe volt abban, hogy a
szorgalmas, precíz, tiszta németiségnek egy-
szer csak – Kant és Goethe után, Röntgen
után – Európa-szerte berügatták a lelkét,
hogy zsinagógák és melegházak ablakait ver-
je be, tapossa láncfalpak alá, préselje szöges-
drótok közé. Kant, kantin, karantin...” (Az
„é” átcserélése „i”-re – „karantin” – meg-
engedhető; ennél keményebb tréfái voltak-
vannak a históriának...)

Újabb fordulat, illetve történelmi folyto-
nosság: pár millió orosz is kisebbségi sorba
keveredett, és „Moszkva máris Mater
Dolorosaként viselkedik, egészen jól beleil-
leszkedett a szerephe, a hirtelen váltott álarc-
on bővedes-bőven omlanak alá a krokodi-
luskönnyek ama szegényekért...” Mert hát
„létezik egységes nemzet szétszórvva is. Mint
a német, a lengyel, a magyar, a román s most
már az orosz, akár öt-hat országban is.” Be-
jönnek a 20. század végi történelemfel-
mondásba sajátosan romániai nevek, mint a
költő-szenátor Păunescu (miután 1989 de-
cemberében megúszta Bukarestben a lincse-
lést, és Ceaușescu udvari költője a „forradal-
mi” hatalom szenátusában lett a kultúra
felelőse!) vagy ugyanezekből az évekből a
szintén gyászos szerepre vállalkozó Rosen
rabbi. Az általuk ajánlott álom: „vala-
mennyi, románok, magyarok, szászok,
szerbek, ukránok táncoljunk saját nemzeti
viseletünkben – román táncot... Nehéz lojá-
lisan lenni, »ha megversz is imádlak én, te
drága jó apacs nagyrománia, nagyszerbia,
nagy-magyarország, nagyakármi« alapon,
miként azt Rosen rabbi ajánlja. Nehéz azok-
hoz igazodni ugyanis, akik a kvantumme-
chanika korába belopván a kantinmechaniz-
must, ezt árulják-kínálják kultúr- meg egyéb
fölény gyanánt.”

Jött itt aztán minden, teljes hadargással:
Betlehem, Biafra, Baku, Baszkföld, Észak-Ír-

ország. „Egy fél évezrede hirdették meg, s
lám, azóta kitar, hogy »cuius regio, eius
religio«... Kant. Kantin. Karantin. Drága, de
halott régiók! Az a Temesvár, Torda, Gömör
és Gorlice, Kassa és Caracal, Medgyes és
Maribor, amelyben születni, élni és meg-
halni adatott.” És bejön a képbe Amerika
Hollywooddal („eredetileg nem filmváros,
hanem csendes kis apátság volt valahol
Skócia északi részén”), de „Palesztina déli
felében is van több ezer éve egy Arad”. És
a személyes vallomás: „Egy környezet,
melybe mint gyermekkori díszletbe vissza-
vágunk, pedig az az ez meg az már csak
bennünk él, csak mi követeljük s szerezzük,
vásároljuk vissza, mint valami kicsit komo-
rabb, szomorúbb boltosdiban, cserebere-
fogadom, bűvös színhelyeket, mert abban
reménykedünk, hogy még összejöhet, meg-
isméltődik az egykori varázslat. Pedig az a
magyarság, az a németiség, az a zsidóság,
szlovénység, rácság, románság nincs már.
Azok a mi kedves halottaink és jeles vagy
jeltelen temetőink.”

Még két bő oldalon tart, szövődik az
asszociáció-lánc, a „Kant. Kantin. Karantin”
továbbgörgetése. Volgai németekkel, erdélyi
szászokkal, indián holokauszttal. És vissza-
tér önmagunkhoz: „A magyarságnak pedig a
meghagyott ezeréves anyaországdarabbal
szomszédos államokban él a harmincöt szá-
zaléka; ezen civakodni lehet és talán kell is,
de ez már nem jelent semmilyen patetikus
veszélyt, bárhogyan rezgettessék is áriázás
közben a hangjuk mindkét oldalon a bohóc-
kodó vezérszónokok.”

Kant, kantin, karantin. Világtörténelem.
Nemzeti történelem. Befogadásra kész hal-
talmatlan tudás, tárgyismeret. És jó adag nosz-
talgia. Költészet. Szabad vers. Áradó,
amelynek nem lehet határt szabni. Csak
most prózában történik. Illetve esszében.

Vitában mindenkivel, önmagával is.

ERDÉLY ÉS EURÓPA – KUNCZ ALADÁR ESZMERENDSZERÉBEN

■ A magyar irodalom közel kilenc évszázadot
átfogó története során mindig az európai
kultúra szerves részének tudta magát, akkor
is, ha erősebb érdeklődéssel fordult a maga
identitásának távoli, keleti gyökereihez, és
akkor is, ha azt kellett tapasztalnia, hogy a

nyugati világ kevés megértést tanúsít a ma-
gyarságnak eme történelmileg kialakított
(Szent István által megalapozott és szentesít-
ett) azonosságvállalása iránt. Voltak persze
törekvések, észleltünk ilyeneket a jelenben
is, amelyek retorikai eszközökkel mintegy

háttérbe kívánták szorítani a nemzeti és kulturális identitásnak ezt a meghatározó karakterét, ezek azonban mindig alulmaradtak a történelmi hagyományokkal, a kulturális értékekkel és a nemzet igazi érdekeivel szemben. A magyar nemzet európai nemzet, és a magyar irodalom európai irodalom, ahogy tudta ezt Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Berzsenyi Dániel, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Arany János, Ady Endre, Babits Mihály, József Attila, Illyés Gyula (a hosszú névsort még folytathatnánk), és ahogy tudták ezt a Trianon után kibontakozó erdélyi magyar irodalom mára klasszikus rangot kapó mesterei: Kós Károly, Bánffy Miklós, Áprily Lajos, Reményik Sándor, Tamási Áron – és természetesen Kuncz Aladár.

Erdély és Európa fogalmának nem pusztán művelődéstörténeti, irodalmi, hanem nemzetstratégiai és erkölcsi értelme volt Kuncz Aladár gondolkodásában, az egész helikoni íróközösség gondolkodásában. Mondhatnám, ugyanolyan „szakralitást” kapott, mint Magyarország és Erdély fogalma: az emberi, írói személyiség alapvető tulajdonságait határozta meg. Kuncz egyénisége, világképe olyan magyar szellemi műhelyekben alakult ki, mint a kolozsvári piarista gimnázium, a budapesti Eötvös Kollégium és a *Nyugat* körül gyülekező írók közössége, mindezek a műhelyek európai gondolkodásra és öntudatra nevelték, és ezen a lelki ségen az sem hagyott igazán nyomot, hogy fiatal emberként jóformán fél évtizedet kellett igazságtalanul, megalázó módon az általa mindig nagyra becsült és szeretett Franciaország börtöneiben elszenvednie. Mindig különbséget tudott tenni, mondjuk, Clémenteau és Romain Rolland, a francia sovinizmus és a francia kultúra között.

Kuncz Aladár és általában az „erdélyi gondolat” hívei őszintén hitték a sajátos erdélyi fejlődés és a sajátos erdélyi kultúra eszméjében, ám korántsem hirdettek elzárkózást és nemzeti öncélúságot. Ellenkezőleg, az önként vállalt regionális elkötelezettséget magasrendű európai igényességgel kötték egybe, a szűkebb erdélyi láthatárt az egyetemes emberi horizont felé kívánták tágitani. Semmiféle ellentétet sem találtak a maguk erdélyisége, magyarsága és európaisága között: személyes identitásukat ez a három fogalom alapozta meg. Az európai tájékozódás máskülönben a történeti Erdély nemes örökségéhez tartozott. Hívei a regionalizmusnak azzal a modern változattal tartottak rokonságot, amelyet Charles Ferdinand Ramuz, a Vaud kantonbeli svájci

francia író képviselt, aki a „vidéket” és a „világegyetemet” szerette volna kibékíteni, szülőföldjén keresett biztos támaszt, egy szersmind túl akart haladni a tájirodalom szűk körén. A kisebbségi lét körülményei között az erdélyi magyar irodalom már első eszmélésétől fogva (nem kis részben Kuncz Aladár ösztönzésére) európai kitekintésre készült, és az irodalom nemzeteket egymáshoz fűző erejében reménykedett. Arra számított, hogy az európai érzés és tudat körében találkozhat a román és az erdélyi német (szász) irodalommal, s ebben a körben újíthatja meg természetszerű egységét az egyetemes magyar művelődéssel. Erről a természetes nemzeti egységről, akárcsak az őszinte hittelt vállalt európaiságról, sohasem akart, sohasem tudott lemondani.

A regionális irodalom eszméje, elsősorban Kuncz Aladárnál, egy korszerűsített európai tájékozódás kiindulása volt. Kuncz a *Nyugat* mozgalmában kereste személyes útját és irodalmi ideáljait, a francia irodalom vonzaskörében nevelkedett európai polgárnak tartotta magát. A világháború súlyos tapasztalatai nyomán kényszerült szakítani korábbi esztétizmusával, világfiás életelvével. A cselekvő európai humanizmus szószólója lett, elsősorban Romain Rolland és Thomas Mann eszméit, vagyis a hagyományos európai lelkeség történelmileg igazolt értékeit követte. A transzszilván regionalizmust úgy tekintette, mint ennek a cselekvő humanizmusnak közép-európai őrhelyét, s az erdélyi irodalomtól azt várta, hogy az országhatárok fölött átvívelő európai szellemiség gondozója legyen. „Úgy látszik – jelentette ki *Tíz év* című, az *Erdélyi Helikon* 1928-as évfolyamában közreadott írásában –, hogy a végsőkig kiélezett, legtöbbször erőszakoltan összeforrasztott nagy egységekkel szemben a népi és műveltségi részlegességek mindinkább öntudatra ébrednek, s a maguk sajátosságaihoz való visszatérésben az európai kultúra felfrissítését készítik elő.”

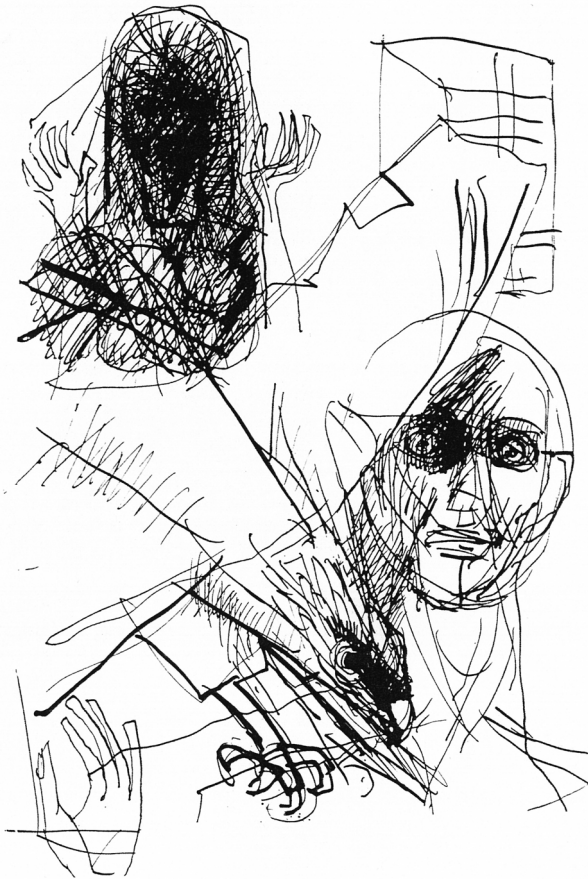
Kuncz Aladár érdeklődéssel figyelte Európában kifejlődő regionális és nemzeti irodalmakat, az *Erdélyi Helikon* szerkesztőjeként szervezte meg sorozatos ismeretüket. E regionális és nemzetiségi irodalmakat mintegy műhelynek képzelte el, amelynek vállalnia kell Európa jövődjé szellemi egysége és az egyetemes emberi eszmények szolgálatát. „Európa – írta 1924-ben *Erdély az én hazám* című vallomás esszéjében – a termékeny, haladó szellemű nagy műveltségi és politikai együttműködéshez csupán magukat szabadon kifejező

regionalizmusok útján juthat el. Előbb össze kell törniök a műegységeknek a lehető legkisebb darabokra, hogy egy új és összegző szellemi áramlat megcsinálja belőlük a valódi egységet.” Ebben a gondolatban Babits Mihállyal találkozott, aki az *Erdélyi Helikon* 1930-as évfolyamában (a szerkesztő Kuncz Aladár kezdeményezése nyomán) közreadott *Európaiság és regionalizmus* című írása szerint maga is úgy látta: „a kis irodalmak reménye, hogy fontosat és izgatót mondhasanak ma, amikor a nagyok is alig tudnak ilyet mondani.” Kuncz Aladár Erdélyt vallotta hazájának, ugyanakkor az európai kultúra és lelkiség egyetemes érdekei szerint gondolkodott. Szülőföldjét „virtuális Közép-Európának” látta, amely nemzeti és művelődési változatokban bővelkedik, s ezekből a

változatokból képes történelmi egységet alakítani. Ennyiben a hagyományos (és Trianon után nem véletlenül felélesztett) „közép-európai gondolat” sajátos erdélyi magyar műhelyét alakította ki – nem egyedül a helikoni irodalom képviselői közül.

Ezek a nyilatkozatok, mondhatnám: írói vallomások meggyőződésem szerint a jelenben is érvényesek: stratégiai útmutatást jelentenek. Ahogy hasonló stratégiai útmutatás olvasható ki mind a kolozsvári *Erdélyi Helikon*, mind a budapesti *Nyugat* íróinak gondolataiból. Egy nem kevés kulturális-ideológiai zavarossággal átitatott korszakban nagyon is szükségünk van most idézett nagy szellemeink tanácsára.

Pomogáts Béla

CSAPODY MIKLÓS

A KORUNK ÉS A HITEL GAÁL GÁBORTÓL GÁLL ERNŐIG (1936–1984)

■ *Kommunista Korunk, fasiszta Hitel, haladás és reakció, marxizmus és nacionalizmus, szocialista jövő és retrográd polgári hagyomány* – a *Korunk* alapítása és a *Hitel* megszűnése közti erdélyi magyar szellemi életnek ilyen elektronikus címkeit még a hetvenes évek elején is olvashattuk volna, ha a világháló és a kulcsszavak (*keywords*) már akkor léteztek volna. A fogalmak historiográfiája helyett célravezetőbb a két, egymást többszörösen túlélő régi ellenfél kapcsolatát vizsgálni, a kort és a félmúlt utókort, amelyben az örökség hagyománnyá, végül tudománnyá vált.

Gáll Ernő már negyedszázada úgy látta, hogy „a *Korunk*, az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* szerepének, a három folyóirat egymáshoz való viszonyának értelmezésében bizonyos »revízióra« van szükség [...]. Egy tárgyilagos, differenciált elemzés, amely a történetiség szellemében készít mérleget, tudatosíthatja, hogy mind az indítékok, mind a későbbi kibontakozás tekintetében az érintett irányzatok között számos interferencia létezett.”¹

A húszas évek elejétől a transzszilvanizmus állt a viták középpontjában, míg nem 1930-ban megnyílt a nemzedék frontja. Az *Erdélyi Fiatalok* „új ideológiájának” egyik meghatározója is a korai transzszilvanizmus volt, amelyben László Dezső szerint „a Romániában élő magyarság egzisztenciális érdeke nyert kifejezést”.² Méliusz József úgy látta, az erdélyiséget „a kálvinista Jancsó Béláék, velünk, európaiabb és fiatalabb rebellis egzisztencialista kálvinistákkal együtt már az etika felé húzták el, és a főket helyrevarsaró szociológia felé taszították [...].”³ Céljük a „társadalomtudatosítás” volt,⁴ programjuk a reális helyzetudatra és a népszolgálatra épült. Noha a Makkai-revízió szellemét követve mindkét folyóirat kisebbségi önszerveződést sürgetett, ezt az *Erdélyi Fiatalok* alulról felfelé építkezve, a *Hitel* az értelmiség vezető szerepének fenntartásával tartotta megvalósítandónak.⁵

A *Hitel* a hősikor múltával, 1935-ben jött létre.⁶ Második folyama kinőtt a nemzedék keretei közül,⁷ „szemléletének gócéba bevitte a faji gondolatot, a kollektivitás új megfogalmazásával kísérletezett, mindezt kitartó tervszerűséggel, mint aki sejtí a jövőt, és a felszabadult Erdélyt ellenállás nélkül kívánja beilleszteni az új európai együttes csillagképletébe”.⁸ A Gaál Gábor szerkesztette *Korunk* (1931–1940) a baloldal merev, sokszor erősen elfogult folyóirata lett.⁹ „Sturm und Drang”-időszakában (1929–1932)¹⁰ szektás-balos ultraradikalizmussal támadta az „akadémizmust”, különösen a transzszilvanizmust. Marxi-lenini felfogásban ismertette az új szociológia világrámlatait, a bukaresti Gusti-iskolát, és felhívta a figyelmet „a parasztság s nem utolsósorban a román parasztság helyzetére, megelőzve ezzel minden folyóiratot – beleértve a monográfiái iskola folyóiratait is”.¹¹ Miután a történelmi materializmus terjesztését tartotta fő feladatának, empirikus társadalomkutatást sürgetett,¹² ami az *Erdélyi Fiatalok* falukutatásával és a *Hitel* szociográfiájával is találkozhatott volna, különösen hogy a *Hitel* az urbánus szférát is kutatni kívánta.¹³ Az első társadalomismertető írások a *Korunk*ban láttak napvilágot, ám mint Szabó T. Attila a *Hitel*ben írta: „Sajnos, e folyóirat is, miként annak idején a *Huszedik Század*, inkább általános elméletekben, mintsem társadalomunk közelebbi szemléletén keresztül terjeszti a maga világ- és társadalomnézetét. Ezért van az, hogy a *Korunk*ból mindössze két tanulmányt könyvelhetünk el mint olyat, amely a társadalomkutatás körébe tartozik.”¹⁴ A korai „tényfelmérő búvárkodás” felfedezését Gáll Ernő azért kötötte Szabó T. nevéhez, mert „a rá jellemző elfogulatlansággal a társadalomkutatásunk múltját becserkésző nyelvtudós kiemelte a *Huszedik Század* tradícióját tovább éltető Gaál Gábor-i *Korunk* úttörő teljesítményét, méltatta az *Erdélyi Fiatalok* falukutató tevékenységét”.¹⁵

A *Korunk* 1933–35-ös periódusa a „következetlen népfronti törekvések” időszak volt. Bár az 1935–1937-es éveket Tóth Sándor az „antifasiszta népfront-gondolat” idejének mondja,¹⁶ 1936-ban a *Hitel*t támadta, majd a Vásárhelyi Találkozó (1937) szellemét követte.¹⁷ Az *Erdélyi Fiatalok* és a *Korunk* kapcsolatát Gaál álnéven közölt írása pecsételte meg, amely szerint „valamennyien egy tisztázatlan és kenetes, romantikusan átgőzölt *óhaj és vocativus ideológia* képviselői [...] lírai írásaikban és írásaik mögött mind. Lírai maga az osztályok, felekezetek és ideológiák feletti béke is, melyre tikkatag szájjal hivatkoznak, és epedő szemekkel néznek.”¹⁸ Jancsóék a *Korunk* szemében lenézett és naív, hamis romantika fűtötte csoportként tűntek fel, később azonban, még a szektás periódus után is fasisztának bélyegezték őket.¹⁹ Csak az „új rendiség” megjelenésével állt be velük szemben némi enyhülés, amikor a címkét már a *Hitel* kapta. A *Korunk* az *Erdélyi Fiatalok* közül csak Mikó Imrét látta szívesen,²⁰ aki Antal Márk marxista köréhez való csatlakozása után egyszerre volt megbecsült szerzője a *Korunk*nak és a *Hitel*nek, utóbbinak László Dezsővel együtt.²¹

A „nyíltan magyar Führer-ideológia után kiáltó” *Hitel*t Balogh Edgár 1936 tavaszán és őszén támadta. Mindkét írásának többszörös paradoxonja, hogy a *Hitel* hivatásrendi eszméjét a *Quadragesimo anno* (1931) keresztényszocialista korporativizmusát kisajátító fasiszta állampolitikával azonosította,²² alig egy évvel a baloldal kezdeményezte „népfronti” Vásárhelyi Találkozó előtt,²³ amelynek sorsközösséget, kereszténységet és demokráciát hangsúlyozó határozata a keresztényszocialista korporativizmus jegyeit mutatta.²⁴ A Balogh szerint is nagy igényű szemle első számában a „nyugati parancsuralmi rendszerek nyomán keres Erdélyben is kivezető utat egy magát újnak kellető szellemi irány. [...] Amikor az erdélyi magyar értelmiség táborában napról napra határozottabb a demokratikus szellemi arcvonal, akad egy ellen-zászlóbontás, amely új nemzeti vezetőtrend megteremtését írja zászlajára. Valóban a lelkiismeret kérdése, hogy rámutassunk a díszmagyarba bújtatott hitlerizmus próbálkozásaira.” A rendies szemléletet Albrecht Dezső tanulmánya után a polgárosulás megtagadásának mondta, ami „a román szélsőséges jobboldal szólamaival és érdekeivel találkozik”. A célokról Venczel „fasiszta felfogású” írását idézve („a nép nem alkotóképes”) úgy látta, „a *Hitel*

vállalta magára azt a politikai feladatot, hogy a hitleri Führer-rendszer másolataként új magyar rendiség gondolatát – új nemesiség, új jobbágyközösség rideg falanszter-szocializmusát – lopja be az erdélyi magyar diákság könnyen befolyásolható lelkebe”. Miután azonban a szerzők még fiatal emberek, kifejezte reményét, hogy fejlődni fognak, hiszen „semmiképpen sem fasiszták még azok, akik itt – a fasiszta zászlóbontás árnyékában – a népegészségügyről, kisebbségi jogvédelemről, magyar képzőművészetéről értekeznek vagy vereseket írnak. A fasiszta-reakciós ideológiai tervekről a munkatársak többsége aligha tudott. Ha szót emelünk az ellen a kísérlet ellen, amely egy új magyar rendiség osztálygőgjét, parancsuralmi törekvéseit és imperialista vágyfantáziáját akarja az erdélyi magyar ifjúság hagyományos népi szellemi életébe becsempészni, tesszük ezt abban a hiszemben, hogy az erdélyi magyar ifjúság hagyományos népi szelleme ellen elkövetett feudális szellemű kultúrmerénylet a *Hitel* fiatal munkatársai és olvasói között is ellenállásra talál.”²⁵

A *Hitel* röviden felelt: „a magyarság leg-sürgősebb feladata: kutatni a szervezkedés módjait és lehetőségeit, hogy a lehetőségeknek s kívánalmaknak megfelelően ellenállóvá építhessük nemzetéletünket. S bár a szervezés szükségességének kérdésében aligha lehetne különbség, mégis támadások érték lapunkat hangoztatása miatt. Egy szélsőbaloldali folyóirat, a »*Korunk*« »feudális kultúrmerényletnek, díszmagyarba öltöztetett hitlerizmus« megnyilatkozásában könyveli el lapunkat. De nemcsak a baloldali lapban, hanem a velünk egy munkamezőn dolgozó »*Fiatalok*« szerkesztőinek írásaiban is jelentkezik ez a vád.”²⁶ Tamási Áron az *Erdélyi Fiatalok* népi humanizmusának, a *Hitel*ben meghirdetett újraértékelésnek és a baloldal szocializmusának összekapcsolását ajánlotta.²⁷ Balogh emiatt jóhiszemű felelőtlenséggel vádolta, ám a baloldal bizalmát fenntartotta iránta, hiszen „ilyen gondolkozással ő maga is máglyára kerülne abban az új magyar rendiségben, amelynek szószólói csöppet sem tagadják, hogy Hitlerről veszik a példát”.²⁸

Az újabb támadás a második szám „fasiszta reálpolitikáját” illetve. Balogh véleménye szerint a „szervezett nemzetársadalom” felülről lefelé való kiépítése ellentétes a kisebbségi önszervezkedéssel, a küldetéses nemzetszervezés az úrhatnásággal pendül egy húron. „A »szervezett nemzetársadalom« vitájában a *Hitel* »történelmi

gondolat«ával szemben a *Fiatalok* gárdája történelmi haladást képvisel.”²⁹ A Vásárhelyi Találkozó előtt Bányai László az „eleinte imperialista jellegű, tehát haladás- és kisebbségellenes nacionalizmust” népszerűsítő *Hitel*t már „pozitívista kisebbségi helyzet-felmérést” végző folyóiratként méltatta,³⁰ a Találkozó után Balogh említést sem tett róla,³¹ s egy év múltán Jordáky Lajos már csak szociográfiai forrásként idézte.³² Ezzel a két folyóirat dokumentálható „viszonya” kortársi periódusukban véget ért. A *Hitel* 1940 után is színvonalas maradt, és bár Molnár Gusztáv szerint ideológiailag idegen, steril képződménnyé vált, jelentékeny történet- és magyarságtudományi eredményeket hozott.³³ A nemzedék közéleti színre lépésére, a politikai vezetésbe való bekapcsolódásra 1940-ben került sor. Sokkal nagyobb tekintélyű és befolyásosabb tagjai lévén az erdélyi magyar társadalomnak, mint nemzedéktársaik az anyaországnak,³⁴ a hatalmi (és generációs) őrségváltáskor sokan kerültek közülük vezető pozícióba, meghatározva az Erdélyi Párt politikáját is.³⁵ Legtöbbjük konzervatív antiliberalizmusa a népszolgálat-eszme folytatásaként az egységes, keresztény szellemű magyarság megerősítését célozta.³⁶ A többségivé vált kisebbségi elit felismerése szerint bár a közönség sorskérdéseire választ keresni alávett helyzetben is lehet, megoldásukat csak a többségi helyzet teszi lehetővé. A hatalmi pozíció ezért volt kulcskérdés számukra.³⁷

A Gáll Ernő szerkesztette *Korunk* (1957–1984)³⁸ a magyarországi „írósztárij” idején alakult újjá, amikor a magyar elit számottevő engedményekre készítette a román vezetést. Gáll 1937-től közölt a *Korunkban*,³⁹ Buchenwaldból való hazatérése után az *Igazság* főszerkesztője, 1949-től a Bolyai Tudományegyetem filozófiaprofesszora lett. Ő maga és neki köszönhetően a *Korunk* a hatvanas években jutott el a két háború közti erdélyi magyar eszmetörténet örökségéhez. Gáll később úgy vélte, hogy e hagyatékban olyan erkölcsi modellre talált, „amely – miközben cselekvésre buzdít – a fanatizmustól is megszabadít. Márpedig erre az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején sokunknak égető szüksége volt. Az egyén döntéséből, szabad választásából fakadó s a reménytelenséggel dacoló elköteleződés a nemzetiségi feladatvállalás szempontjából is dinamizáló magatartásmintát kínált. Az *Erdélyi Fiatalok* s a *Hitel* meghirdette értelmiségi népszolgálat korszerű variánsában

nélkülözhetetlen morális fogódzóként szolgálhatott.”⁴⁰ Önrevíziója után azt is leírta, hogy „a *Romániai Magyar Szó* 1949. november 27-i számában a »nemzeti nihilizmus« ellen hadakozva Makkait és Tavaszyt teszem felelőssé az – értelmezésem szerint – önfeladást sugalló nézeteik miatt, az *Irodalmi Almanach* 1951. 2. számában pedig a »nemzeti egység« nacionalista politikájának – általam megjelölt – képviselőit pellengéreztem ki.”⁴¹ Visszamenő hatállyal a »nemzeti egység« legitimálásában marasztalom el a transzszilvanizmust, és bírálom Márton Áronnak egyik 1935-ben írt cikkét. Ügyészi kirohanást intéztek Tusa Gábor 1942-ben piacra került *Harcunk Erdélyben magyarságunkért* című könyve ellen, a *Hitel*t pedig fasiszta folyóiratként bélyegeztem meg. Újraolvasva őket, kevés elégtétellel nyugtázhattam, hogy annak idején igazán senki sem leplezhetett volna le a Zsdanov megbélyegezte »fogatlan vegetarianizmus« miatt. Az elfogultság, a felületesség, az ideológiai címkézések tekintetében ezek az íráskorok az uralkodó műfajba és stílusba illeszkedtek be tökéletesen.”⁴²

László Dezső azt vallotta a börtönben, hogy 1940–1944 között az ifjúság „keresztény magyar szellemben és fasiszta magyar szellemben való neveléséről” gyakran írt olyan „fasiszta lapokba, mint a *Székely Nép*, *Pásztortűz*, *Hitel* [...]”.⁴³ Később azonban: „A kihallgatást vezető főhadnagy urat kértem, hogy a fasiszta kifejezés helyett írjon profasisztát. Erre az a tény bátorított föl, hogy a népi demokráciának hivatalos sajtójában az Erdélyi Párt, szemben a nyilas és Imrédy-párttal, mint profasiszta párt szerepelt. 1948–1950 között az *Irodalmi Almanachban* egy jelentős demokratikus író, a neve most nem jut eszembe, foglalkozott az erdélyi magyar élet 1944 előtti tényeivel, és engemet harmadik utasnak nevezett, azaz olyan valakinek, aki a kommunizmus és a fasizmus között egy harmadik utat keresett, s aki mindkét oldallal szemben, de mindkettő hatása alatt is valami újat keresett.”⁴⁴ A „demokratikus író” Gáll Ernő, az említett írás az *Almanach* brosrúrája volt.

Az új *Korunk* programcikkében⁴⁵ „Gustira hivatkozva, Braun Róbert s az *Erdélyi Fiatalok* hagyományát is ébresztgetve – az erdélyi valóság, az új *Metamorphosis Transsylvaniae* tudományos nyomon követését szorgalmaztam. Ez a felhívás azonban sokáig csupán jó szándékú buzdítás maradt; a társadalomkutatás reneszánsza még váratott magára. Egyrészt hiányoztak a felké-

szült kutatók, másrészt a hatalom is tilalomfákkal kerítette be a hétköznapi életet. Nem engedte, hogy a meztelen valóságot felmutassák. A közelmúltban [a '90-es évek elején – CS. M.] – Venczel József, a modern erdélyi társadalomkutatás megalapozója, a *Hitel* című folyóirat egyik spiritus rectora emlékének felidézésére készülve – tudomásul kellett vennem, hogy a folytatandó előzmények, az életre galvanizáló hagyatékok között nem említettem (az akkor bebörtönzött) Venczel névéhez fűződő önismeretet. E mulasztás mellyén – a döntő külső tiltás mellett – szívósan megtapadó előítéletek húzódtak meg. Ezeket csak évekkel később sikerült felszámolnom, s ez a fordulat bennem s a lap munkatársaiban energiákat szabadított fel.”⁴⁶ Amennyire igaz volt, hogy Gusti módszerét az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* tette a magyar falukutatás megbecsült eljárásává, annyira igaz volt az is, hogy Gusti emlegetése mindig hasznos politikai menlevélnek bizonyult.

Gáll kezdetben a hajdani *Korunk* városi munkásszociográfiáját kívánta felelészteni. „A konkrét társadalomkutatást az életidegen dogmák ellenszerének, amolyan újabb »csatakiáltás«-nak szántam, mint amilyen Jásziék és a magyarországi népi irányzatú szociográfusok idején volt. Mai olvasatban kitűnik, hogy még nem szorgalmaztam külön a nemzetiségi önismeretet elősegítő búvárkodásokat [...]”⁴⁷ Miko szociográfiáját⁴⁸ és az *Erdélyi Fiatalok*at hamarosan emlegetni kezdte, a *Hitel*re azonban nem utalt. „E téren még régi elfogultságok foglya maradtam, s ezeknek nyomai a romániai szociológia történelmével foglalkozó, akkoriban megjelent könyvemben is megtalálhatók.”⁴⁹ Az 1968 utáni fellendülés idején a reformszocializmusnak, az etnikai reneszánsz koncepcióinak és „az erdélyi önismereti hagyományoknak (Erdélyi Fiatalok, *Hitel*) az egybeötvözésére tettem kísérletet”.⁵⁰ 1969-ben már úgy tekintett vissza, hogy „a *Korunk* tett egyet-mást a közelmúltban mellőzött vagy szűkkeblűen értékelt írók és költők örökségének újrafelfedezéséért. Adósságunk a két világháború közötti Erdély bölcséleti-társadalomtudományi gondolkodásának modern marxista elemzésében azonban egyre nyomasztóbbá válik. A transzszilvanizmusnak, Tavasz Sándor »kisebbségi etikájának«, a bizonyos »kisebbségi szociológiának«, az *Erdélyi Fiatalok*, az *Erdélyi Múzeum*, a *Magyar Kisebbség* és a *Hitel* társadalomfeltáró tevékenységének objektív számbavétele nem várható sokáig magára.”⁵¹

Mindenekelőtt szólni kellett róluk, aminek ma sem túlbecsülhető rehabilitációs jelentősége volt. Az értékeket visszacsempésző fokozatos „ideológiai rehabilitációt” a román pártállami hatalom egyik magyar intézménye hajította végre, amely maga is a hatalom kegyéből létezett. A rehabilitációs övezet folyamatos kiterjesztését, a határmezsgyék óvatos kitolását célzó politikai tojástánc nem volt lehetséges engedmények nélkül. A hagyomány „legalizálásának” e szakaszában is meghatározó szerepet játszott a transzszilvanizmus, melynek ösztönzéséről Gáll elete végén ezt írta: „a dogmatikus szendergésből való – eléggé hosszú, megtorpanásoktól, visszaesésektől sem mentes – ébredésben az »verdélyi gondolat« és képviselőinek elfogulatlan értékelése ösztökélő tényezőként hatott. Mint önévizióm alapvető összetevője stimulálta a nyitást más eszmevilágok és orientációk felé. A dialógusra való készségemet erősítette, s ugyanakkor a párbeszéd nélkülözhetetlenségét is igazolta számomra. Visszafordíthatatlanná tette a kizárólagos, öntelt és csalhatatlanságra igényt tartó felfogásokkal, szemlélettel való szakítást. A prekoncepciók s a felületes olvasatok meddőségéről/erkölcs-telenségéről győzött meg. *A szellem felelőségére intett és oktatott*. Megkülönböztetett fontosságú szerepet játszottak e folyamatban azok a személyes, esetenként barátságig mélyülő kapcsolatok, amelyeket az Erdély-tudat még élő hordozóival – a magam damaszkszi útján – kialakítanom sikerült. Felejtethetlenné maradtak számomra a László Dezsővel való találkozások és beszélgetések, s mindmáig jótékonyan munkál bennem a »Venczel-modell« kisugárzása.”⁵²

A rehabilitációs recepció azonban még a régi *Korunk* vágányain futott; Tóth Sándor szerint mindazok, akik az *Erdélyi Fiatalok* közül „az úri demagógia hatása alatt behódoltak, bevonultak a magyarpárti kisebbségi intézményekbe, ahol – egyéni számításaikat megtalálva – gyérülő szociográfiai tevékenységüket egy profasiszta orientáció szolgálatába állították (főként a *Hitel* lapjain)”.⁵³ Bár az *Erdélyi Fiatalok*at Gáll alaposabban ismerte, jobban vonzotta a *Hitel*, mivel úgy látta, hogy önismereti programja a társadalmi állapotok felmérését célozta akkor is, ha „munkásságukra óhatatlanul rányomta bélyegét az ideológia, amelynek forrásvidéke igen közel terült el a korporatív beütésű elit-eszmekörhöz”.⁵⁴ Noha Venczel tanulmánya, a *Dimitrie Gusti és az erdélyi falukutatók* 1970-ben már megjelenhetett,⁵⁵ tovább vára-

tott magára „a magyar társadalmi és kulturális áramlatok, intézmények és folyóiratok új kritikai leltározása. E problémakört érintő, megjelent tanulmányok (Balogh Edgár, Méliusz József, Nagy György, Tóth Sándor és mások írásai) jelzik, mi minden vár kibányászásra, többek között a *Korunk*, a *Magyar Kisebbség*, a *Hitel*, az *Erdélyi Helikon*, az *Erdélyi Fiatalok* és az *Erdélyi Múzeum* monografikus feldolgozásával.”⁵⁶ László Dezső *Erdélyi Fiatalok*-írása 1974-ben látott napvilágot.⁵⁷

A hetvenes évek elején a kisebbség kulturális önszemléletét újraalapozó, radikális önismereti változásokhoz vezető viták zajlottak.⁵⁸ Bretter György munkássága mellett korszakos jelentőségűnek bizonyultak azok a kérdések, amelyeket Gállnak a hagyomány ismeretére építő erkölcsfilozófiája vetett fel. Konceptiója a harmincas évek „kisebbségi humánumának”, László Dezső felfogásának modern folytatásaként a kisebbségi helyzet értékteremtő mivoltát állította középpontjába.⁵⁹ „A sajátosság méltóságának” rövidesen közkeletűvé lett etikai, irodalmi, közgondolkodási kategóriájában⁶⁰ kimondta, hogy „az egyéni méltóság mai növekvő értékét főként a kollektív méltóság kiteljesedése biztosíthatja. Az egyéni méltóság ugyanis többé-kevésbé csorbát szenved, ha az a közösség, amelynek tagjai vagyunk, jogfosztás, diszkrimináció vagy méltánytalan elbánás tárgyává válik. Ha perspektívát és reményt veszítve feladja önmagát és jövőjét. Nincs megalázóbb, nincs demoralizálóbb az ájult magatehetetlenségnél [...]”⁶¹ A sajátosság méltósága, bár „tisztán egyéni elemétől teljesítmény” maradt,⁶² vízválasztóhoz vezetett: nyilvánvalóvá vált, hogy a demokrácia, a szabadság és az autonómia éppen a közösségnek nevezett társadalmakból hiányzik. A fiatalabbak közül Aradi József tette fel a kérdést: „Ismerjük-e az *Erdélyi Fiatalok*, a *Hitel* nemzedéki szociografizálásának tényleges eredményeit, az *Erdélyi Múzeum* és az Erdélyi Tudományos Intézet kiadványait [...]?”⁶³ Az idősebbek közül Fábrián Ernő azt felelte rá, hogy még mindig „többé-kevésbé a tabuk közé sorolható az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* ideológiai iránya, Németh László és a népi írók hatása”.⁶⁴

A hetvenes években jött el az ideje annak is, hogy a *Korunkban* „a nemzetiségi önsmeret, a nemzetiségtudományi törekvések felkarolásával valóban alkotó, a lap jellegét alapvetően meghatározó hivatást töltésünk be [...] olyan honi hagyományok, előzmények tudatosabb és következetesebb kiaknázására lett volna szükség, mint amilyeneket

az *Erdélyi Múzeum*, a *Magyar Kisebbség* és a *Hitel* számos közleménye kínált”.⁶⁵ Ekkoriban zajlott a vita az irodalomközpontúságról. „Az *Erdélyi Fiatalok*, majd a *Hitel* szerkesztői (hogy a *Korunkat* ne is említsem) már a harmincas évek derekán a modern társadalomtudományok felé való fordulást sürgették, s ezt a váltást kisebbségpolitikai érvekkel támasztották alá. A hatvanas évek végén – az újra felfedezett kisebbségi helyzet, problematika és örökség ösztökélésére is – elkerülhetetlennek tűnt, hogy művelődésünk korszerű tagolódását elősegítő a tudományokra nagyobb figyelmet fordítsunk.”⁶⁶ Gáll a Forrás-nemzedékek színre lépésekor azt is felismerte, hogy „a hatalom elviselhetetlenség fokozódó nyomásával szemben sajátos generációs ellenállás is jelentkezett [...] az – elég későn – szerzett ismeretek egyrészt megerősítették a régi társadalomtudományi fogalomtáram további bővítésére irányuló igyekezetet, a pluralizmus keresését, másrészt a honi nemzedéki párbeszéd nélkülözhetlenségét még inkább elfogadtatták velem. A dialógus híveként ebben a véleménycserében a nemzedéki stafétának, illetve a nemzetiségi/kisebbségi művelődés önvédelmének hatékony eszközt véltem megtalálni.”⁶⁷ Mivel a hagyomány éppen felfedezőire gyakorolta a legnagyobb hatást, nagy része lehetett abban is, hogy a hetvenes években az elmélet kilépett a szakfilozófiából. Nemcsak az irodalomnak adott ihletést, hanem ráirányította a figyelmet a morálfilozófia és a kisebbségi ideológia fontosságára is. Az évtized új nemzedékének elzártága ellenére elmélyült tudása, világirodalmi tájékozottsága mintegy visszafordult saját történetéhez: ethosz és elmélet összefonódásával, nyelvfilozófia és praxis, egyén, társadalom, szabadság és demokrácia pátosztalan önreflexiója visszatalált saját közösségébe, ami rávetült a hagyományra is. Gáll Ernő a megszakított folytonosságot ennek ösztönzésével teremtette újjá.

Az *Erdélyi Fiatalok*, sokkal ritkábban a *Hitel* a hetvenes évek eleji *Korunkban* a már egyre kevésbé elmarasztaló ideológiakritika, irodalom- és eszmetörténet tárgya volt. Balogh Edgár, Bányai László, Demeter János, Jancsó Elemér, Kacsó Sándor, László Dezső, Mikó Imre, Szemlér Ferenc anyagaiban feltűnt a levélközlés és az emlékezés is. Gáll különös tiszteletet érzett Venczel József iránt; „a börtönből való hazakerülése után meleg bizalmi-baráti viszonyba kerültem vele. Jólesik visszagondolni arra, hogy szerepem volt rehabilitálásában és abban, hogy

tudományos kutatóként ismét közölhetet, ⁶⁸ majd pedig visszakerült az egyetemre. Bár csak minden esetben sikerülne régi hibákat jóvátennünk... ⁶⁹ A folyamatos önrevízió folyamán „szerettem volna kiigazítani – írta 1983-ban Bugnariunak – a magam hibás megítéléseit bizonyos – ellentmondásos jellegű – írástudókkal és irányzatokkal kapcsolatban (Tavaszy, Venczel, a transzszilvanizmus, a *Helikon*, az *Erdélyi Fialatok*, a *Hitel* stb.). Azokat az »ítéleteket«, amelyeket az 50-es években fölöttük kimondtam, a türelmetlen szekterianizmus indítatására fogalmaztam meg, de ott volt bennük a természetes ellenérzés mindama felfogásokkal szemben, amelyekről feltételeztem, vagy amelyekkel kapcsolatban úgy éreztem: bizonyos mértékben hozzájárultak a nacionalista mérge szétterjedéséhez [...] az egyetlen tudományos és ugyanakkor realista magatartás a filozófiai, szociológiai, politológiai, kulturális örökség igényes kritikai értékelése marad [...]” ⁷⁰ Még nyíltabban fogalmazott Püscariunak: „A marxizmus nem panacea universalis [...]. Rá kellett jönnöm, hogy az *Erdélyi Fialatok*, a *Helikon*, a *Hitel* oldalain sok olyasmi jutott nyomdafestékhez, amit nemcsak érdemes, de szükséges is mai szemmel újraolvasni és bírálatalag időszerűsíteni.” ⁷¹

Az *Erdélyi Fialatok* a *Hittel*lel együtt majdnem teljes polgárjogot nyert a *Korunk*-

ban Gáll szerkesztése idején. Mi volt ennek tartalma és tágabb jelentése? A *hagyomány* mint a saját múlt keresésének önreflexiók gesztusa és a *tudomány*, az önismereti értékek felkutatásának kényszere. A rehabilitációs recepciót a kisebbségi ethosz újrafogalmazása követte.

A harmadik *Korunk*-folyamban a két folyóirat és mozgalom öröksége egyszerre jelenti a *hagyományt* és a *tudományt*. Az arány azonban végletesen és valószínűleg végleg módosult. A szaktudományon túli, a mentalitást is valamennyire formálni kívánó szerepkör ugyanis a szerkesztés szándékaitól immár függetlenül háttérbe szorulni látszik. A filológiai prezentáció már a közelmúlté, a tárgykört sokan már feltártanak vélik, holott csupán arról van szó, hogy eleven örökségnek mondunk valamit, amiről a valóságban csak a szakma tud. Míg hasznosításukért Gáll Ernő idején nemzedékek jelesei küzdöttek, addig az elmúlt húsz évben e hagyatékokat is fogyó érdeklődés kíséri. Az önismereti törekvéseket a diktatúra tiltotta, pedig akkor még lett volna kinek, ma pedig, bár szabadon lehet kutatni őket, a két háború közti nemzedékek teljesítménye a tudomány parciális területét képezi. A jobbára érthető érdektelenség a nemzeti hagyományok nemzedéki megítélésével is összefügg.

■ JEGYZETEK

1. Gáll Ernő: „*Szabadon lebegő*” vagy gyökeret eresztő értelmiség? In: *Kelet-európai írástudók és a nemzeti-nemzetiségi törekvések*. Kossuth Könyvkiadó. Bp., 1987. 126. Kiemelések itt és a továbbiakban: az eredetiben – CS. M.
2. László Dezső: *Világnézetünk apológiája*. Erdélyi Fialatok 1938. I. negyed. 7.
3. Méliusz József: *Szobor helyett irodalomszociológia...* In: *Az illúziók kávéháza*. Vallomások 1966–1971. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1971. 177–178.
4. Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma*. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban. Fraternitas RT. Kolozsvár, é. n. [1941] 144.
5. Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között*. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940). Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007. 144.
6. Kéki Béla szerint az *Erdélyi Fialatok* másokat kirekesztő protestáns kizárólagossága vezetett a *Hitel* létrejöttéhez. I. Hajdú Farkas-Zoltán: *Beszélgetések a Hitelről*. Korunk 1992. 4. 89–90.
7. Mikó Imre: *Huszonkét év*. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig. Studium, Bp., 1941. 190–191. A *Hitel*t 1935-ben Makkai László (1914–1989) és Venczel József (1913–1972), 1936–44-ben Albrecht Dezső (1908–1976), Kéki Béla (1907–1993), Venczel József és Vita Sándor (1904–2004) szerkesztette. A két folyam repertóriumát I. Záhony Éva: *Hitel*. Kolozsvár 1935–1944. II. kötet. Bethlen Gábor Könyvkiadó, Bp., 1991. 405–442.
8. Ligeti Ernő: i. m. 147.
9. Gaál Gábor (1891–1954) 1931 szeptemberétől 1940 szeptemberéig állt a folyóirat élén; „már 1927-ben munkatársa voltam, végleges szerkesztését azonban csak 1929 óta vittem. Ettől kezdve a lappal együtt fejlődtem és tisztultam odáig, hogy a lap az illegális párttal már a harmincas évek elején felvette a kapcsolatot [...]” Idézi Balogh Edgár: *Itt és most*. Tanulmány a régi Korunkról. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1976. 49.
10. Tóth Sándor: *Rólunk van szó*. Tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1980. 244.
11. Bányai Imre: *A D. Gusti-féle román szociológiai iskola*. Korunk 1936. 6. 491.
12. Gáll Ernő: *Tegnap és mai önismeret*. Esszék, tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1975. 127–128.
13. Vallasek Júlia: „*Hinni és hihetni egymásban*” (*Hitel*). In: *Sajttörténeti esszék*. Négy folyóirat szerepe 1940–1944 között az észak-erdélyi kulturális életben. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2003. 60–61.

14. Szabó T. Attila: *A transylvan magyar társadalomkutatás*. Hítel 1938. 1. 14. A szóban forgó írások: Turnowsky Sándor: *Adatok a vidéki munkásság életéhez* (1929. 1. 81–89; 2. 165–170; 3. 265–270.) és Dezséri György (Jancsó Elemér): *A mai erdélyi magyar középosztály* (1935. 2. 115–123.).
15. Gáll Ernő: *Számvetés*. Huszonhét év a Korunk szerkesztőségében. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kvár, 1995. 146.
16. Tóth Sándor: *Rólunk van szó*. 247.
17. Uo. 312.
18. Bolyai Zoltán: *Erdélyi Fiatalok*. Korunk 1930. 3. 218.
19. László Dezső *Akarom: tisztán lássatok* (1933) c. könyvéről Szabó Sándor: *Széchenyi István és a magyar jelen*. Korunk 1933. 5. 417–418., (sz. m.) [Méliusz József]: *A Széchenyi ébresztők*. Uo. 1933. 6. 490–492. és M. N. J. [Méliusz (Nelovánkovics) József]: *Indulás*. Uo. 1933. 9. 701.
20. Első írása a *Hítel*-ben: *A romániai magyar kisebbség panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt* (1936. 3. 197–223.), utolsó írása a régi *Korunk*-ban: *A francia néppfront* (1936. 7–8. 646–648.).
21. A *Hítel*-hez való „sodródásuk” okát Szász István Tas az *Erdélyi Fiatalok* megszűnésében, Észak-Erdély visszacsatolásában, a lap tudományos igényességében, gyorsan kialakult magas presztízsében és a közlés lehetőségében látja. *Beszédes hallgatás, avagy három Hítel, és ami utána következett*. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2007. 150–151.
22. Balogh Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946*. Társadalom- és művelődés-történeti tanulmányok 23. MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1998. 18–20.
23. [Dr.] László Ferenc: *Mi is történt a Vásárhelyi Találkozón 1937-ben?* Korunk 1997. 3. 376–380.
24. Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*. Jaffa Kiadó, Bp., 2011. 31.
25. Balogh Edgár: *Új magyar rendiség szószólói Erdélyben*. Korunk, 1936. 4. 284–290.
26. *A Hítel és a cselekvő fiatal magyarok*. Hítel 1936. 2. III.
27. Tamási Áron: *Cselekvő erdélyi ifjúság*. In: *Virrasztás*. Révai, Bp., 1943. 280–287.
28. *Tamási Áron és a cselekvő erdélyi ifjúság*. Korunk 1936. 5. 461–464.
29. Balogh Edgár: *„Szervezett nemzetársadalom” kétféle nézetben*. Uo. 1936. 9. 758–761.
30. Bányai László: *Erdélyi ifjúsági parlament*. Uo. 1937. 7–8. 659.
31. Balogh Edgár: *A Marosvásárhelyi Találkozó*. Uo. 1937. 11. 974–977.
32. Jordáky Lajos: *A cluj-i ipari munkásság*. Uo. 1938. 3. 240.
33. Molnár Gusztáv – Hajdú Farkas-Zoltán: *„Ki itt kilépsz, hagyj fel minden reménnyel!”*. Uo. 2002. III. f. 6. 55.
34. Bibó István: *Erdély közszelleméről*. Közreadja Bárdi Nándor. Uo. 1993. 1. 13.
35. *Erdély a magyar képviselőházban*. Az Erdélyi Párt kiadása. Kvár, 1942. és Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet- és pályakép*. Kéziratok, dokumentumok (1933–1968). Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 95–147.
36. Csapody Miklós: *László Dezső és a zsidókérdés (1940–1944)*. Református Szemle, 2011. 6. 611.
37. Ablonczy Balázs: i. m. 231–231.
38. Gáll Ernő (1917–2000) 1957 februárjától 1984 szeptemberéig működött főszerkesztőként.
39. Gáll Ernő: *A mai magyar szociográfia és irodalom*. Korunk 1937. 5. 406–410.
40. Uo: *Számvetés*. 112.
41. Uo: *A „nemzeti egység” nacionalista politikája – az osztályellenség fegyvere*. Irodalmi Almanach 1950. 2. 72–94.
42. Uo: *Számvetés*. 23–24.
43. László Ferenc: *A „harmadik út” áldozata*. László Dezső állambiztonsági ügyiratai (1948–1955). In: *László Dezső emlékezete (1904–2004)*. Szerk. Cseke Péter. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2004. 167.
44. Uo. 174–175.
45. Gáll Ernő: *Társadalmi valóság és társadalomkutatás*. Korunk 1957. 1. 7–17.
46. Uo: *Számvetés*. 70–71.
47. Uo: *Előzmények, rajtolás és tűzkeresztség*. Korunk, 1991. 3. 348.
48. Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Az Erdélyi Fiatalok falu-füzetei 4. Cluj-Kolozsvár, 1932.
49. Gáll Ernő: *A Venczel-modell vonzásában*. Korunk 1993. 11. 120. Említett műve: *Sociologia burgheză din România*. Editura de Stat pentru Literatură Politică, Buc., 1958. Magyarul: *A romániai polgári szociológia*. Kritikai tanulmányok. Politikai Kiadó, Buk., 1958.
50. Uo: *Számvetés*. 102.
51. Gáll Ernő: *Szilveszteri párbeszéd*. Korunk 1969. 1. 113.
52. Uo: *Kisebbségi elit a hagyomány és a modernizáció feszültségében*. Tisztatáj 1999. 1.
53. Tóth Sándor: *Adalék a szociográfia marxista bírálatának történetéhez*. Korunk 1963. 8. 1042.
54. Gáll Ernő: *Társadalomtudomány és önismeret*. Uo. 1969. 6. 827–828.
55. Uo. 1970. 6. 821–825.
56. Gáll Ernő: *Nemzet és nemzetiség szociológiai nézetben*. Uo. 1970. 10. 1259.
57. Uo. 1973. 6. 923–929.
58. Csapody Miklós: *Értelem és remény*. Tíz év fiatal erdélyi magyar irodalma (1977–1987). In: *Erdélyi Fénys*. Tanulmányok és kritikák. Korona Kiadó, Bp., 2007. 174.
59. Gáll Ernő: *A „kisebbségi humánus”*. In: *A humanizmus viszontagságai*. Politikai Könyvkiadó, Buk., 1972. 288–301.
60. Uo: *A „felemelt fő” dramaturgiája és filozófiája*. Korunk 1978. 6. 449–457; *A sajátosság méltósága, és ami mögötte van*. In: *Pandora visszatérése*. A reményről és a méltóságról. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1979. 268–294.
61. *Pandora visszatérése*. 292.

62. Poszler György: *Életmű és emlékkönyv*. Korunk 2006. 3. 94.
63. Aradi József: *Kérdések a változó szociográfiáról*. Korunk 1979. 6. 441.
64. Fábrián Ernő: *Eszmetörténet, irodalomtörténet*. Uo. 1982. 3. 190.
65. Gáll Ernő: *Előzmények, rajtolás...* 350.
66. Uő: *Számvetés*. 72–73.
67. Uo. 177–179.
68. Venczel írásai a Korunkban: *A statisztika és a társadalomkutatás határán*. 1969. 6. 834–838; *Dimitrie Gusti és az erdélyi falukutatók*. 1970. 6. 821–825. és *Demográfiai gondok a társadalomkutatásban*. 1971. 9. 1281–1287.
69. *Gáll Ernő levele Ódor Lászlóhoz*. Kolozsvár, 1981. november 6. *Levelek 1949–2000*. S. a. r. Gáll Éva és Dávid Gyula. Vál. Horváth Andor. A bevezető tanulmányt írta Salat Levente. Korunk–Komp-Press Kiadó–Napvilág Kiadó, Kolozsvár–Bp., 2009. (a CD-mellékleten)
70. *Gáll Ernő levele Tudor Bugnariuhoz*. Kolozsvár, 1983. február 28. *Napló I. 1977–1990*. S. a. r. Gáll Éva és Dávid Gyula. Az előszót írta Gálfalvi Zsolt. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2003. 419.
71. *Gáll Ernő levele Francisc Păcurariuhoz*. Kolozsvár, 1984. január 16. *Levelek...* 446–447.

EGY 1957-ES IRODALMI VITA és a dogmatikus irodalomszemlélet erdélyi színeváltozása

Az írói szabadság:

„gyom, amit irtani kell”?!

■ Az SzKP 20. kongresszusán elhangzott hruscsovi „titkos beszéd” Romániában nem vált ismertté. A pártalapszervezetekben a moszkvai küldöttség – későre közreadott és manipulált – jelentését dolgozták fel. Ez szolgált alapul a tartományi pártbizottságok kulturális osztályain lezajlott kiértékeléseknek, az 1956. június 18. és 24. között megtartott romániai írókongresszus előkészítésének. Ennek során az Írószövetség lapja, a *Gazeta literară* Szabédi Lászlót és Nagy Istvánt is megszólaltatta, az *Utunk* pedig Székely János, Sütő András, Földes László gondolatait adta közre *Az írókongresszus előtt* címen.

„A kongresszusnak egyértelműen ki kell mondania – fejtette ki Szabédi –, hogy az irodalom főszereplője az író, és nem a szerkesztő, a propagandafelelős vagy bármilyen más irányító. [...] Az irodalmi élet főszereplője az író, mivel ő az irodalmi alkotás szerzője, ami természetesen nem jelenti azt, hogy az irodalmi kérdésekbe az írón kívül senki más nem avatkozhat bele. Hozzászólhatnak, illetve hozzá is kell szólítani az olvasóknak, a kritikusoknak, a szerkesztőknek és bárki másnak. Az irodalomnak azonban vannak olyan vetületei, amelyek csakis az írókra tartoznak. Ilyen mindenekelőtt a művészeti alkotás, az ötlettől annak kivitelezéséig. Ez márpedig az író dolga, senki másé.”¹

Székely János, miután jelezte a hivatalostól eltérő véleményét, a kongresszustól annak a leszögezését várta, hogy „az írásért az író felelős, nem pedig [...] a szerkesztő”. Várta a „minden valóságtól elrugaszkodott s egyben irodalmon kívüli szempont eltávolítását a kritikából”.²

Az Írószövetség kolozsvári fiókjának vezetője, Nagy István az „előítéletek”, a „tartózkodás”, a „megfélemlítettség” alóli felszabadulás légkörében nézett a kongresszus elé. Csakhogy a kolozsvári és marosvásárhelyi írók őszi tanácskozásán – 1956. szeptember 29–30-án – egyértelműen kiderült, hogy az „előítéletek” nem voltak alaptalanok, a „megfélemlítettség” országos méreteket öltött, a sztálini típusú diktatúrának pedig leginkább a magyarok voltak kitéve.³

Kovács György hírhedtté vált írása – *Gyom, amit irtani kell* – június 14-én jelent meg az *Előrében*, június 15-én a *Gazeta literară*-ban. A párt magyar nyelvű szócsöve ezzel a „diabolikus” felcímmel vezeti be a fiatal író társak elleni támadást: K. Gy. „hűséget tesz az irodalom pártideológiai tisztasága mellett és az osztályharc megszüntetése, valamint a liberalizációs kísérletek ellen”. Írásának lényege: le kell számolni azokkal, akik „a dogmatizmus elleni harc ürügyével a polgári ideológia tételeit” szeretnék „belopni az ideológiai arcvonalba”.

A címben szereplő metafora „az irodalmat megmérgező liberalizmus”-ra, a fiatalok

szemléletét „károsan befolyásoló” negativizmusra utal. És olyan alkotókkal szemben használta „az erkölcsi megsemmisítés fegyverét”, mint Gálfalvi Zsolt, Huszár Sándor, Kányádi Sándor, Szabó Gyula, Székely János. Mindenük megszenvedte a kor „irodalmi vesszőfuttatását”, akárcsak „ideológiai hátvédjük”, Földes László.⁴ A kolozsvári találkozón Csehi Gyula fejére olvasta Kovács Györgynek, hogy becsületes embereket hurcolt meg, közöttük azt a Balogh Edgárt is, akinek éppen aznap volt a perújító tárgyalása.⁵

„Magyar nyelvű román író”?

■ Asztalos István a Ceaușescu-korszak előképét rögzítette 1956. szeptember 29-én, amikor kifejtette: „Találkoztam elmélettel, amely szerint a Román Népköztársaságban élő magyar más minőségű magyar, mint a Magyar Népköztársaságban élő; tapasztaltam törekedést annak az elhitézésére, hogy például Tamási Áron magyar író, de már én nem magyar, hanem csupán magyar nyelvű író vagyok; akadtak olyan Istentől elrugaszkodott »marxista« teoretikusok is, akik a magyar írókat magyar nyelvű román írókká minősítették; egyazon elmélet finomabb változata az, hogy a RNK írói nemzetiségre való tekintet nélkül mind az ország összlakosságának írói, durvább változata az – szegyenkezve kell bevallani, hogy magyar író találta ki, és pártunk központi lapja terjesztette –, hogy a romániai magyar irodalom a román irodalom egy része.”⁶

A Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szócikkelye szerint nem kétséges, hogy Asztalos István Kovács Györgyre utalt, aki az 1956-os magyar forradalom leverése után ugyancsak „éles harcba kezdett a »magyar nacionalizmus« ellen, megkísérelte a »magyar nyelvű román író« fogalmának bevezetését.”⁷

Az irodalom és művészet pártirányításának bukaresti kanonizálása

■ A kolozsvári értelmiségi találkozón Csehi Gyula drámai hangon kérdezte meg: miért kellett a Nagy István és munkacsapata által készített eredeti írókongresszusi jelentést – amelyet kítűnőnek és mélynek is találtak – félredobni és színvonalatlanabbal helyettesíteni?⁸ Szilágyi András olyan „szustermunkának” tartotta a kisebbségi jelentést, amelynek „vásárhelyi flekkenszaga van”.⁹ Ugyancsak ő utalt Mihai Beniuc sztalinista írószövetségi elnök manipulációira, minék

következtében a romániai írók első kongresszusa záró határozatában kimondta: „Irodalmi tevékenységünkben tartsuk mindig szem előtt azokat a feladatokat, amelyeket a párt jelölt ki a dolgozók számára, és igazodjunk mindig a párt tanításához. Szemünk fényeként védelmezzük az irodalom ideológiai tisztaságát. Az írókongresszus szigorúan elítéli a marxi-lenini eszméktől való elhajlásokat a művészeti kérdésekben, elítéli a liberális irányzatokat és a burzsoáz ideológiának tett engedményeket.”¹⁰

Az új Korunkért hadakozó Gáll Ernő¹¹ nem sokkal később a „dogmatizmustól mentes szabad alkotás” princípiumát hangoztatta az *Utunk* hasábjain, „amelynek csak egyetlen hivatása van és lehet, mégpedig az objektív igazság feltárása”.¹² Arra azonban maga is későn jött rá, hogy mi volt a hatalom szándéka a *Korunk* újraindításával: a romániai magyar értelmiségi elit ideológiai „pórázra kötése”, illetve a magyarországi „írósztájk idején az ideológiai légüres tér kitöltése. Az új *Korunk* megjelenésének harmincadik évfordulója kapcsán megjelent cikkeket számba véve jegyezte fel *Naplójában*: „Az új folyam a XX. kongresszus kisu-gárgzásának, illetve [...] itt erősen fékezett, ellentmondásos hatásának az égisze alatt indult meg. Nagyon fontos volt Gaál Gábor rehabilitálása, ami lehetővé tette a folytonosság – tartalmi és külalaki – exponálását. Ez persze illúziós várakozások, majd csalódások forrása lett. Döntő mozzanat volt 1956. nov. 4., majd az 1957–1958-as anti-revizionista kampány, amelynek kiszolgálói és céltáblái lettünk.” Megrendülten ismerte fel, hogy már 1957 utáni írásait sem vállalhatja, még kevésbé az ’56 előttiéket. Rá kellett döbönnie arra, hogy „szellemi születési bizonyítványának” csak az 1970–1975 közötti tanulmányait tekintheti.¹³

Az igazmondást regénytrilógiájában gyakorló Szabó Gyula 2001-ben is „íjesztő kutyaszorítónak” látja azt a korszakot. Az irodalom és művészet pártirányítását kanonizáló bukaresti rendezvényről pedig lakonikusan ezt jegyzi fel: „Végül is volt egy írókongresszus, amelynek fő rendeltetése az volt, hogy az egész íróközösséget messze elriassza a szókimondástól, az igazmondástól, attól a képmutatóan hangoztatott jelszótól, hogy »Írjátok az igazat!«”¹⁴

Dsida Jenő ébresztése 1956-ban

■ A költőről szakdolgozatot készítő budapesti bölcsészhallgató, a későbbi jeles költő és műfordító, Gömöri György ismeretlen

Dsida-verseket adott át az *Utunk* szerkesztőségében Panek Zoltánnak, aki elérkezettnek látta az időt ahhoz, hogy megírja a *Dsida Jenő ébresztését*. A legtermészetesebb volt, hogy ezzel a kérdéssel indítson: „Mikor adjuk már ki Dsida Jenőt?” Merthogy az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó 1957-es tervében nem lelt rá efféle szándéokra. Ráadásul Gömöri György mintegy 150 olyan verset talált kutatásai során, amelyek kötetben még nem láttak napvilágot. A *Hét évszázad magyar versei* című válogatásban is mindössze hét költeményét nyomtatták ki újra Budapesten. Hát nem a mi dolgunk Dsida művének sorsával törődni? – kérdezte Panek a költő közelgő ötvenedik születésnapjára is utalva.

Az összeállítás a lap 1956. szeptember 21-i számában jelent meg. Október 5-én robant a bomba. Tévedhetetlensége tudatában Szilágyi András így recscent rá a „Dsida-ébredőkre” a „barikád túlsó oldaláról”: *hát tévedtünk volna!*¹⁵ „Mintha éppenséggel tonnányi ciánkálit öntöttem volna egyre proletkultusabb vidéki életünk állóvizébe!” – négy évtized távlatában ekképp emlékezik a Panek a „zord ember- és irodalomellenes idők”-re, amikor a krónikus ideológiai elvakultságban szenvedő Szilágyi András megpróbálta még az emléket is eltörölni Dsidának. A költő kivételes teljesítményével tisztában levő kortársai akkor már nem voltak abban a helyzetben, hogy a vitában megszólalhassanak. A helikoni találkozók házigazdája épp mérsékelte volt, a helikoni írók ugyancsak kiszorultak az irodalmi életből. Az egyedüli, aki politikai hatalommal bírt, és aki indulásakor sokat köszönhetett Dsidának, az Bányai László volt. Ő viszont csak élete végén kívánt megmártózni közös indulásuk hajdani dicsfényében.¹⁶

A fiatal Páskándi azonnal lándzsát tört Dsida mellett. Korántsem lokálpatrióta önértetből. (Ahogy Panek sem.) A humanizmus sérelmét látta a holtában meggyalázott „angyali költő” kálváriájában. És sikeresen érvelt az irodalmi örökségből kiűzött Dsida „örökérvényűsége” mellett. „Figyelmünket elsősorban a közvetlenül eszmei beállítottságú, a közvetlenül politizáló irodalmi hagyatéokra fordítottuk – üti le a figyelemelterelő alaphangot –, a művészi-emberi magatartásban közvetett módon állásfoglaló irodalomra kevés időnk jutott.” Ugyancsak az „ideológusi pалlost” hordók éberségét kívánja elaltatni, amikor kijelenti: „a mi pártosságunk tulajdonképpen az igazságkeresés pártossága”. Ebben az igyekezetében ezt a kije-

lentést is megkockáztatja: ő még a *Psalms Hungaricusra* sem fogná rá az irredentizmus vádját, „mivelhogy megbélyegzéssel („ráfröcskölt elfogultsággal”) bonyolult kérdéseket nem lehet elintézni.” Végső következtése: „nincs az a világnézet, amelyik egy fűzfapoétából zsenit faraghatna”.¹⁷

Panek és Páskándi „visszafogott” szókimondását egy év múltán Földes László irodalomkritikus, az *Utunk* főszerkesztője erősítette fel. Helyénvalónak tartotta Panek számonkérését, Szilágyi András megnyilatkozását pedig így jellemezte: Sz. A. „durván és vulgarizáló módon el akarja vitatni a költő valóságos eszmei értékeit is. Nem is vizsgálja a verseket. A *publicista Dsida* jobboldalisága miatt elmarasztalja a *költő* Dsidát.”¹⁸ Eltekintve attól, hogy a jobboldaliság ma korántsem számít elmarasztalásnak, miként a baloldaliság sem tekinthető irodalmi erénynek, az alig harmincéves Földes korabeli esztétikai értékhorizontjára is rávilágít, amit a négyrészes tanulmány következtetéseként így fogalmaz meg: „Formaművészete lenyűgöző. Dsida a magyar impresszionizmus »könnyű, halk beszédének« művelői között művészi tökély dolgában a legjelentősebbekhez mérhető. [...] Kosztolányi mellett Dsida a legkiválóbb.”¹⁹

Nézzünk hát szembe – 1957-es irodalmi vita az *Utunk* hasábjain

■ Feltűnő, hogy az 1956-ban elkezdett Dsida-vitát Földes egy esztendő múltán úgy próbálja nyugvópontra juttatni, hogy meg sem említi Páskándi vagy Méliusz nevét. Páskándit épp akkoriban tartóztatták le. Méliusz hosszas börtönévek (1949–1955) után került újólá az irodalmi élet, az irodalompolitika forratagába. A Gaál Gábor mellett elsajátított neodogmatikus politikai-irodalompolitikai elkötelezettségétől a börtönévek után sem tudott megszabadulni. A Dsidát igaztalanul elmarasztaló polemikus cikke (*Vigyázat! Hamis angyal*) egyértelműen ezt igazolja.²⁰ Földes azonban már csak azért sem foglalkozhatott az 1956 szeptemberi keltezésű írással, mert az *Utunk* szerkesztősége nem vállalta annak közlését. Elgondolkoztató, hogy fél esztendő múltán megírja a – nagy visszhangnak örvendő – *Közelmúltunk irodalma* című tárcáját, amivel az *Utunkban* elindítja a *Nézzünk hát szembe*-vitát.²¹ Ha korábban a hagyományok marxista újraértékelése kapott csak hangot, ez a vita érzékenyebben reagált az esztétikai értékekre (például Dsida, Reményik, Berde Mária esetében), noha a szektáriánus szük-

keblőség is megnyilatkozott (Nagy István, Izsák László, Varró János előítéleteiben). Az ambivalens viszonyulás magyarázata alighanem az lehet, hogy a liberális főszerkesztőnek tekintett Földes László neve fölött a kolofonban mindvégig ott állt: Igazgató Nagy István. Földes az irodalmi életben mutatkozó új szemlélet exponense volt, de főszerkesztői ténykedései jórészt már „a magyar forradalom leverését követő romániai politikai megtorlás és egy újabb dogmatikus beszűkülés időszakára” estek.²² Bizonyára ennek a folyamatnak az „elmélyülésével” függ össze, hogy Méliusz 1960–1961-ben is „időszerűnek” érezte Dsida-ellenes kirohását, merthogy a *Kitépelt naplólapok* című publicisztikai gyűjteményébe beválogatta ominózus írását.²³ A *Közelmúltunk irodalmát* viszont akkor már nem vállalta. Az csak az 1968-as nyitás után látott újra napvilágot, miután a szerzőt a Romániai Írók Szövetsége alelnökévé választották.²⁴

A Földes által főszerkesztett *Utunk* 1957. március 23-án – „elterelő hadmozdulatként” – a szovjet irodalom és művészet pártirányításával foglalkozik. Vezércikkében azonban így üti le az alaphangot: „Az írók és művészek joggal tiltakoznak az alkotó szövetségeket irányító szervek parancsoló, brutális hangneme ellen, de ugyanakkor saját körükben nem likvidálták ezt a hangot.”²⁵ Egy hétre rá megjelenik a *Közelmúltunk irodalma*. A mai olvasó nyilván arra kíváncsi: időközben változott-e a szerző Dsida-értékelése? Valljuk be: egy fél év alatt lényegében nem is változhatott. De az mindenképpen az értékszemponthuság felé történő „elmozdulásra” utal, hogy bejelenti: Dsida esetében is a mű „mondja a legtöbbet az íróról és embersége mélységéről”.²⁶

Méliusz biztató jelnek tekinti Panait Istrati, Goga és Rebreanu hagyatékának az újraértékelését, és azt szorgalmazza, hogy „a magunk portáján mi is elvégezzük ezt a munkát”. Ebben az igyekezetében odáig megy, hogy kijelenti: még „a politikai tévutakra lépett írókkal szemben” is „nekünk kell megvédenünk azt, ami művükben értékes és maradó”. A romániai magyar irodalom reális önképének megrajzolását azért is fontosnak tartja, hogy értékeink alapján tartson számon bennünket a román íróársadalom. Mert – jelenti ki önérzetes magabiztossággal –: „nem vagyunk provinciális irodalom, és irodalmunk nemcsak négy-öt író művéből és huszonöt író forgalomban levő nevéből áll”.

Hogy kik voltak akkor az elhallgatott élő írók, és kik a nem emlegetett elhunytak?

„Gaál Gábor holtában is az élen jár”, hozzá mérhető „polgári lapszerkesztő” csak Kuncz Aladár volt. Bár „a 19-es magyar proletárforradalmat perspektívtalanul látta”, nem szabad megfélekedezni arról, hogy páratlan értékű művével nemzetközi tekintélyt szerzett a magyar irodalomnak. Akárcsak Markovits Rodion, akinek nemcsak *Szibériai garnizonja* vár újrakiadásra, hanem novellisztikája és publicisztikája is. Hallgathatunk-e Kisbán Miklósról – folytatódik a számbavétel gróf Bánffy Miklóssal –, aki megalkotta az erdélyi arisztokrácia freskószerű „önbírálati szándékú művét”? „Mit ér a derűs Karácsony Benő *Napod oldala* és a többi vonzó és kacagató írása, késlekedhetik-e satirikus írásainak vagy éppen összes munkáinak értékelése?” A továbbiakban kitér Áprily Lajos, Balázs Ferenc, Bartalis János, Berde Mária, Daday Lóránd, Endre Károly, Horváth István, Hunyadi Sándor, Kacsó Sándor, Kahána Mózes, Károly Sándor, Kiss Jenő, Kovács György, Kovács József, Korvin Sándor, Kovács Katona Jenő, Kós Károly, Ligeti Ernő, Molter Károly, Nagy Dániel, Nagy István, Reményik Sándor, Sipos Domokos, Salamon Ernő, Spectator, Szabédi László, Szentimrei Jenő, Szilágyi András, Tabéry Géza, Tompa László újrakiadásának szükségességére. Persze, nem ebben a sorrendben.

A „korjellemző” érvelések közül szembe tűnő, hogy Balázs Ferenc „kommunistának vallotta magát”. (Valójában inkább olyan „harmadik utas” volt, aki Gaál Gábor megbecsülését is kiérdemelte.) Értékeli Reményik és Dsida költői arculatának a humanizmusát, de azt mielőbb ki kell hántani „eszmei ellentmondásaik” ködéből. Bartalis „komor alaptónusú bukolicái” szerinte a „lehangosabb sikolyok a föld dolgozó embereinek nagy szolidaritása után”. Kahána Mózes életművét azért kellene megismernie az ifjúságnak, mert két világháború közötti regényei a „forradalmi irodalom legsikeresebb művei” közé tartoznak. Nem hiányzik az esztétikai érvelés Nagy István korai elbeszélései, Kovács György 1945 előtti alkotásai kapcsán sem. Sőt, műveik újrakiadását épp ezért tartja időszerűnek.²⁷

Végeredményben Méliusz cikke alkalmat kínált arra, hogy az *Utunk* szerkesztőségére teret adjon a két világháború közti romániai magyar irodalmat újraolvasó írók és szerkesztők széles körű eszmecserejének. A fél év után elkészített számvetés szerint „a *Nézzünk hát szembe* cikksorozatra [...] azért volt szükség, mert az elmúlt években nem került sor a régi *Korunk* köré csoportosult

művészek alkotásainak irodalomtörténeti számbavételére és esztétikai elemzésére, a *Helikon*-i csoportosuláshoz tartozó művészek írásait pedig általában elhallgattuk. Ezzel is, azzal is értéktől fosztottuk meg magunkat.” A szerkesztőség nem várt csodát az ankéttól. A téveszmék megszüntetésében és az irodalomtörténeti értékek piederesztálra emelésében reménykedett.²⁸ Egy későbbi szerkesztőségi „beerősítésből” az derül ki: ez a vita lényegében arról szólt, hogy „mit és mennyit értékesíthetünk a polgári örökségből?”²⁹ A hangsúly tehát azon volt, hogy senkit se lehessen kirekeszteni, aki eredeti irodalmi értéket teremtett, bármilyen is volt az ideológiai szemlélete, politikai állásfoglalása.

Nagy Istvánban heves ingerültséget váltott ki Méliusz írása. Nem örült sem a „feledésbe merült” íróársak emlegetésének, sem a nevüket kíséző „dicsérő jelzőknek”. „Osztyáldühét” előbb Bánffy Miklósról, majd Berde Mária-ra fröcskölte.³⁰ Robotos Imre a *Korunk*-ban védi meg Bánffy-t és az *Erdélyi Helikon*- más íróit,³¹ az *Utunk*-beli vitában a fiatal Katona Szabó István-vel Berde Mária védelmére.³² Fel kell figyelniük arra, hogy a pártlap főszerkesztői állásából menesztett Robotos már nem a „gyomirtásban” segítkezik, hanem maga is felveszi a harcot a kirekesztő szektarianizmussal, amikor Bánffy, Kós, Molter, Szentimrei, Tabéry, illetve Karácsony Benő maradó életművének újrakiadását szorgalmazza. Utóbbiét – az *Utunk*-ban – a fiatal nemzedékhez tartozó Huszár Sándor segédletével.³³

Egyébként nemcsak a *Korunk* hasábjain támadt visszhangja a vitának. A fél eszendei szerkesztőségi mérlegben az olvasható, hogy a *Contemporanul* című társadalompolitikai és művelődési hetilap, valamint a *Lupta de clasă* pártideológiai folyóirat is foglalkozott a cikksorozattal. „Ezek a sajtóvélemények és az olvasók vélekedései táplálják azt a meggyőződésünket, hogy cikkorozatunk elindítása hasznos kezdeményezés volt, s folytatása, kiszélesítése szükséges munka.” Bejelentik, hogy „szabad eszme-cserét” kívánnak folytatni Asztalos István, Áprily Lajos, Gaál Gábor, Kós Károly, Kuncz Aladár, Nagy István, Nyirő József, Reményik Sándor, Salamon Ernő, Tamási Áron műveiről, „a *Korunk*-csoport történelmi szerepéről és egykori ellentmondásairól, a *Helikon*-i csoportosulás ellentmondásairól és belső tagozódásáról, a *Helikon*-nal szembe forduló, de a *Korunk*-ig el nem jutó csoportosulásokról”.³⁴

Így készült el a később monográfiává érlelt háromrészes Salamon Ernő-tanulmány Marosi Péter tollából,³⁵ így látott napvilágot Székely János 1954-es elemzése Nagy István régebbi novelláiról,³⁶ Jancsó Elemér átfogó tanulmánya Ady erdélyi recepciójáról,³⁷ Katona Szabó István tág karolású, árnyalt Nyirő-elemzése. A szerző azzal kezdi fejtegetéseit, hogy nem kíván foglalkozni az író politikusi tevékenységével, csak azokkal a szépírói alkotásaival, amelyek maradó értékei a magyar irodalomnak. Erdeméül tudja be, hogy „elsőnek szólaltatta meg az új magyar irodalomban a székely világot”, gazdag írói nyelvezettel „igyekezett felhívni a figyelmet az elnyomorodott emberek tarthatatlan helyzetére”. Katona Szabó nem hallgatja el azt sem, hogy a negyvenes évek elején Nyirő a jobboldali szociális demagógia hatása alá került. Végkövetkeztetése: „akármilyen nagy tehetségű is egy író, ha tollát és tehetségét népellenes politikai célok szolgálatába állítja, előbb-utóbb alkotói képességeit, művészi erényeit elveszíti.”³⁸ Gondolhatunk persze baloldali demagógiára vagy pártpolitikai fakírságra is. Kovács György és Nagy István példája nem volt egyedülálló abban az időben.

A vitában kétszer is megszólaló Katona Szabó István akkor harmincöt éves volt, Huszár huszonnyolc, Varró János harminc. Hármójuk közül Varró indult irodalomtörténésznek. Az első Kós Károly-kismonográfia³⁹ szerzője akkoriban „a megalkuvás és jobbrtolódás gyökereit” kereste. Szemére veti Kósnak, hogy fegyvertársat látott Makkai-ban; nem vette észre, hogy politikai felfogásának épp Makkai volt a legveszélyesebb ellene. „Makkai a *Magunk revíziójá*-nak gondolatmenetét – fejtí ki – a polgári nacionalizmus alapvető tételéből vezeti le.” Vagyis: a kisebbségi magyarság egyetlen célja: nemzeti létének megőrzése. „Ez az öncélú nacionalizmus jellemzi Makkai egész ideológiai »rendszerét«.”⁴⁰

Írása utolsó bekezdésében Méliusz „új könyvkiadói és szerkesztői beállítottság”-ról beszélt. Mire e vita 1958 elején véget ér, ő az Állami Irodalmi és Művészeti Könyvkiadó nemzetiségi aligazgatója. Fontos intézményépítői munkába kezd. Azonban hamarosan beszűkülnek lehetőségei. A Földes „elhajlását” leleplező gyűlések jegyzőkönyveiből kiderül, hogy már nem nézték jó szemmel a *Nézzünk hát szembe*-vita „mérlegeléseit” sem.⁴¹

A neodogmatizmus térnyerése 1958 után

■ A magyar forradalom és szabadságharc vérbefojtása nem váltott ki azonnali repressziót Romániában. Fellelegzőként hatott például a dogmatizmus – időlegesen – háttérbe szorítása is. Az *Utunk* kolofonja 1956. december 8-án jelzi a főszerkesztő-váltást, aminek az a rövid távú „hozadéka”, hogy „a liberális” Földes László a következő év tavaszán teret ad az irodalmi hagyomány augmentálását beindító *Nézzünk hát szembe...* vitának, amelyben irodalomesztétikai nézetek és ideológiai fogantatású indulatok váltogatták egymást. A vitának volta-képpen a könyvkiadást kellett volna elősegítenie, de erre már nem került sor. Az Írószövetség kolozsvári fiókja alapszervezeti büroja 1958 őszén ugyanis megállapította, hogy az 1957. november 4. és 1958. október 6. közötti időszakban csökkent a szerkesztők „forradalmi ébersége és eszmei igényessége”. Holott „a polgári eszmevilággal szemben nincs helye semmilyen fegyverszünetnek”.⁴² Megkezdődött „az egész romániai magyar irodalmi élet visszaterelése a pártirányítás útjára”.⁴³ Szankcionálták az „eszmei elhajlások”-ban vétkesnek talált szerkesztőket (Földes László), kipellengéreztek az „ideológiai-lag elhibázott” művek szerzőit (Szabó Gyula), a könyvtárakból visszavonták és bezúzásra ítélték Páskándi Géza első és Kányádi Sándor második kötetét (*Piros madár; Sírálytánc*), amit követett az írók, művészek és fiatal egyetemi oktatók bebörtönzése (Páskándi, Páll Lajos, Dávid Gyula, Varró János, Lakó Elemér, Balázs Imre, Tirnovan Vid és mások).⁴⁴ A leszámolásról Dávid Gyula nyújt teljes képet *1956 Erdélyben* című adattárában.⁴⁵

Tíz évvel Földes halála után látott napvilágot az *Elvek és viták* című gyűjtemény, amelyet Láng Gusztáv és Tóth Sándor rendezett sajtó alá. A „hagyatéki leltár” felvevői kénytelenek megállapítani, hogy az életmű terjedelme meglehetősen szerény – ámde nem szegényes. Ennek okai azonban nemcsak személyiségfüggők. Láng Gusztáv korjellemzőnek tartja, hogy Földes idejében a dogmatizmus és antidogmatizmus „ellentmondásos felismerésként jelentkezik”. Így lett – hivatalos ösztönzésre! – „kritikai támadások célpontja a sematizmus, az idillizmus, a naturalizmus stb. Maga a dogmatizmus is kénytelen volt tehát a »túlzások«, »vulgarizálások« ellen fellépni, dogmatizmusellenes látszattal.”⁴⁶

Egyetlen mű kálváriájának a bemutatása is elégséges lehet a folyamat érzékeltetésére.

Szabó Gyula első „regényfolyamáról”, a *Gondos atyafiságról* van szó. Halála előtt a szerző négy kötetben tárta fel „műhelytitkait”. A *Képek a kutyaszorítóból* II. része jószerint a pályakezdő író – korábban már jelzett – „vesszőfuttatásáról” szól. Témánk szempontjából kétszeresen is releváció ez a visszatekintés: 1) Szabó Gyula nyomában az 1989-es romániai változások után veszi kézbe az *Utunk* párttitkárának, Orosz Irénnek a páncélszekrényéből előkerült jegyzőkönyvekkel, feljelentésekkel, „korjellemző” dokumentumokkal; 2) a sorozatos infarktustámadásnak kitett író szerencsére csak ekkor szembesült közvetlenül Hajdu Győző 1958-as felelőssége vonásával.⁴⁷

Az *Árbo*c tövében ányék a mérce szerzője a második kötetből indult ki, de „konceptiós vizsgálatát” kiterjesztette az előzőre és a még be sem fejezett harmadikra is – jegyzi fel Szabó Gyula –, „és ily módon véghez vitte a teljes *Gondos atyafiság* teljes »leleplezését«, s azzal együtt a könyv írójának pellengérré állítását a súlyos elmarasztalás és szorongató élű felelősségre vonás légkörében. A leleplezés akkor vált maradéktalanul teljessé, amikor a cikk utolsó részében az eszmei tartalom »elcsuszamlásával« összefüggésben a művészi forma »selejteségét« is kimutatta a szocialista realizmus közkeletű dogmája alapján, amely a tartalom és forma viszonyában a kölcsönös determináltság »vezérelvét« hirdette.”⁴⁸

Paradox módon épp a *Gondos atyafiság* írása óvta meg Szabó Gyulát az (újabb) infarktustól, illetve ez tartotta távol azoktól a gyilkos indulatú gyűlésektől, amelyek Földes László félreállítását célozták, de úgy, hogy lehetőleg Szabó Gyulán is üssenek. Földest hibáztatták a *Gondos atyafiság* első kötetének megjelentetéséért, Keresztesi Évát szankcióban részesítették a második kötet szerkesztéséért, Mihai Beniuc írószövetségi elnök pedig vissza akarta fizettetni a szerzővel az első és második kiadás költségeit. Szerinte Földes „a párttól eltérő szellemben” akarta irányítani az írókat, így Szabó Gyulát is.⁴⁹

Az időbeli távlat és a kordokumentumok ugyanakkor azt is lehetővé teszik, hogy Szabó Gyula az 1955 és 1965 közötti periódust ne csak regénytörténetként, hanem történelemfilozófiai és irodalompolitikai összefüggésben értelmezze.⁵⁰ (Most nem kellett visszanyúlnia *A sátán labdája* „életidejébe”.) A *Képek a kutyaszorítóból* kötetét írva eltűnődhetett azon, hogy a trilógia írásának évtizedében milyen képtelenségek között vergődött a romániai magyar társada-

lom. Milyen rokonszenvek, ellenszenvek, gyilkos ösztönök törtek felszínre a politikai és irodalompolitikai nyomás szorításában, a cenzúra beavatkozásának következtében. „Az irodalomban is egyfajta kollektivizálás zajlott, a szocialista realista eszmei irányulás nagyon kemény viszonyai között – mondotta egy tévés beszélgetés során halála évében. – Ezt a szellemet, az alkotói munkát legalább úgy kényszergette bele a kommunista diktatúrába, mint ahogy apámékat, az otthoniakat próbálták bekényszeríteni a »közösbek«, a kollektívbe. Ez az évtized ne-

kem olyan nagy, belső műhelytitkom volt, amelyről azt hittem, hogy nem is lesz soha alkalom, hogy a világ elé tárhassam. Hál' istennek mégis megértem minden baj ellenére azt a fordulatot, amelyik lehetővé tette az anyag feltárását. Ez lényegében azt jelentette, hogy megírtam, mi volt akkor az irodalomban, a társadalomban, főleg a föld népének, a falusi népnek az életében, és egyáltalán: mi volt abban a korszakban, amelyeknek a góca az 1956-os magyar forradalom volt.”⁵¹

Cseke Péter

■ JEGYZETEK

1. Veronica Porumbacu: *De vorbă cu Szabédi László* (Beszélgetés Szabédi Lászlóval). Gazeta literară, 1956. 18. 1. Kötetben in: Benkő Levente: *Az őszinteség két napja 1956. szeptember 29–30.* Erdélyi magyar értelmiségiek 1956 őszén. Sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Benkő Levente. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2007. 278–282.
2. Idézi Dávid Gyula in: *Írók és irodalom Erdélyben 1956-ban.* Székelyföld 2006. 10. 301.
3. Vö.: Benkő i. m. 71. Lásd még Szabédi László hozzászólását: Benkő 96–104.
4. Vö: Dávid Gyula: I. m. I. h. Földes László „fejlesztéséről” lásd Szabó Gyula *Képek a kutyaszorítóból.* Műhelytitkok szabadon. II. kötet. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001. 107–108., 189–202.
5. Cseh Gyula hozzászólása. In: Benkő 104–119.
6. Asztalos István: in: Benkő 93–96.
7. *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon III.* Főszerkesztő Dávid Gyula. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1994. 159–162.
8. Cseh Gyula hozzászólása. I. h.
9. Szilágyi András hozzászólása: Benkő 83–92.
10. *Az írókongresszus határozata.* Előre 1956. június. 27. Ua. in: Benkő 350–355.
11. Gáll Ernő: *Az új Korunkért.* Utunk, 1956. 33. Lásd még Sütő András: *Álmodozás az új Korunkról.* Utunk 1956. 36.
12. Gáll Ernő: *Tanévnyitás a Bolyai Egyetemen.* Utunk 1956. 36.
13. Gáll Ernő: *Napló I. 1977–1990.* Sajtó alá rendezte Gáll Éva és Dávid Gyula. Az előszót írta Gálfalvi Zsolt. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2003. 238.
14. Szabó Gyula: *Képek a kutyaszorítóból.* Műhelytitkok szabadon. I. kötet. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001. 331.
15. Szilágyi András: *Tévedtünk volna?* Utunk 1956. 40.
16. Vö.: Panek Zoltán: *Dsidaiáda.* Látó 1996. 8–9. 54–61.
17. Páskándi Géza: *Dsida és a kortárs elfogultsága.* Utunk 1956. 44. Mai értelmezését lásd in: Bertha Zoltán: *Szelíd fényű glória.* Páskándi Géza Dsida Jenőről. In.: B. Z.: *Erdély felé.* Esszék, tanulmányok, vallomások. Cédrus Művészeti Alapítvány–Napkút Kiadó, Bp., 2012. 47–57.
18. Földes László: *Dsida Jenő költészete.* Utunk 1957. 38., 39., 40., 41.
19. Uő: uo.
20. Méliusz József: *Vigvázat! Hamis angyal.* In: Dsida Jenő: *Tükör előtt.* In memoriam Dsida Jenő. Válogatta, szerkesztette, összeállította Pomogáts Béla. Nap Kiadó, Bp., 1998. 249–257.
21. Vö.: Borcsa János: *Méliusz József.* Kriterion Közelképek. Sorozatszerkesztő Cseke Péter. Kriterion Könyvkiadó, Buk.–Kvár, 2001. 309–310.
22. Dávid Gyula: *Utunk.* In: *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon V/2.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár – Kriterion Könyvkiadó, Buk.–Kvár, 2010. 1011–1023.
23. Méliusz József: *Kitéptt naplólapok.* Egy publicista feljegyzéseiből 1931–1960. Irodalmi Könyvkiadó, Buk., 1961.323–331.
24. Lásd: Méliusz József: *Az új hagyományért.* Irodalmi Könyvkiadó, Buk., 1969. 11–17.
25. xxx: *A párt és a szovjet irodalom és művészet fejlődésének kérdései.* Utunk 1957. 12.
26. Méliusz József: *Közelmúltunk irodalma.* Utunk 1957. 13.
27. Uő: uo.
28. xxx: *Nézzünk hát szembe.* Utunk 1957. 19.
29. Vö.: Utunk 1957. 29.
30. Nagy István: *Nézzünk hát szembe...* Utunk 1957. 15.; uő.: *Mit „vall” és mit „vállal” Berde Mária.* Utunk 1957. 19.
31. Lásd Pomogáts Béla: I. m. 94.
32. Katona Szabó István: *Jegyzetek Berde Mária műveiről.* Utunk 1957. 30.; 31.
33. Robotos Imre: *A cinizmustól – a közösségi humániumig.* Utunk 1957. 32.; Huszár Sándor írása a lap szeptember 12-i számában jelent meg (1957. 37).
34. Utunk: *Nézzünk hát szembe.* Utunk 1957. 19.
35. Marosi Péter: *Jegyzetek Salamon Ernő lírájáról.* Utunk 1957. 42., 43., 44.

36. Székely János: *Nagy István régebbi novelláiról*. Utunk 1957. 45., 46.
 37. Jancsó Elemér: *Ady és a hazai magyar irodalom kialakulása*. Utunk 1957. 48., 49.
 38. Katona Szabó István: *Nyíró József írói útja*. Utunk 1957. 50., 51.
 39. Varró János: *Kós Károly, a szépíró*. Kismonográfia. Dacia Könyvkiadó, Kvár, 1973.
 40. Varró János: *A megalkuvás és jobbratulódás gyökerei*. Utunk 1957. 36.
 41. Vö.: Szabó Gyula: I. m. I. h.
 42. Vö.: Szabó Gyula: *Képek a kutyaszoritóból. II.* Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001. 130–131.
 43. Vö.: Dávid Gyula: I. m. 306.
 44. Dávid Gyula: *Írók és irodalom Erdélyben 1956-ban*. Székelyföld, 2006. 10. 295–308.
 45. Dávid Gyula: *1956 Erdélyben*. Politikai elítéltek életrajzi adataira 1956–1965. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2006.
 46. Láng Gusztáv: *Földes László öröksége*. In: Földes László: *Elvek és viták*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1983. 21–22. Idézi Szabó Gyula in: *Képek... II.* 320.
 47. Hajdu Győző: *Árbc tövében árnyék a mérce*. Igaz Szó, 1958. 7. 18–39.
 48. Szabó Gyula: I. m. 311–312.
 49. Vö.: Szabó Gyula: I. m. 210–212.
 50. Vö.: Szabó Gyula: I. m. 323–324.
 51. Balázs Imre József: *Az egész korszakot idézőjelbe kellene tenni*. Beszélgetés Szabó Gyulával. Korunk 2005. 2.

PETELEI KOLOZSVÁRJA

■ Százhatvan éve, 1852. szeptember 13-án született Marosvásárhelyen Petelei István. Valahogyan úgy jártunk vele, mint az ünneplőruhával. Csak akkor vesszük elő, amikor az ünnep közeleg. Munkásságának, alkotásainak értékelése az évek folyamán fel-felendül, számos visszaemlékezés, olykor jelentős kutatás részserdeményeként beszélünk róla, idézzük fel emlékét. Miért csupán nagyobb időtávlatokban születik meg egy-egy újrakiadás műveiből, egy-egy kritika, recenzió? És miért csak a szépíróra irányul ilyenkor a figyelem? Az újságíró Petelei alakja miért marad még mindig háttérben? Már Gyalui Farkas is szóvá tette, hogy álnevek mögött, sőt gyakran név nélkül is publikált a kolozsvári lapokban.¹ Ezek azonosítása és feloldása azóta sem történt meg.

Örvendetes, hogy a százötvenedik évfordulón már megtört a jég: Piski Emese a színbírálatok szerzőjére irányította a figyelmet.² A múlt évben jelent meg *Petelei István és az irodalom sajtóközege* című szintézis, amelyben Török Zsuzsa a szépírói szövegek sajtóterét vizsgálja.³ Az idei évforduló jó alkalom arra, hogy felidézzük sajtótörténeti érdemeit is.

Petelei Kolozsvárja

■ A *Kolozsvár* című napilap 1886. december 24-én jelent meg a *Kolozsvári Közlöny* és a *Magyar Polgár* egyesülése nyomán.⁴ Petelei a *Közlöny* segédszerkesztője volt, amikor megbízták az új lap szerkesztésével. Örömmel fogadta a felkérést, de borulátása, fá-

radtsága gyakran erőt vett rajta. 1886. december 22-én – a lap indulásának idején – keltezett levelében így fogalmazza meg vágyait: „Ha te tudnád, Ödön, mennyivel több az akaratom jó lapot csinálni, mint a módhoz való kilátásom. Viszem a munkámat is, a vagyonomat is. De csak lesz valami!”⁵ Petelei öt évet tölt a *Kolozsvárnál*, majd 1890 decemberében „aploplexia, agyszéllhűdés”⁶ miatt megszakítja munkáját. Később visszatér dolgozni, de ismét rosszul lesz, míg végül Remeteszegre húzódik vissza pihenni feleségével. Ekkor végleg elhagyja az újságírói pályát. Márki Sándor a *Pásztortűz* hasábjain kiemeli, hogy 1888 után átköltözik a Majális utcába, új villájába. Ebben az időben már változások történnek: „Egy idő óta igen ideges volt, keveset mozgott, nagyon sokat dolgozott, s hevítő italokkal akarta munkaerejét fokozni.”⁷ A megfeszített munka végül súlyos következményekkel járt, 1891-ben már igen kevés szöveggel jelentkezik a *Kolozsvárban*, szerkesztői üzenetei egyre ritkábbak, és csupán tárcanovellái jelennek meg. A napi közéleti és politikai kérdések már nem foglalkoztatják. Gyalui így foglalja össze Petelei szerkesztői éveit: „A publicisztika és szerkesztői munka nagyon fáradtságos volt. 1887-ben a király látogatása Kolozsvárt, 1889-ben a véderővita izgalmai és Rudolf trónörökös halála, mindenik csak egy-egy nagyobb hulláma az eseményeknek, de mennyi fáradtság, gond, izgalom járt az ő lelkiismeretes, becsületes munkájával, melytől még pártérdékből is mindig távol ál-

lott a gyűlölködés, a személyek támadása. Nem is akarta, hogy lapja csupán pártlap legyen, hanem erdélyi lap. Ezt nyíltan meg is írta, de még inkább tényleg megcselekedte.¹⁰ Legtöbbet gyógyfürdőkön pihen, majd októbertől hivatalosan is távozik a laptól.

A szakirodalom a betegséget tekinti Petelei távozása okának. Viszont ezt a tényt kissé elbizonytalanítja Gyalui Farkas azon állítása, hogy Petelei a párt felszólítására távozott: „Az ilyen cselszövény rendszeren visszafelé sül el, és ritkán tesz rosszat annak, aki ellen elég izléstelenül ez esetben a párt is cselekedett. Az új szerkesztő – egy Aradról idehozott öreg pártpublicista – Hindy Árpád lett. Ennek halála után hiába állították vissza a boldogult *Magyar Polgárt*, majd ez végérvényesen kimúlván, a *Nemzeti Hírlapot* létesítették, Petelei nagyszerű szerkesztői egyénisége és kivált az ő írói kvalitásai nélkül a párt valamennyi lapja siralmas véget ért.”¹¹

Némi elfogultság olvasható ki Gyalui sorából, hiszen az igazolható, hogy a *Kolozsvár* Petelei távozásával rövid ideig egyhangúvá válik, viszont azt sem felejthetjük el, hogy Hindy Árpád szerkesztése alatt a lap még hét évig fennál, és nem kis sikernek örvend a kolozsvári közéletben. Petelei távozásának oka végérvényesen nem tisztázódott, elképzelhető, hogy mindkét ok közrejátszott a távozáskor. Sem levelezéséből, sem hátramaradt jegyzetfüzeteiben nem találunk erre a tényre vonatkozó utalást.

Petelei bírálatai

■ Az öt év alatt Peteleinek számos novellája és cikke jelent meg a *Kolozsvárban*.¹⁰ Írásai mind tematikai változatosságuk, mind műfaji sajátosságai alapján ma is figyelmet keltenek. A Memorandum-per idején élénken foglalkozik a nemzeti kérdéssel. A társadalmi problémák is állandó témái voltak: szól az úrhatnámosság ellen, a munkásosztály mellett. Ugyanakkor a nemesség eltűnését fájjalja, a polgárisodott társadalom terjeszkedését jelölve meg e probléma okaként. A század második felében alakuló irodalmi és kulturális egyletek helyzetét is témává avatja, javaslatokat fogalmaz meg hatékonyabb működésük érdekében. Mint szírireferens több cikkében is foglalkozik a színház biztonsági kérdéseivel, éles kritikái nem kímélik sem a színészt, sem az aktuális darabot. Szóvá teszi, hogy Kolozsváron fel kellene állítani egy bírálóbizottságot, amely az egyes darabok minőségét és aktualitását

mélné fel. Petelei nevéhez fűződik a Szent Mihály-templom körüli épületek eltávolításának, a színház modernizációjának szorgalmazása. Sürgeti a Székelyföld oktatásügyi, kereskedelmi kérdéseinek megoldását, szakiskolák létesítését, üdülőhelyek kiépítését.¹¹ Beszámol a Mátvás szülőházára helyezett emléktábla alkalmából szervezett ünnepségről.¹² Maradandó képet hagy az utókorra az idős Brassai Sámuelről.¹³

Petelei és a nemzetiségek

■ Habár az 1868-as nemzetiségi törvények igen liberálisnak mondhatók, a nemzetiségek felháborodással fogadták, hogy a törvényhozás figyelmen kívül hagyja külön szerveződő politikai identitásukat. Petelei is állást foglalt ezekben a kérdésekben. Több cikkben foglalkozik a cigányok, a szászok, az erdélyi románok ügyével. Visszasírja a régi idők cigányait, akik „nem konkra lesők” s nem pénzahajászó zenészek voltak.¹⁴ Szóvá teszi, hogy a kiegyezés után a románok elvesztették azt a reményüket, hogy idővel megerősödjenek és hatalomra jusson Erdélyben a román társadalom. Kezdetben passzív ellenállást tanúsítottak, később egyre türelmetlenebbeké és ellenségesebbeké váltak. Minek következtében elodázhatatlanná vált a szórványmagysárg védelme. Annál is inkább, mivel az 1888-ban megszületett erdélyi román lap, a *Tribuna* folyamatosan szította a nemzeti ellenségeskedést. A sajtóbeli torzalkodások nyomán rohamosan emelkedett a sajtóperek száma is, amiként erről a *Kolozsvár* is részletesen beszámol. A lázító hangú kisebbségi román sajtó és a békítő szavú többségi magyar sajtó konfrontációja különösen a Memorandum-per során válik szembetűnővé.¹⁵ A *Kolozsvár* 1888 júniusában például így szólítja meg olvasóit: „Nemzetiségünk egy-egy órállomása minden magyar lap ez országban. És oly idők járnak felettünk, hogy minél több órállomásra vagyunk szükség. Oltalmazni, ami a miénk, nem engedni egyetlen ízet is elveszni a nemzettestből, ám gonddal, jóindulattal lenni a többi velünk élők jogai iránt, hogy a feltépett sebeket gyógyítsuk s elmulasztani segítségük.”¹⁶ Szeptemberben már így kellett a lapnak állást foglalnia: „Nemzetiségi viszonyainkon segíteni kell. Munka foly ellenünk a falvakban és városokban. Sem elég ébereknék, sem elég erőseknek nem mutatkoztunk arra, hogy megóvjuk, ami a miénk. Minduntalan fel mer támadni egy senki, hogy valaki legyen a miellenünk intézett harapás árán. Kibékülésre nyújtott jobbunkat nem

veszik észre. Az ő javukért tett igyekezetünket gyűlölködéssel köszönik meg.¹⁷

A lap 1890-ben a szász kérdésben előrehaladást észlel, de a román kérdést még mindig megoldatlannak látja. Folyamatosan a „jó szándékú kéz nyújtását” hangoztatja, viszont az éles viták gerjesztését a *Tribuna* nem hagyja alább, amelyre a többségi lapok is erőszakosan válaszolnak. Petelei *n* szignó alatt ír cikket 1888-ban, amelyben a *Tribuna* című lap lázításait foglalja össze. A szöveg arról szól, hogy azt a magyart, aki egy román falun, vidéken végigmegy, a románok (akik a *Tribunát* olvassák) a következőképpen ítélik meg: „Ő engem a román vérre szomjúhozónak tart. Arra tanítja az újságja, hogy nekem egyéb vágyam sincs az ő rab-ságban tartásán kívül.”¹⁸ Majd áprilisban, a Slavici-féle sajtóper kapcsán *Ma* címmel ír cikket, amelyben ismét hangsúlyozza, hogy a gyűlölködést a románok kezdeményezik, és lapjaikban is ezt terjesztik. Slavici társasága alig száz fő, mégis nagy tömegeket mozgat. A cikk azt állítja, a buta tömegeket meg lehet nyerni bármilyen ügy érdekében, őket azzal nyerték meg a vezetők, hogy elhittették velük, hogy „[...] nézd, ha nem volna a magyar, többed lenne, mint amid van”.¹⁹ Majd erőteljes hangnemet üt meg, és cikkét e sorokkal zárja: „Itt ma egy az úr. Az egységes magyar állam. Aki ellene tesz – ártalmatlanná kell tenni.”²⁰ Ez az erőteljes hang szólal meg a *Kolozsvár* hasábjain május 2-án is. Habár a cikk név nélkül jelenik meg, de gyanítható, hogy ez is Petelei írása, mivel a címe kötődik a korábbi Petelei-szöveghez (*Ma és holnap*). Ebben a cikkíró már így ér-

vel: „És ha nem kell a testvéri békére nyújtott jobbunk, hát ököllé kell szorítani azt a jobbot.”²¹ Azzal érvel: „Mi nem fogunk se szóban, se tettben emlékezni a gyűlölségre, melyet ellenünk szítottak, ha leteszik azt az öngyilkos fegyvert, melyet most forgatnak [...] Béke kell nekünk mindenen. Ezt jó lesz idején figyelembe venniük a nemzetiségi túlzóknak.”²²

Petelei azzal vádolja a mezőszégi pópákat: úgy élnek, mint a parasztok, házaik mocskosak és rendezetlenek.²³ Ugyanakkor a román népet csak gyűlölködésre nevelik. Sőt azt is kimondja, hogy a román lapoknak ők a szószólói. Állítja, hogy ezek a pópák semmiféle intelligenciával nem rendelkeznek, és mégis ők irányítják a tömegeket. Nagy felháborodást keltenek a cikkek, erről számol be az 1888. június 2-án megjelenő írás *Még egyszer a pópák* címmel, amelyben a Szatmár megyeiek sérelmét is leírja, hogy a *Kolozsvár* megsértette a román nép vallását és egyházát is. Ugyanebben a cikkben Petelei kifejti, hogy ők csupán a tényeket sorolták fel, és számos levelet kapott a lap a pópák nem megfelelő tevékenységéről. És végül a cikkeknek csupán segítő szándékát hangsúlyozza, amellyel az a céljuk, hogy a románoknak segítséget nyújtsanak, hogy orvosolják a problémákat.

Ezen írásai eddig nem kerültek felszínre, ez a tematika, ez a Petelei-kép elrejtőzött a nyilvánosság elől. Pedig érdemes lenne felfedni ezt az arcot is, és azokat is, amelyeket még a kolozsvári publicisztikája rejteget.

Péter Edit

■ JEGYZETEK

1. Gyalui Farkas: *Petelei küldetése* (Különnyomat a Páztortűz 1935. évi 10–11. számából). Kvár, 1935.
2. Piski Emese: *Petelei István, a színireferens*. In: Egyed Emese (szerk.): *Néző, játékos, olvasó*. Dráma- és színháztörténeti tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2004. 282–343.
3. Lásd bővebben Török Zsuzsa: *Petelei István és az irodalom sajtóközege*. Ráció Kiadó, Bp., 2011.
4. A Magyar Polgárt K. Papp Miklós 1881-ig szerkeszti, majd számos szerkesztő kezén megy át a politikai napilap.
5. Bisztray Gyula (s.a.r.): *Petelei István irodalmi levelezése*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1980. 132.
6. Bővebben lásd Gyalui Farkas: *Petelei Istvánról*. Nyomtatott Ajtai L. Albert Könyvnyomdájában, Kvár, 1919.
7. Márki Sándor: *Emlékezés Petelei Istvánra*. Páztortűz, 1924. II. 15. 142–145.
8. Gyalui: *Petelei Istvánról*. 31.
9. *Uo.*
10. Peteleinél a szépirodalmi és publicisztikai írások nem különülnek el élesen egymástól minden esetben. Novellái, regényrészletei leginkább tárcában jelennek meg, de számos olyan szövege is van, amely közéleti, politikai rovatban lát napvilágot, mégis irodalmi jellegű. Az öt évfolyam mentén igyekeztem elkülöníteni írásait, 30 cikke, 66 novellája, irodalmi jellegű szövege és karcolata, valamint öt színbíráta jelenik meg a *Kolozsvárban*. Mindebből 16 saját neve alatt, a többi 81 álnévvel (Szunyog, Sz-g, -n., -g.), és három szöveg név nélkül. Ezekről állapítható meg teljes biztonsággal, hogy Petelei-szövegek. Ezenkívül külön csoportot alkotnak szerkesztői üzenetei, amelyek az 1887-es és 1891-es évfolyamban jelennek meg, ezek száma 18.
11. -n: *Üdülőhelyek*. Kolozsvár 1890. július. 18.
12. Sz-g: *Az ünnepélyek után*. Kolozsvár 1889. szeptember. 4.
13. Sz-g: *Brassai Sámuel I.* Kolozsvár 1890. május 7. *Uő: Brassai Sámuel II.* 1890. május 7.
14. Szunyog: *Ismét cigánykodás*. Kolozsvár 1888. január 12.

15. Bővebben lásd *Erdély rövid története*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1993.
16. *Előfizetési felhívás*. Kolozsvár 1888. június 20.
17. n.n.: *Az erdélyi részekben*. Kolozsvár 1888. szeptember 25.
18. -n: *A verdikt*. Kolozsvár 1888. március 24.
19. -n: *Ma*. Kolozsvár 1888. április 26.
20. Uo.
21. n.n.: „*Ma*” és „*holnap*”. Kolozsvár 1888. május 2.
22. Uo.
23. -n: *A pópák*. Kolozsvár 1888. május 3.

BÍRÓ BÉLA

IDENTITÁS ÉS ASSZIMILÁCIÓ

■ Borsi-Kálmán Bélát az teszi a kortárs magyar történettudomány egyik kiemelkedő alakjává, hogy legalább annyira hisz a személyiségfejlődés komplex folyamataiban artikulálódott identitásélményeinek, mint a divatos történettudományi teóriáknak.

Színérváralján született, ahol a történelmi traumák ellenére a magyar, a román és a zsidó közösség kitűnően megfér egymással. A nyelvi határok, legalábbis a gyerek számára, akadálytalanul átjárhatóknak bizonyultak. Kisgyerekként nemcsak a két „idegen” kultúrával ismerkedhetett meg csaknem „anyanyelvi szinten”, de a szomszéd közösségek bizonyos identitásjegyeinek egy részét is spontán módon elsajátíthatta. A család még a szerző diákkorában Magyarországra települt át, s itt – immár kényszerűen is – újabb identitásjegyeket építhetett személyiségébe. A magyar társadalom ugyanis mindenkit *teljes asszimilációra* kötelez. Borsi-Kálmán Bélának azonban hamarosan rá kellett ébrednie, hogy – ha csak nem akarja megcsonkítani személyiségét – egyszerre (legalább) két kulturális közösséghez kell asszimilálnia. A saját bőrén ébredhetett rá, hogy az asszimiláció nem pusztán, sőt még csak nem is főként nyelvi, még kevésbé ún. etnikai, mint inkább társadalmi kérdés.

Ezt a tételt Norbert Elias *A civilizáció folyamata* című alapvető, de a magyar történettudományra viszonylag szerény befolyással bíró könyvében a francia–angolszász „civilizáció”- és a német „kultúra”-fogalom kialakulásának analízise kapcsán, áttételesen, de részletekbe menően kidolgozza. Alaptétele, hogy Franciaországban a nemesiség (jórészt még a párizsi szalonok világában) kulturálisan magához asszimilálja a polgárságot, hogy aztán az utóbbi – a nemesi kultúra meghatározó jegyeit a polgári értékekkel ötvözve – a társadalom egészét egységes nemzeti kultúrába integrálhassa. Németországban ezzel ellentétes folyamatok zajlanak. A nemesiség és – a franciánál vagy az angolnál jóval fejletlenebb – polgárság közti határvonalak itt továbbra is átjárhatatlannak bizonyulnak. A német értelmiség

tehát a fejedelmi udvarok felszínes (a későbbi magyar jobboldali diskurzus által hígnak bélyegzett) „civilizációjával” a bezárkózásra és bensőségessegre alapozott (s ekként mélynek aposztrofált) „kultúrát” állította szembe. A francia–angolszász civilizációfogalom Elias felfogásában a terjeszkedő és magabiztos állampolgári, a német kultúrafogalom ezzel szemben a megszerzett pozíciók védelmére berendezkedett kulturális nemzetek jellemzője. A civilizációfogalom kialakulása ugyanis a francia–angolszász gyarmatosítással és a középkori német dominancia európai visszaszorulásával is együtt jár.

Borsi-Kálmán Bélát, a történelem-életművének folyton visszatérő témái (a Kosuth-emigráció és a román politikai elit kapcsolatainak, valamint a – temesvári leventeper kapcsán – Bánságban zajló századfordulós folyamatok előzményeinek elemzése) ugyanezzel a kérdéskörrel szembesítik.¹ S bár Elias könyvét kezdetben még nem ismeri, identitástörténeti érzékenysége és intuíciója alapján hasonló következtetésekre kell jutnia, mint a neves német szerző, sőt mivel ő a kérdéskör olyan kelet-európai aspektusaiba is bepillantást nyerhet, amelyek Elias számára hozzáférhetetlenek, majdani mesterének következtetéseit nemcsak árnyalhatja, de kötetről kötetre újabb fontos megfigyelésekkel is gazdagíthatja.

Már első köteteiben felfigyel rá, hogy – a magyar közvélemény várakozásaival ellentétben – az a jobbára fanarióta eredetű román politikusi és értelmiségi réteg, mellyel a fejedelemségekbeli magyar emigránsok szembekerülnek, képzettségét, politikai kultúráját és nemzetközi tapasztalatát tekintve nemcsak egyenrangú partnere a magyar reformkor kimagasló személyiségeinek, de több vonatkozásban fölöttük is áll. Köztudomású, hogy a Török Birodalom Konstantinápoly Fanarion nevű negyedének görög–francia kultúrájú népességére alapozza a birodalom diplomáciáját. A fejedelemségek fanarióta uralkodói ezt a magasrendű diplomáciai kultúrát és „nyugatos” műveltséget hozzák magukkal választott hazájuk-

ba, ahol az azonos vallás által is megkönnyített hirtelenséggel asszimilálódnak a helyi kultúrába is, nem kis mértékben a maguk képére és hasonlatosságára alakítván azt. Elég csak a kor jeles politikusainak és értelmiségijeinek a névsorát végigtekinteni, hogy ráébredhessünk, az a román elit, mely a nagyromán állam létrehozását előkészíti, annak demográfiai, kulturális feltételeit és a szükséges nemzetközi kapcsolatrendszer megteremtését, túlnyomó többségében „idegen” származású. Az asszimiláció általában zökkenőmentes, a társadalom minden szintjén és az ország minden pontján ellenállhatatlan készletként érvényesül. Egyetlen példa. 1908-ban a tengerral határos déli tartomány, Dobruzsza lakossága még a nemzeti eszme megszállottjainak szemében is többnemzetiségű terület. A románok, bár relatíve már ekkor ők vannak többségben, az összlakosság felét sem teszik ki. Mindössze százegyezszen vannak, arányuk alig 45 százalék. A törökök, tatárok a maguk 38 000-es népességével, illetve az oroszok és a bolgárok egyenként 37 000 körüli lélekszámukkal együttesen csaknem ugyanennyien vannak. A görögök, németek, zsidók lélekszáma összesen 20 000, s néhány ezres gagauz, örmény, cigány, olasz néptöredék adja a különbözetet.² A 2008-as népszámlálás azonban már mindössze 4 százalék „idegen” talál a tartományban, az önmagukat románnak vallók aránya ekkor már eléri a 96 százalékot. Ami még Franciaországnak is dicsőségére válhatna. S bár az átalakulás nem kizárólag az asszimiláció számlájára írható – a törökök jelentős része kivándorol, más népcsoportokat kitelepítenek, s helyükön románok telepednek meg –, a jelenség mindenképpen megdöbbentő.

S az sem véletlen, hogy a szerző figyelme arra a Bánságra terelődik, amelyben a 19. század második és a 20. század első felében egy hasonlóan tűnő folyamat látszik kibontakozni. Ezúttal magyar vonatkozásban. Borsi ezt a témát is több kötetben dolgozza fel. Az első a Noran kiadásában megjelent az *Öt nemzedék és ami előtte következik...* főcímű monográfia, melynek tárgya az 1920-as temesvári levante-per, voltaképpeni témája azonban az az asszimilációs folyamat, mely Temesvár nemesedő polgárságának és polgárosodó nemességének, azaz annak a jobbára idegen eredetű hungarus népességnek a kialakulásához vezet, amely jövőjét csakis a Magyar Királyság keretein belül tudja elképzelni.

Annak ellenére is, hogy a Bánság egykor színmagyar lakossága a tatárjárások és a török

hódoltság évei alatt csaknem teljesen eltűnik. A térséget fokozatosan a szomszédos területekről beszivárgó szerbek és románok, illetve az osztrák kormányzat által több hullámban is betelepített németek népesítik be. Az 1848-as forradalmat és szabadságharcot követő esztendőekben azonban mintha a trend megfordulna. A szerző a kérdéskörrel írt második, az *Ijji. Niamešny Mihály és a temesvári levante-per (1919–1920)* című könyvének első, *A Bánság és Temesvár története a török kiűzésétől az 1918-as impériumváltásig* címet viselő fejezetében a bánsági népesség 1910 körül tetőző integrációs irányváltását részletesen is bemutatja. A Bánság lakosságának 1851 táján mindössze 15 százaléka magyar. Temesváron meg a húsz és fél ezer lakosból alig 11 százalék vallja magát magyarnak, igaz, a magyar népesség aránya 1880-ig megkétszereződik. S a továbbiakban a város viharos fejlődése ellenére is (1851 és 1891 között a város lakossága 125,7 százalékkal növekszik) a magyarok aránya újabb 5 százalékkal nő. A magyarosodási tendenciát azonban ennél is meggyőzőbben jelzi, hogy a város polgármesterének, Geml Józsefnek az adatai szerint a magyarul is beszélők aránya 1894-ben már meghaladja az 54 százalékot. A legtöbb magyarul beszélő a szerbek között van (43 százalék), utánuk következnek a németek (40,1 százalék) és végül a románok, akik közül már csak 25,9 százalék beszél az „állam nyelvét”. S hogy ezek a számok nem az együttélésből fakadó spontán/kölcsönös nyelvismeret következményei csupán, azt jól mutatja, hogy a 10 657 magyarból mindössze 449 beszél „oláhuul és szerbül is”, és németül is csupán 7430-an képesek megszólalni. A német nyelv nemzetközi presztízse, államnyelv volta és a város túlnyomóan német jellege ellenére is. Maga Geml ismeri el, hogy „városunkban nemcsak a kölcsönös érintkezés, hanem az iskolák és az egyéb kulturális intézmények is hathatósan működnek a magyarosodás érdekében”.³

A szerző azonban joggal véli úgy, hogy az asszimiláció motorja nem annyira az adminisztratív kényszer, mint inkább a „nemesi modell kényszeres vonzóereje”, mely kivétel nélkül mindenkire hatással van, aki emelkedni szeretne. Márpedig ki nem szeretne? „Temesvár azért *nem lett német*, és *azért lett* (csaknem) *magyar* – ekképp összegez –, mert úgy tetszett: a magyar társadalomfejlődésnek a reformkorban nyert lendülete, a bukásában (leveretésében) is nagy-szerű, hihetetlen mozgósító erővel bíró 1848–1849-es forradalom és szabadságharc

vívmányai, nemzetközi presztízse, majd a dualizmus kori Magyarország (és benne Temesvár) szédítő iramú és egyben szerves iparosodása, modernizálódása, urbanizációja s civilizálódása a kortársak tudatában azt a hitet éltették (s az integrálódni vágyókban azt a reményt keltették), hogy *megvalósítható* a nemesi vezetési rendi Hungária modern, demokratikus országgá való átalakítása. A nemesség polgárosodása és a polgári érdekű rétegek nemesedése (a kétféle értékrendszer összeillesztése) *lehetősége*, a *nemesi típusú társadalomfejlődési modell* (a nemesi értékvilág, önszemlélet, társadalomfelfogás elfogadása, mintáinak követése) *kívánatos*, a középkorból örökölt Szent István-i államtest – mint keret – megőrzése pedig *alapkövetelmény*, sőt hittétel, dogma!

Míndez együtt pedig nem más, mint az »Árpád apánk« óta magyar, a középkor és a későbbi századok folyamán fokozatosan azzá vált vagy viszonylag rövid ideje a magyarsághoz hasonlítani vágyó, etnikailag [...] »idegen«, ám az idők során »megmagyarosodott« törzsek, néptörzsek, behívott »hospesek«, illetve az elmúlt századok folyamán »spontán módon« betelepedett különféle nyelvű és szokásjogú embercsoportok végeérhetetlen nemzedékeinek egyszerre ösztönös és kívánt a reformkor, majd 1848–49 után *francia mintájú* – immár tudatos – törekvése, közös »nemzetépítő« erőfeszítése, amit Illyés Gyula és Bibó István egykor *közös vállalkozásnak* nevezett. Ennek sikerességéhez viszont – tegyük hozzá – ideálok és mítoszok is szükségesek. Ebben az értelemben az »integer Magyarország« axiómája – mítosz, de Zolnai Béla egy 1936-os Prohászka Lajos *A vándor és a bújdosó* című könyvéhez fűzött, Miskolczi Ambrus által feltárt lapszéli jegyzete szerint: »A nemesség [is lehet] mítosz«, lett légyen bármilyen erős, századokon át érvényes és meghatározó [azaz valóságos – B. B.] *rendező elv* és nemzetkarakterológiai alapkategória.

Az a napjainkig érvényes társadalomfejlődési »szűrő« s egyszerűsített *referencia-rendszer*, amelyhez (s amihez) képest a magyar társadalom legkülönfélébb szeletei-rétegei (illetve képviselőik) egymást (s egymás történelmi teljesítményét) változatlanul s öntudatlanul viszonyítják. Nemigen véve tudomást vagy szándékosan (?) megfedkezve arról, hogy a minden (társadalomszerkezeti-szociológiai) *ellentmondásossága* és (geostratégiai) *kockázatossága* ellenére 1914-ig szerfölött *sikeres* (állam-)nemzetépítő »közös vállalat« valamennyi össze-

tevője, szereplője és a nemesi jellegű »polgárosodás« legkülönözőbb szintjén megrekedt *típusai* 1910 körül már a színpadon voltak, ám *még nem fordultak* – a felelősségáthárítás, majd a bűnbakkeresés jegyében – *egymás ellen*.

Am ez az egymás elleni természetlen, önsorsrontóan káros fenekedés s nyomában a kölcsönös meghasonlás, egymás sebeiben való vájkálás s a szinte már »kötelező érvényű« egymásra mutogatás s egyszerűsített önfelmentés *versus* szekértáborosdi – teljes súlyával és máig ható következményével [...] 1920 után következik...⁴

Persze maga a szerző is látja, hogy a francia modell magyarországi érvényessége korlátozott, hiszen a »polgárság és a nemesség közt alig létezett tetteleg a jus connubii, megtörtént ugyan néha, hogy a nemesember fia elvette a gazdag polgár leányát; de azt, hogy birtokos nemescsalád leánya nem nemeshez menjen férjül, hallatlan botránynak, családi csapásnak tartották. E részben csak a katonatiszt iránt tettek kivételt, ezeket társadalmilag egyenrangúnak nézték az urakkal. De a nemesség nemcsak lefelé, hanem fölfelé is elzárkózott [...] a társaság [a társadalom] élesen el volt különítve különböző osztályokra, melyek egymással érintkeztek [ugyan], de soha egészen össze nem olvadtak» – idézi Borsi-Kálmán Béla Pulszky Ferencet.⁵

Norbert Elias kategóriarendszerében maradva tehát Magyarország a német kultúra és a francia civilizáció határán egyensúlyoz. A felemás helyzet következménye, hogy a magyar állam (már Trianon előtt) két kibékíthetetlenül szemben álló társadalomra kezd szétesni. Az erőteljesen polgárosodó városra és a középkori állapotokat konzerváló vidékre. Erősen leegyszerűsítve: »A középosztályon belüli feszültségek alapvetően két társadalmi csoport ellentétes irányú mozgásából adódtak. A nemesi középirtokosság (dzsentri) a 19. század második felében elszegényedett, az iparosodással együtt növekvő polgárság pedig meggazdagodott. Ehhez járult a két fél kulturális beállítottságának különbözősége. A nemesi eredetű keresztény csoportokat hagyománytisztélet, romantikus műtszemlélet és nacionalizmus jellemezte. A polgárság, a polgári értelmiség viszont nyitottabb volt a világra, a múlt helyett inkább a jelen iránt érdeklődött. Mindezek és a gazdasági érdekellentétek miatt más európai országokhoz hasonlóan Magyarországon is megjelentek az antiszemitaizmus politikai formát öltő változatai.«⁶ Ez a

kép nyilván árnyalásra szorul. Nemcsak a Bánságban zajló folyamatok utalnak arra, hogy – egy ideig legalábbis – ellentétes irányú mozgások is lehetségesek.

A szerzőnek lehetősége van, hogy az egyik kései utód jóvoltából végignézze a Niamessnyek etnikailag félig-meddig, a Manasszyak pedig alig magyar tagjainak portréit. A látvány félreérthetlenné teszi, hogy mindannyian, a „csupa »ősmagyar«, »szittyaképmű«, »turáni«, »törökös« képmás, pirosposzsgás, ősz hajú, korosodó urak, főköthős nagyszonyok – a férfiak korhú jellemében, zsinóros mentében, kócsagtollas kalapban, tajtékpipával (vagy anélkül), távolba révedő tekintettel, sztoikus nyugalommal és a szilárd társadalmi státusból és vagyombiztonságból fakadó magabiztos arckifejezéssel a magyarsággal, a *magyar nemességgel* azonosultak.

Közös vonásuk, hogy a Manasszyakat (Trifuatzokat, Nikólicsokat, Milutinovicsokat) *lehetetlen* a Niamessnyektől (Tarnayaktól, Zayaktól, Szarkáktól, O'sváthoktól) megkülönböztetni, amiből rögzített a sokak által ismert (s munkámban többször szóba hozott) konklúzió: ti. hogy a nemesi típusú (hungarus)magyar társadalomfejlődéstől *idegen* az etnikai különbségtétel.⁷ C. A. Mcartney brit historikus egyik (a szerző megfigyeléseit reprodukáló) magyar recenzensét idézve: „Nemcsak az arisztokrácia, de a köznemesség is erős vérkeveredésen ment keresztül [...] az idegen elemek nemcsak magyar nevet és magyar viseletet vettek fel, nemcsak a nyelvet tanulták meg, hanem teljes mértékben magyarrá váltak szellemen és kinézésben is.” „Az, aki *hajlandó* s még inkább *képes* volt hozzá hasonlulni – folytatja B-K.B. –, értékeit, érzés- és gondolatvilágát, stílusát magáévá tenni, viselkedési normáit követni, külsőségeit, rekvizitumait, státuszszimbólumait átvenni, gondolkozási kliséit, előítéleteit, tabuit és legendáit vonakodás nélkül elsajátítani, *tipusaihoz maradéktalanul asszimilálódni* [akadály nélkül integrálódhatott a magyar nemesi társadalomba]. Ebbe persze [...] beletartozott a »kutyabőr« és a nemesi birtok megszerzése, a parti- (és párbaj)képesség biztosítása, az úri magatartás és modor eltanulása.”⁸

Megközelítések című kötetében a szerző természetesen jótudóan jut el a kérdéshez, hogy ha mindez igaz, akkor mégis mi az oka annak, hogy a korabeli román társadalom falun és városon egyaránt mindenkit és tömegesen asszimilálhat, a magyar asszimilációs

kényszer azonban csupán a városok vagyonosodó polgárságára van tényleges hatással, s arra is csak ideig-óráig.⁹ Hiszen 1912 táján mintha valóban a Romsics Ignác által vázolt trend kezdene véglegessé válni. Ez a városi polgárság elbizonytalanodásának pillanata, amikor is a nemessé asszimilálódó polgárság is kénytelen a „rohanunk a forradalomba” Ady Endre-i érzületével szembesülni, hogy aztán a „nemesi Magyarországra” való beilleszkedésnek (asszimilációnak) nemcsak a lehetősége, de az értelme is kérdésessé váljon számára, s maga próbálkozzon egy új – Nyugatról importált – asszimilációs stratégia kimunkálásával.

Hogy a nemzetiségi területeken az asszimiláció elvi lehetőségessége a kivételes adottságokkal rendelkező kisebbségi polgár számára is csak kivételesen válhat gyakorlati lehetőséggé, azt leginkább a magyar drámaikkal, novellákkal és regénytörödékekkel induló, majd a román irodalom máig legjelentősebb szerzőjévé érő Liviu Rebreanu példája bizonyíthatja. A szülők feltörekvő román parasztcsaládok leszármazottjai. A szegényparaszti családból származó apa hallatlan erőfeszítésekkel tanítói diplomát szerez, s egy tönkrement zsirosparaszt kisasszonnyá nevelt lányát veheti feleségül. Gyerekeiknek mindketten merész jövőt álmodnak. S ami a fiúgyerekeket illeti, teljes sikerrel. A fiatalember ragyogó eredménnyel végzi el a magyar gimnáziumot. Tökéletesen megtanul magyarul. (Későbbi magyar műveinek szövegében nemhogy nyelvi hibát, de még csak magyartalanságot sem találunk.) S az úri osztályba való felemelkedés egyetlen valóban reális lehetőségét megragadva, öccsével, Emillel együtt elvégzi a katonai akadémiát is. A frissen végzett főhadnagy előtt megnyílik a nemesi osztályba való beilleszkedés lehetősége. Új státusához illő arka is kerülne. S a gáláns Rébrán Olivér kifogástalanul játssza szerepét. Melyhez azonban pénz is kell. Annyi pénz, amennyit az ellátmány megközelítőleg sem biztosíthat számára. Otthonról nem számíthat segítségre, hiszen a szülők a két lány „méltó” kiházasításához szükséges hozományt sem képesek előteremteni. Rébrán főhadnagy a gondjaira bízott ezredpénztárból kölcsönöz kisebb-nagyobb összegeket. Csakhogy ez a fajta „kölcsönzés” nem tarthat a végtelenségig. S amikor bajba kerül, környezetében senki nem akad, akihez bizalommal fordulhatna, a román nemzetiségű bankár pedig, akihez végső szorultságában segítségért folyamodik, kérését válasz nél-

kül hagyja. Lebukik. Megfosztják rangjától, majd rövid időre le is csukják. Ekkortól kezdi az irodalmi pálya gondolata foglalkoztatni. A legkézenfekvőbb lehetőségnek a színház világa tűnik, ott viszonylag kis erőfeszítéssel azonnali és nyilvános sikerre nyílnak lehetősége. Csakhogy maga is érzi: élettapasztalatai és irodalmi műveltségének jellege kizárják, hogy sikeres drámákat írhatson, ezért főként utánérzésekre alapoz. De mert a közönségizlést csak hézagosan ismeri, a színingazgatók ezeket a kísérleteket is sorra elutasítják. Ekkor merül fel benne a román kultúrához való visszatérés lehetősége. (Egyik drámájának szövege magyarul indul, néhány replikán át románul és magyarul folytatódik, majd végképp románná válva – abbamarad. A kultúra- és közönségváltást nyilván a téma sem élheti túl.) Arról nem is beszélve, hogy az erdélyi román kultúra kezdetlegessége, a kizárólag műkedvelő szintű színjátszás nem kínálhatja számára egzisztenciát sem.

(Adósságai elől is) Romániába menekül.¹⁰

Pedig Rébrán Olivér nemcsak magyarul tanul meg anyanyelvi szinten, de a családból hozott szokás- és gesztusrendet, világlátást is szinte maradéktalanul levetkőzi, és új világának szokásrendjével, gesztusaival, gondolkodási sémáival helyettesíti. (Hogy ez mekkora teljesítmény, azt csak egy kisebbségi tudhatja.) De – B-K.B. terminusaival – „hiába *hajlandó*, még inkább *képes*” asszimilálódni, az úri osztályba való betagozódás anyagi feltételeit az adott asszimilációs stratégia sem kínálja fel. Azaz hiába a rendkívül szívós szülői ambíciók, hiába a páratlan intellektuális és gyakorlati rátermettség, „a magyar nemesi nemzetbe való” integráció eleve nem sikerülhet. A kisebbségi társadalmak paraszti vagy kispolgári világából a magyar nemesi nemzetbe nem vezethet út. S ha vezet is gyakran tragédiába torkollik. Öccsét, akinek sikerül katonatisztté válnia, a román frontra vezérlik, ahonnan (hogy az időközben Romániába emigrált testvérével, s tágabb értelemben a vele egyazon kulturális közösséghez tartozó testvérekkel való szembekerülést megelőzze), megpróbál átszökni az „ellenséghez”. Elfogják és felakasztják. (Ez a történet és a mögötte álló problematika Liviu *Az akasztottak erdeje* című regényének tárgya és témája). S ami a „Rébránoknak” nem sikerülhet, az a román paraszti társadalom milliós tömegeinek szemében nyilván kísérlet gyanánt is hiábavaló és értelmetlen. Arról nem is beszélve, hogy a magyar kulturális közösségbe

való beolvadás alternatívája a Monarchia területén nem az egyetlen. A magyar nyelvnek és kultúrának kényelmetlen konkurense is van, a jóval fejlettebb német, mely a magyar kultúra vonzerejét pusztán létével is erőteljesen relativizálhatja, s ezzel a kisebbségi polgár nézőpontjából (legalábbis egy ponton túl) a saját nyelv és kultúra (virtuális) presztízsét is jelentősen növelheti. Franciaországban sem pusztán a nemesi és a polgári ideál szintézise teremt lehetőséget a gyors asszimilációra, hanem a francia nyelv és kultúra világraszóló tekintélye is. A felvilágosodás Európájában a francia nyelv nemcsak az európai nemesség „anyanyelve”, de a felvilágosodás polgári kultúrájának közvetlen hordozója is. A magyar nyelv és kultúra effajta presztízzsel nyilván nem rendelkezhet. Ami a francia modell potenciális érvényességét is erősen megkérdőjelezheti...

Ettől azonban szerzőnk számára csak még érdekfeszítőbbé válik a kérdés: mi lehet az, ami még a magyarhoz viszonyítva is ropant szegényes kultúrájú román társadalomban oly gyorsra és akadálymentessé teheti a beilleszkedést? A kérdés kézenfekvő, különös, hogy B-K.B.-ig jóformán senki nem veti föl...

Egyértelmű választ ő sem kínál, s talán épp ezzel készíti arra olvasóját, hogy megpróbálja továbbgondolni felvetéseit. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a magyarzatnak az asszimilációt megalapozó értékrend, azaz a társadalom minden tagja számára követendő példaképnek tételezett *ideális állampolgár* eltérő „alkatában” kell rejlenie. Ez az ideális állampolgár a magyar társadalom esetében, mint láthattuk, a *nemesi középbirtokos*. Az ideál a meggazdagodott polgárság esetében jobbra elérhetőnek is látszik. Az eliasi második lépés azonban Magyarországon már nem következhet be, azaz a kulturálisan a nemesség értékrendjéhez asszimilálódott polgárságnak, mivel erősödő pozíciói dacára sem válhat a társadalom vezető erejévé, nincs lehetősége arra, hogy a maga polgári s ekként a társadalom minden csoportja számára elérhető értékrendjét egyetemes mércévé, valamiféle össznemzeti ideállá változtassa. Ahogyan az Franciaországban történik, ahol a jakobinus nemzeteszme a jakobinusok bukását is túléli, s a politikai rendszerváltások ellenére is töretlenül érvényben marad. Kisebbségi fenntartásokkal gyakorlatilag máig.

Paradoxnak tűnik, de tény, hogy a román társadalomban annak ellenére is a franciával analóg nemzeteszme jöhet létre,

hogy az ideál itt nem a polgár, hanem a román nemzeti közösség fennmaradásának „ágenseként” aposztrofált román paraszt. A román nemzeti jellegzetességnek a világképe, szívóssága, hagyománytisztelete, vallásossága képviseli. Az utódállamok Trianon előtti kulturális nemzetfoglalomra alapozó politikai diskurzusról merész húzással a – Nyugat által is szorgalmazott – állampolgári nemzetfoglalomra alapozó diskurzusra váltanak át. Ebben a beszédmódban az állampolgár a paraszt. A román asszimilálódó polgár és értelmiségi is ennek a parasztnak valamiféle alakváltozata, de legalábbis leszármazottja.

Az eszményt akadémiai székfoglaló beszédében, amelyet néhány nappal később a korabeli Román Rádió is közvetít, maga Liviu Rebreanu fogalmazza meg. Dolgozatának címe: *Elogiul țărănului român* (A román paraszt dicsérete). A szerző a korabeli román várost (implicit polgárságot) a nemzettesttől idegen képződménynek tekinti, a román nemzeti szellem igazi őrzője, a nemzet megtartója az a román paraszt, amely a „románizmus” esszencialista gondolatát nemcsak átmenti az idegen uralmak keserves évszázadain, de lassan, szívósan megtartja, és fokozatosan birtokba veszi azt a földet, mely szellemét – önnön képére és hasonlatosságára – megteremtette.

Ez a paraszt természetesen ugyanúgy értelmiségi (ráadásul, akárcsak Magyarországon, jobbra asszimiláns értelmiségek által gründolt) konstrukció, mint Beöthy Zsolt volgai lovasa vagy a bánási származású Herczeg Ferenc ómagyar hősei. (Erre vonatkozóan B-K.B. mellett főként Miskolczi Ambrusnak vannak megvilágosító gondolatai.) Az a politikusi réteg, mely ezt a képzeletbeli román parasztot tekinti ideálnak, a valóságos román parasztot, aki a középkorinál is rettenetesebb létfeltételek ellen 1907-ben fellázad, gondolkodás nélkül halomra ágyúztatja. Az ideál azonban ennek ellenére is hat. A – parasztnak tekintett – román társadalomba való asszimilációhoz ugyanis a nyelv és a szokásrend elsajátítása bőven elegendő. Vagyoni korlát nincs. Az idegenek számára a beilleszkedést a viszonylag fejletlen polgári rétegből adódó konkurenciahiány teszi vonzóvá. Az idegen – aki korábbi kultúrájára, családi hagyományaira, nyelvismertetére is alapozhat – ebben a társadalomban jelentős előnyökkel indulhat. És nem csak a városokban. Ha a nyelvet megtanulja, az ortodox vallást felveszi, s a bizánci kisebbségellenességbe, korrupcióba, a ha-

talmasok előtti hajbókolásba megfelelőképpen beletanul, rövid úton az ország bármely pontján tökéletes románvá válhat. Sőt a valódi románnál tökéletesebbé, hiszen ő egyenesen a képzeletbeli és nem a valóságos román „paraszthoz” asszimilálódhat. Származását többé senki nem fogja firtatni. (A hagyományaik egy részéhez továbbra is ragaszkodó zsidók és cigányok „természetesen” kivételek.)

A román és a magyar asszimilációs stratégia eltérő jellegére – igaz, csupán közvetve, de annál meggyőzőbben – a kor legelső szemű politikai elemzője, Ady Endre figyel fel. Éppen az 1907-es történések apropóján.

„A román gimnazisták kérvényt dobtak Károly király kocsijába – indítja *Azoknak a nép baja fája* című, a *Budapesti Naplóban* megjelent kommentárját. – Mellékes, hogy a merészség miatt a diákok tanárai is orrost kaptak. A fontos az, hogy a diákok lázadó parasztnak számára kértek kegyelmet.

Románia sem kultúrország, sőt rettenetesen nem az. Erről a bojár zsarnokságról, az általános anyagi és lelki nyomorúságról éppen mostanában megrázó dolgokat tudunk meg. Románia is Kongó-völgy, kongó és kongóbb minden más szomorú országnál. De íme: a gimnazisták fiatal szíve könnyben és vérben reszket a paraszt, a szegény, lázadó és legyőzött paraszt sorsáért. A Jorga-féle román professzorokat szabad megítélnünk és leköpnünk. De a Jorga-féle román professzoroknak egy nagy enyhítő körülményük van. Beoltották a nebulók, a jövendő intelligensek gondolkodásába a nép szerelmét. Holott Romániában is többnyire a kiváltságosoknak és a kiváltságosoktól megtűrtnek a fiái juthatnak csak iskolába, pláne az elemi-nél magasabba.

Elképzeljük-e mi otthon, Magyarországon, hogy ilyen történhessék? Én emlékszem, hogy a mi gimnáziumainkban például többek között egy indulót tanultunk énekelni. Ha jól emlékszem, *Hertelendy-induló* a címe. És énekeltek, majdnem megboldultunk a kéjtől. Párducos ősök fehérlmes és szép úri jorgainak nótája ez. S a magyar gimnazista fújja: honotokért, nemesi jusztokért ne sajnáljátok ontani hazafi-véreteket. Hazafi-vérünket persze csak annyira ontjuk, mint Zichy Jenő és Károlyi Pista ontották a nemzeti ellenállás ideje alatt. De kell-e jellemzőbb valami annál, hogy a magyar gimnazista még nótában is ilyeneket tanul? Most már képzeljük el, Isten és a magyar nagyurak irlalmassága mentsen meg tőle

bennünket, fölkel a magyar paraszt. Ömlik a vér a magyar rónán, s természetesen újra bilincset, sőt súlyosabbat kap a nyomorult. Úgy neveltek-e ez országban minket, akik szintén csak szabad lakájok, túrt senkik vagyunk a mágnások és a püspökök országában, hogy egész szívünkkel és indulatunkkal a nép mellé álljunk? A *Hertelendy-indulót* daloló diákok fognak-e, tudnának-e olyat érezni és cselekedni, mint a román gimnazisták?

...Irigyeljük Romániától a gimnazistáit.”¹¹

De a „nemesi modell” nemcsak a kisebbségekre, hanem a német és a zsidó polgárság mind nagyobb részére sem gyakorolhat igazi vonzerőt. A fokozatosan lecsúszó dzsentri ugyanis mindinkább kellemetlen versenytársat lát a „nemesedő” polgárságban. S bár a nemesség bizonyos identitásjegyeit továbbra is asszimilálja (B-K.B. több rendben is bizonyítékokat szolgáltat arra, hogy a zsidó polgárság viselkedési reflexei, világlátása nemesi mintákat is követve alakul ki), a magyar polgárság alternatív asszimilációs stratégiát alakít ki. Az antiszemitizmus felerősödésével párhuzamosan pedig egy disszimilációs folyamat is beindul, mely a polgári rétegek egészére hatással van. A millenniumi nemzeteszmé bukását követően a magyar értelmiségiek és politikusok egy része (az ún. népiek) kísérletet tesznek arra, hogy az új körülmények között a nemesi és a polgári (általuk urbánusnak nevezett) tradícióval is szembehelezkedve a nemzetet egy a románnal, a szerbvel, a szlovákkal analóg népfogalomra alapozza. Ezt a kísérletet azonban ugyanúgy elsőpri majd a második világháború, mint a millenniumit az első.

A szocialista éra „új emberére” alapozott asszimilációs stratégiák azonban, amelyek az „idegenek” előtt minden korábbinál szélesebbre tárják a kaput, több okból sem jelenthetnek megoldást. S ezúttal már az utódállamokban sem. Egyrészt azért, mert az utódállamok magyarsága számára a többségi nemzetekbe való asszimiláció kulturálisan csak kivételes esetekben jelenthet emelkedést. S az elzárkózás reflexeit a néha egészen leplezetlen kényszerintézkedések is erősítik. Másrészt, mert a – szociális értelemben vett – asszimilációs kényszernek a többség is mindinkább ellenáll.

Egyetlen kivétel Magyarország. A magyarellenes politikát folytató szomszédok ugyanis a Magyarország területén élő kisebbségeiket, mintegy a területükön élő magyarok (tervezett) asszimilálásának ellenté-

telezéseként, egyértelműen sorsukra hagyják. Ezeket a kisebbségeket a magyar társadalom kimondatlan, de annál nehezebben elviselhető megvetése gyors és szinte már halás asszimilációba hajszolhatja.

De ez a teljes sikernek tűnő poszt-trianoni asszimiláció is rettenetes kudarc. A politika által nyelviileg és kulturálisan egységessnek tételezett magyar állampolgári nemzet (amint azt több megjegyzésének tanúsága szerint B-K.B. is világosan látja) ádázan gyűlölködő, kompromisszumképtelen, egymásnak radikálisan ellentmondó történelmi emlékekre, eltérő zsargonokra, sőt nyelvjárástörvényekre, ízlésvilágokra, társadalmi reflexekre alapozó kulturális nemzetekre esik szét. A szembenállás folytonosan ismétlődő és lezárhatatlan rendszerváltássorozat rémét vetíti előre. Az utódállamok vonatkozásában pedig, ami a kommunista diktatúra kényszerrei közepette sem sikerült, '89 után még kisebb eséllyel vezethet teljes sikerre.

Arról nem is beszélve, hogy azok a nyugati társadalmak is, amelyek a kisebbségi közösségeket fokozatosan felszámolták, a 20. század végére szintén elbizonytalanodnak. Ezek a közösségi értékek „rabságából” szívsósan emancipálódó s következőként önbizalmukat veszített posztmodern állampolgári közösségek egyre kevésbé látszanak alkalmasnak arra, hogy a mind magabiztosabb bevándorlókat hatékonyan asszimilálják. Annál is inkább, mert a személyiség emancipációja az asszimiláció üdvös voltába, illetve értelmességébe vetett hitet is erodálni látszik.

Fölmerül a kérdés, hogy vajon az asszimiláció egy – a marxi „történelmi szükség-szerűség” értelmében vett – megkerülhetetlen történelmi kényszernek vagy inkább a 19–20. századi történelem – véletlenszerű események hosszú sora által megalapozott – torzulásának, egyfajta történelmi zsákutcának tekinthető-e. Hogy nem lett volna-e értelmesebb, produktívabb és természetesebb – Franciaországban, Angliában és a világ más tájain is – az eltérő „etnikai közösségekhez tartozó” állampolgárokat e közösségek tagjaiként, azaz nyelvük és kultúrájuk megtartásával *integrálni* a szóban forgó társadalmakba és ne egyénenként *asszimilálni* nyelvük és kultúrájuk megvonásával? Integráción természetesen nem az asszimiláció álságos (de némileg emberarcú) fedőneve gyanánt forgalmazott változatát értem, mely főként a mai Nyugat-Európában dívik, hanem a nemzetépítés közösségi jogokra, azaz az egyén és a közösség egymást kölcsönösen

kiegészítő autonómiáira alapozott s a többség és a kisebbség által is fenntartások nélkül vállalható projektumát.

Ahhoz azonban, hogy e kérdések végre valóban megnyugtató módon tisztázódhas-

sanak, azt az identitástörténeti diskurzust kell következetesen végigvinnünk, amelynek Borsi-Kálmán Béla – legalábbis a magyar nyelvterületen – az egyik első és máig legtermékenyebb kezdeményezője.

■ JEGYZETEK

1. Lásd *Együtt vagy külön utakon. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti mozgalom kapcsolatainak történetéhez*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1984; *Illúziókergetés vagy ismétléskényszer. Román–magyar nemzetpolitikai elgondolások és megegyezési kísérletek a XIX. században*. Kritikon Könyvkiadó – Balassi Könyvkiadó, Buk.–Bp., 1995; *Nemzetfogalom és nemzetstratégiák*. Akadémiai Könyvkiadó, Bp., 1993; *Kihívás és eretnokség. Adalékok a román–magyar viszony történetéhez*. H-Press, Sepsiszentgyörgy, 1996; *Polgárosodott nemes avagy (meg)nemesedett polgár. Írások a nemesi polgárosodás témaköréből*. Jelenlét Kiadó, Pécs, 2002; *Kérdések és álkérdések. Gondolatok a csoportérdek-érvényesítés, a nemzeti önkép és a globális stratégiák összefüggéseiről*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2004; *Őt nemzedék, és ami előtte következik... Noran Kiadó, Bp., 2010; Ifj. Niameşny Mihály és a temesvári levente-per (1919–1920)*. Helikon Kiadó, Bp., 2006; *Megközelítések a magyar–román (román–magyar) kapcsolattörténetről és identitásról*. Lucidus Kiadó, Bp., 2011.
2. Lazăr Şaieanu: *Dicţionar universal al limbei române*. I. Samitca și D. Baras editori, Craiova, 1908. 269.
3. Idézi Borsi-Kálmán Béla: *Ifj. Niameşny Mihály és a temesvári levente-per (1919–1920)*. Helikon Kiadó, Bp., 2006. 55.
4. Uo. 76–77.
5. Uo. 67.
6. Romsics Ignác: *A 20. század rövid története*. Rubicon Könyvek, Bp., 2011. 79.
7. Borsi-Kálmán Béla: i. m. 72.
8. Uo. 73.
9. Borsi-Kálmán Béla: *Megközelítések...*, 9–33.
10. Lásd még Bíró Béla: *The Turn. Liviu Rebreanu's Hungarian Drama and Drama Fragments*. Acta Universitatis Sapientiae (Philologica), Volum 3, Number 1, 2011. 79–89.
11. Ady Endre: *Jóslások Magyarországról. Tanulmányok és jegyzetek a magyar sorskérdésekről*. Szerk. Féja Géza. Athenaeum Irodalmi és Nyomdaipari Rt. kiadása, Bp., 1936. 294–295.

AZ „ÉLŐ KULTÚRA” ÉS A REJTŐZKÖDŐ ÉLET

■ Az élővilág néhány milliárd éves léptékben gondolkodik,¹ míg emberi kultúráról csak pár százezer esztendeje beszélhetünk.² A kultúra definíciója megengedi, hogy gyökereit leengedjük a majomszerű ősökig, épp ezért a fogalom jelentésszövetévi implikálnak olyan *pozitivitásokat* is, amelyek mentális megragadásában nemcsak a fogalmakat, hanem az empíria segítségét is igénybe kell vennünk. Emiatt a kultúra nemcsak nyelvi konstituáltságában definiálódik, hanem megtapasztaltként, megéltként is, és ezen minőségében a szükségszerűen csak önmagán belül történő értelmezéséhez hozzáadódik az 'élet' jelentésszövetévi is. A kultúra tehát *per definitionem* csak és csakis az élővel teremtődött viszonyban értelmezhető – egyfelől mint abból eredő, másfelől mint azt sajátos diskurzív természetébe integráló entitás, amely saját kontextusának is tekinti az életet, emellett meg azt kontextualizálja

úgy, hogy saját magát tekinti diszkurzív környezetnek.

Tehát az emberi faj diszkurzív és gesztuális tevékenysége által artikulált, eként tulajdonképpen megteremtett tárgyi, szellemi és performatív közeg, amelyet ezen – diszkurzív viselkedésre képes – főmlőscsoport *kultúrájának* nevez, olyan, az *élet viselkedéseire* alapozódó szisztéma, amely magán hordozza annak sajátosságait (pl. másolódás, időben történő változás, jelenséginterferenciák, folytonosságra való törekvés stb.), ám ugyanakkor úgy posztulálja magát mint egy *supra vitae* entitást, amely a „kultúrageneráló” közösségek számára a *priori* tényezőként definiálja az *életiséget*. A kultúra tehát, annak ellenére, hogy másolja az Élet funkcióit, jogosnak ítéli azon gesztusát, hogy reflektáljon önmagára és szerkezeti, működési, tartalmi modelljének (vagyis az élet tényének) diszkurzív megragadhatóság-

gára. Ugyanakkor azonban az is tény, hogy amíg a kultúra teleologikus, az élet esszenciájához, céljához nem fért hozzá a kultúra önmagával folytatott monológia, így saját, belső logikája szempontjából illegitim a kultúra azon igyekevése, hogy saját eredetét vagy pedig az eredetének eredetét sajátos, a (kultúra) számára értelmezhetetlen, prediszkurzív módján létesítő életet definiálja.

A kultúra mint („lélektelen” és „lelkes”) tárgyak együttese, diskurzuszajlás és gyakorlat tudatában van saját létezésének, ám mivel az élet „esszenciájához” is csak a diskurzív, empirikus meg tapasztalati úton lehet hozzáférni, diskurzív szerkezetét függetleníti tőle, olyan működési formációkat hozva létre, melyek csak trópusaik révén egyek azzal a lényegiséggel, amik ők – eredetüktől fogva –, viszont a trópusos „természetük” valósággal elszakítja őket nem diskurzív szubsztrátumuktól.

A kultúra, amikor értelmet ad, teremt, tulajdonít, diskurzív típusú metaszintre helyezi magát, amely ezen értelem megképzéséhez felruházza önmagát a saját maga előtt kijelenthető igazságot képező ok-okozati elv „kultúrátípusú cselekvésben” (tehát beszéd/diskurzuscselekvésben, tárgyteremtő cselekvésben, eseményteremtésben) történő felülírásával, és így jogot formál arra, hogy megteremtse mind a saját eredetét, mind pedig az eredetek eredetét. Azáltal, hogy egy metafizikai típusú kultúraktus révén a kultúrán belül létrejöhet a saját megtörténéseinek oka, amely oly módon integratív jellegű, hogy lehetővé teszi minden kultúr-cselekvésnek (önmagán belül történő) legitimációját, a kultúra tulajdonképpen úgy szakította meg az élővel folytatott viszonyt, hogy kijelentés szintjén, saját diskurzivitása részére, teljesen önmagába integrálta azt. Az Élet, az élő így, a metafizika tükrében olyan entitásá minősül, amelynek célja tulajdonképpen a kultúra létrejöttéhez keretet, működéséhez mintát és erőforrásokat szolgáltatni. Mind a nyugati, mind pedig a keleti típusú metafizikákban a kultúra úgy jelenik meg mint amely az élet szükségszerű velejárója, tehát amely implikálja az élet, ám attól differenciálódott,³ és amely egyfelől kiszolgáltató az élők cselekedeteinek (amely cselekedetek⁴ tulajdonképpen részt vesznek mind a diskurzív, mind az empirikus vonatkozások megteremtésében), másfelől viszont az élők cselekedetei is csak e diskurzív típusú mediálás révén jutnak el önmagukhoz, és ebből kifolyólag az élők bármilyen médiumban és bármilyen típusú viselkedésben foly-

tatott ténykedései is csak kulturális transzformáltságukban bontakoznak ki önmaguként. Tehát a kultúra úgy determinálja az életet, hogy önmaga számára közvetíti azt, miközben megvonja tőle a kultúrán kívül történő értelmezhetőség lehetőségét. A kultúra létezési módja és az élet kultúrába történő diskurzív intrúziója megteremti annak a lehetőségét, hogy úgy történjék az élet kultúrára való lefordítása, hogy közben a kultúra (önmaga számára) meg tudja teremteni diskurzív gesztusaival magát az életet.

Az élet így kulturálisan színezett (tulajdonképpen: transzformált) információvá válik, amelynek minden – kultúrával történő – érintkezése kommunikatív aktusként értelmeződik a kultúra felől, emellett viszont, mivel az élet nem diskurzív természetű létező, a kultúra nem is várja el „tőle”, hogy működéseire azok diskurzív természetének figyelembevételével reagáljon. A kultúra képes az élet, az élők viselkedéseit jeleként kezelni, ám azok nem a kultúra felé kinyilvánított kommunikatív aktusok. A kultúra, amely az önmagával folytatott szüntelen diskurzus által az, ami, tulajdonképpen elszigeteli magát az élettől azáltal, hogy diskurzívá fordítja le az élőkhez kapcsolható történéseket.

Azáltal, hogy a kultúra önmagával (trópusaival) választja el önmagától az életet, olyan helyzetet teremt, amelyben az élet azon aspektusait, melyeket nem a kultúra ruház rá (az életre), kizárólag kulturális kritériumok alapján és egyedül kulturális esz-közökkel (lásd fent: tárgyi, diskurzív és performatív) lehet megragadni. Ez azzal jár, hogy az élők csak akkor válhatnak kultúraalkotókká, ha eleve *kultúrszerűen* viselkednek, illetve valamely típusú kultúragesztus (vagy a tárgyi, vagy a diskurzív, vagy pedig a performatív) analóg viszonyt ismer fel az élő „fél” és a saját zajlása között. Az élet viszont folyton provokálja a kultúra tárgyi, diskurzív és performatív sztrátumait azáltal, hogy nem elbeszélhetően, nem tárgyasíthatóan és nem felmutathatóan mutatkozik meg, amit úgy „orvosol” a kulturális típusú abordáció, hogy eltekint az életnek a „nem kultúr”-típusú aspektusaitól. Azt, hogy ez az elfordulás belső összhang jegyében (a kulturális konstituensek belső összhangjának jegyében) történik, onnan tudhatjuk, hogy az élet kultúra felé való mediálása (komplex közvetítése) olyan tárgyi, diskurzív vagy performatív tényezők segítségével történik, melyek kijelentésükkor nyilvánvalóvá teszik azt, hogy csak és csakis

kulturális megalapozottsággal rendelkeznek, tehát olyan *nomoszok*,⁵ melyek a *phüsziszt*⁶ csak a kulturális működések által megragadható manifesztációiban tekintik determinálóknak.

Ez a vállalt szűkítés azonban annak a kockázatát hordozza, hogy abban az esetben, ha eltekintünk a metafizikai típusú diskurzusok magabiztosságától – vagyis szembeesítjük azokat saját magukra történő vonatkoztatásukban való megalapozottságukkal, megmutatván így azt a körbeutaló érvelési szerkezetet, mely argumentumait éppen az élő kultúra számára megfejthetetlen, de diskurzíván igazolt fennállású létező természetéből veszi –, rá kell jönnünk, hogy a kulturális determináció tulajdonképpen azért nem kíséreltezik saját maga viszonylatában önmaga diskurzív legitimációjának teljességét megkérdőjelező felvetésekkel, mert egyszerűen képtelen rá. Minden kulturális életfelfogás⁷ integrálja minden manifesztumába azt a felismerést, hogy az Élet „esszenciája” nem része a kultúra referenciális aktusainak. A kultúra csak önmagával szemben és önmagában referenciális, az élet pedig az az „összetevője”, amely a leginkább hiányzik belőle.

A kultúra minden megnyilvánulásában kommunikálja önmagával, hogy az életben gyökerezik, az életből ered, abba „vetett”,⁸ ám amikor meg kell lennie saját történeiseiben az életet, csak azokra vonatkozó diskurzív, tárgyi, illetve performatív aktusok pozitivitással tételére képes.⁹ A kultúra felől történő életértelmezés paradoxona tehát feloldhatatlan a kultúra eszközeivel, és akkor is ebben a helyzetben találjuk magunkat, ha a metafizikák felől közelítjük az élő kultúra és az élet közt feszülő kognitív függőhidat.

Az élet magánvaló és megfejthetetlen, annak ellenére, hogy számtalan diskurzív típusú, kultúrába (és időbe) ágyazott interpretációja született Arisztotelész *Fizikájától* kezdve a *Science & Vie* 1123. számáig. Arisztotelész közvetlen megfigyelésekre és dedukciókra alapozta életosztályozásait, míg a francia folyóirat már-már metafizikai diskurzusra jellemző magabiztossággal arról számol be, hogy az élet valószínűleg kvantumszinten szerveződik, tehát a már végtelesen parányi, az „alig-anyagszerű” az, amelynek az alig megfigyelhető és (egyelőre) többféleképpen értelmezhető jelenségei rejtenek az élet titkát.

Az életértelmezések ezen két (időben és szemléletben) szélső elhelyezkedésű pilléreire való utalás elég arra, hogy minden élet-

megfejtő kulturális tevékenységtől megvonja azt a jogosultságot, hogy metaszintről tekintsenek az Életre.

Feltételezhető, hogy az Élet lényegének a logika, empiria és „technicizált empiria”¹⁰ elől való rejtőzködése eredetette a metafizikai típusú diskurzusokat meg kulturális performanciákat, és ezen viselkedésének diskurzív mimelése indukálta a *kommunikáció kultúrává történő sűrűsödését*.

A régészeti leletek tanúsítják, hogy az élet létrejöttére (keletkezésére) és elmúlása utáni történésekre való rákérdezés sikerlenségére utaló jelek uralják már az első (megtalált) embercsoportok (megtalált) telephelyeit is, és könyvészet idézése nélkül állíthatjuk, hogy elsöprő többségben voltak azok a „törzsek”,¹¹ amelyek diskurzív gesztusokkal megközelíthetetlen istenségekre bízták magukat (és kultúrájukat), amely tulajdonképpen saját életüknek közege, és amelynek az ő – megfejthetetlen természetű – életük volt a közege). Különböző korok kultúrái vagy metafizikai természetű választ adtak az Élet eredetére és/vagy elmúltára vonatkozóan, vagy nem foglalkoztak a kérdés megválaszolhatatlanságának nyomasztó jellegével (pl. a buddhista kultúra).

Valószínűsíthetjük, hogy a kultúra első fennmaradt tárgyi emlékei¹² nem azonosak az első (mai definícióink szerint) kulturális produktumokkal, és tudjuk, hogy a fennmaradt kulturális objektumok legkorábbiakjai nem azonosak hajdani önmagukkal, hiszen csak és csakis abban a kognitív kontextusban rendelkeztek értelemmel, amelyben önmagukként létrehozták őket. Ha jelekként kezeljük ezeket, és nem szimbólumokként – tehát nem egy hajdanvolt kulturális egészség megjelenítőiként¹³ –, hanem csak egy az eónok óta transzformációk millióin átesett „homoszféra”¹⁴ felé mutató nyilakként,¹⁵ akkor a rendelkezésünkre (az emberek rendelkezésére) álló nyelvi és egyéb természetű gesztusaink, a jelenleg érvényben lévő referenciális sztenderdek alapján kezelhetővé tudjuk minősíteni ezeket. Ezek a nyomok, a hajdani kultúrák töredékesen fennmaradt tárgyi emlékei azok, melyek jelekként utalnak nekünk az akkori életekre, és utalnak ezen életek nem csak diskurzív mozzanataira.

A nyelv – a jelenlegi szemléletünk szerint a kultúra megteremtését végző és közvetítettként ennek közegeként történő megélését-megcselekvését lehetővé tevő verbális humán viselkedés – számára kezelhetetlen lenne valamely teljesség,¹⁶ ám a do-

kumentált világ- és kultúraértelmező kísérleteink arról árulkodnak, hogy az ember, a *Homo sapiens sapiens* mindig is beérte azzal, hogy a teljességet annak komprehenzív asszerciójával¹⁷ helyettesítse, és az *a priori* totalizációt az emberi kategóriákon túlmutató transzcendencia felelőssége alá utalja.

Az Élet, az *élőség* demiszticizálása még nem történt meg, hiszen a kvantummechanika egyelőre még az avatott művelői előtt sem tárta fel rejtelmait, amelyekről – végre – azt várják planétánk természettudósai, hogy önmagának nem elégséges (tehát nem metafizikai) típusú magyarázatot ad létezésünknek, ennek molekuláris és kulturális komplexitásának tényére. A kvantumelméletek már régecskén meghaladták a paleolitikum varázslóinak mágikus szemléletről árulkodó attitűdjét, de a kezelhető, diskurzusba vagy akár az életvitelbe illeszthető válaszok még mindig késnek. Most, anélkül hogy vázol-

nánk a kvantumfizika kísérleti nehézségeit (nem ez a cikkünk célja), zárjuk azzal gondolatmenetünket, hogy egyelőre sem a végtelenül nagy (a metafizikák végtelen hatalmú „főszereplője”), sem a végtelenül kicsiny (a kvantumvilágok) nem szolgáltatott „életrevaló” választ az Élet által a kultúrának feltett kérdésekre. Így egyelőre be kell értnünk azzal, hogy *kikommunikáljuk* az étellel való kommunikáció lehetetlenségét, és megtartjuk, amolyan „belső használatra”, azokat a kulturális referenciákat, amelyeket különböző típusú diskurzusok vagy egyéb természetű (de szintén kulturális), önmagukat referenciálisoknak posztuláló világviszonyulások létrehozta azért, hogy *szó-képet* (trópus) *alkothassunk* magunkban, kultúraalkotó és kultúrabefogadó emberekben arról, hogy milyen is *lehet* az Élet, amelynek halljuk a beszédét, de nem értjük a nyelvét.

F. Czire Álmos

■ JEGYZETEK

1. Richard Cowen: *History of Life*. Blackwell Publishing, Malden–Oxford–Carlton, 2005. 22. A szerző kb. 3,5 milliárd évre becsüli az első fennmaradt életnyomok korát, ámde megjegyzi, hogy időközben megsemmisült kőzetek is tartalmazhattak életre utaló jeleket, amelyeket főleg a C₁₄-izotóp vizsgálásával ki lehet mutatni.
2. Filipe Duarte Santos: *Humans on Earth. From Origins to possible Futures*. Springer Verlag, Berlin–Heidelberg, 2012. 72. 3,3 millió évre becsülik az első emberszabásúak maradványait, amelyekről feltételezhető, hogy a mai ember elődei, és amelyek már kisebb csoportokban éltek, és valószínűsíthetően információt is cseréltek egymás közt. Cikkünk nem foglalkozik ennél mélyebben az evolúciós elméletekkel.
3. Nem esnek egybe, annak ellenére, hogy a legtöbb teremtmésmítosz egyetlen transzcendens okra vezeti vissza az élet és a kultúra „művelésére” képes tudat teremtését. Lásd Jacob E. Safra (ed.): *Britannica Encyclopedia of World Religions*. Chicago–London–New Delhi–Paris–Seoul–Sydney–Taipei–Tokyo, 2006. 381–382, 437, 1065–1666. stb.
4. Nem metafizikai meghatározással élve: élőkkal megtörténő események, amelyek során érvényre jut az implikált élő fél létezésük.
5. Általános érvényű, nyelvi (diskurzív) kódolású törvényszerűségek.
6. A Természet – amely integrálja mind az élő, mind az élettelen, ám a „leketlen” entitásokat tulajdonképpen alárendeli az élőknél – az élettelen is úgy értelmezi mint az életnek (potenciálisan) keretet, környezetet biztosítót.
7. Az életnek önmagaként való felfogása, tehát nem 'egy bizonyos típusú élethelyzet-értelmezési stratégia'.
8. Ilyen, leginkább paradoxonokkal megközelíthető tényezők megszólaltatására Heidegger nyelvezete javallott.
9. Az ember mint „kultúrlény” számára pozitívitás.
10. Tehát műszaki eszközökkel „megsegített” empirikus vizsgálódás.
11. Vagy egyéb, kezdetleges szerveződésű embercsoportok.
12. Richard G. Klein – Blake Edgar: *The Dawn of Human Culture*. John Wiley & Sons, Inc., New York, 2002. 8. A szerzőpáros kb. 50 ezer évvel ezelőtre teszi a legelső „kulturális forradalmat”, amely valószínűleg Afrika keleti részein történt meg.
13. Fónagy Iván: *A költői nyelvről*. Corvina, Bp., 1999. 297–330.
14. Herbert Quain [J. L. Borges által kitalált fiktív, ír nemzetiségű író] terminusa. Lásd Herbert Quain: *Utóvéd*. Pont, Bp., 1996.
15. Rengeteg fennmaradt eszköz éles, hegyes (vagy legalábbis az volt), vagyis irányval, „vektorral” rendelkezik(ezett), és nemcsak tárgyi mivoltában, hanem – az őt tárggyá tevő emberi szándék következményeképpen – az észlelés számára feltárulkozó formájában mutatóként is funkcionálhat.
16. Nem a transzcendencia típusú, nem nyelvi tökéletesség – az más diszkurzusok tárgya –, hanem egy hajdanvolt állapot időben kimerevített pillanatának teljes értelmezése.
17. Paul de Man: *Esztétikai ideológia*. Bp., 2000. 63.

BODÓ MÁRTA

GYÓGYSZER NOSZTALGIÁRA

Szabó Zoltán: *Amerikai jegyzetek*

■ A 2012-es Kolozsvári Magyar Napok a pár hónappal korábban tartott Kolozsvári Magyar Könyvhéthez hasonlított abban a vonatkozásban, hogy a kínálat bőségében nagyon sok izgalmas program kezdési ideje tevődött egymásra, ezért a mégoly buzgó érdeklődő sem tudott az őt érdeklő rendezvények mindenikén jelen lenni. Egyik ilyen, sok más érdekléssel egy időben rendezett könyvbemutatón hangzott el az a mondat az egyébként külföldön, pontosabban Nyugaton élő szerző érdeklődéséről, írásai címzettjeiről és tematikájáról, hogy ugyan „két világ között” hintázik, de egészen pontosan tudni lehet, hol van otthon. Ez a mondat csengett a fülemben Szabó Zoltán amerikai jegyzeteit lapozva.

Be kell azonban vallanom, a kötetet először kézbe véve a szerzőt kellett behatárolnom, hiszen a nevet a magyar közéletben több alkotó értelmiségi viselte, első keresésre tíznél több jeles Szabó Zoltánt mutat ki a Wikipédia is. A mi naplójánknak 1912-ben született Budapesten, a fővárosba költözött földműves felmenőktől származik, nagyapja mozdonyvezető, apja MÁV-mérnök, ő maga is előbb gépészmérnöknek tanult, de mindössze egy évig, hamar pályát váltott, vagy helyesebben saját pályájára állt. Bölcsészként nyelveket tanult, illetve az állam- és jogtudományi karon is hallgatott előadásokat, kiváltképp a jogfilozófia érdekelt. Mindezek mellett 1932-től saját folyóiratot szerkesztett, verseket írt, mégpedig olyan sikerrel, hogy társai maguk közt a legtehetségesebbnek tartották. Minthogy Sík Sándor a tanára volt, hatására a cserkészmozgalomba is bekerült, másrészt támogatásával a szociográfia felé tájékozódott, 1933-ban *Fiatal Magyarország* néven szociográfiai munkaközösséget s folyóiratot indított, és a cserkész-táborozás idején falukutatásba kezdett.

Az első eredményeket kevesellte, rendszerebb és rendszerezettebb kereteket képzelt, s ezek megteremtésébe is belekez-

dett. Megismerte a román szociológiai iskola mesterét, Dimitrie Gusti professzort, s mint oly sokan, a hatása alá került olyannyira, hogy Romániába utazva az általa vezetett iskola falukutatói módszerével a helyszínen ismerkedett. Kenyérkereseti munkája kiadókhoz és lapokhoz kötötte, a Franklin Társulat kiadói lektora, a *Magyar Nemzet* munkatársa volt, rovatvezető, irodalmi szerkesztő. A nemzeti szocialista eszmék ellenzőjeként a zsidótörvények bevezetése ellen is tiltakozott, a cenzúra a szellemi honvédelemmel foglalkozó rovatát ellehetetlenítette. A német megszállás elől bujkált, utána különböző közéleti megbízásokat kapott, 1945-ben a Magyar Írók Szövetsége főtársa is volt. Bibó Istvánnal való barátsága meghatározta szellemi arculatát, többek között miatta is került nagyon hamar összetűzésbe a kommunista ideológusokkal, köztük Révai Józseffel. 1949-ben a Rajk-per miatt lemondott minden tisztségéről, és emigrált. Mivel korábban párizsi tanulmányútja nagy hatással volt rá, egy ideig Párizsban élt, 1951-től pedig Londonban, ahol 1951–1974 között a Szabad Európa Rádió szerkesztője volt, éveken át a BBC magyar adását vezette, Cs. Szabó László is miatta érkezett 1951 nyarán Angliába, s együtt jelentős lépéseket tettek a magyar emigrációs szellemi életért: a *Látóhatár* című folyóirattal egy színvonalas nyugati magyar lapot hoztak létre s működtettek. 1956-ban a forradalom bukását látva Nehru indiai elnökhöz fordult Arthur Koeslerrel, majd Bibó István ügyében újra: feltételezhetően ennek a közbenjárásnak is az eredménye, hogy Bibó életben maradhatott.

1984-es haláláig dolgozott a magyar írók nyugati megismertetésén, könyvkiadással és előadásokkal. Mindvégig publikált a nyugati, az emigráns magyar sajtóban irodalmi és politikai esszéket, cikkeket, kritikákat, 1974-es nyugdíjba vonulása és Franciaországba költözése után is figyelemmel kísér-

te a magyarországi helyzetet. Sokfelé utazott, haza azonban soha.

Mindezek fényében még érdekesebbek az említett és frissen kiadott, bár korántsem új keletű *Amerikai jegyzetek*: a gépiratos beszámoló egy 1971–72-es hathetes utazás során-nyomán készült naplószerű feljegyzés. Nem véglegesített, kiadásra előkészített szöveg, ezért is szorult gondozásra. Ezt a munkát András Sándor végezte el, aki utószavában lezögezi: Szabó Zoltán láthatóan nem utírajzot akart írni, sőt utalásai azt valószínűsítik, hogy nem azon frissiben vetette papírra élményeit: „nem Amerikát akarta felfedezni maga és mások számára, hanem a bajt, a nyugtalanító dolgokat és elemzését annak, hogy bizonyos dolgok miért nyugtalanították őt. Ha pedig írt róluk, feltehetően úgy gondolta, azok másokat is nyugtalanítanak, s ha nem, hát nyugtalanítsák őket, mert riasztóak.”

Azzal az érdeklődéssel is vettem kézbe a könyvet, hogy lássam, milyen szemszögből nézi Amerikát ez a magyar. Ma ugyanis olykor eltúlzott, apokaliptikusra nagyított Amerika-ellenességet tapasztalok, amit a szeptember 11-ei terrortámadásnak gyanútanul áldozatul esett ezrek tragédiája sem enyhített. Értem, hogy korábbi, szintén túlzott, gyerekes naivitású elvárások tömkelegére adott válasz ez a mai divat. Ám folyton fülemben cseng amerikai „kalauzom”, a jezsuita Örsy László eligazító mondata Amerikáról, amely a maga egyszerűségében megkapóan, letisztultan bölcs: „Abból kell kiindulnunk, hogy az Egyesült Államok egy egész kontinensnyi, hatalmas terület, nagyobb, mint Nyugat-Európa. Ezen a kontinensen igen sokféle nép él. Itt nem egy nemzet van, amelynek közös történelme lenne, az itteniek különféle helyekről származnak. [...] az amerikai kultúra... nos, Amerika: mozaik, különféle népekből, különféle hagyományokból. [...] Van azután egy másik dolog, amit sokszor nehéz megérteni, de ha hosszú ideig él az ember itt, Amerikában, akkor az egész természetessé válik. Az Egyesült Államok egy forradalomból született ország, a szabadság vágya hozta létre. Az amerikai felfogásban a szabadság mindig az első helyen áll. Ez nem azt jelenti, hogy az amerikaiak nem tudnak engedelmessé válni, hanem azt, hogy mielőtt engedelmessé válnak, rendszerint szeretik nyilvánosan is megbeszélni az ügyet. (*Újat és régít egyaránt*. Washingtoni beszélgetés Örsy Lászlóval. Keresztény Szó 1999. április 9–12.)

Rövid, pár hetes-hónapos látogatás során Amerika sokszínűsége és sokfélesége nem

tud megnyilvánulni, hiszen igazából egy földrészt látogat az utazó: többórás időeltolódás is jellemzi a keleti s nyugati partja között sok más eltérés mellett. Mondják, egyes nagyvárosai államok az államban: Chicago, Los Angeles, Washington külön világ. És önmagában ilyen különállás, másság jellemző New Yorkra, Szabó Zoltán amerikai látogatásának helyszínére. Meg is jegyzi: „Itt, New Yorkban az, akinek nincs mindennapi munkája s munkahelye, előbb-utóbb fölöslegesnek érzi magát, nem tud magával mit kezdeni, s mivel nincs funkciója, a hontalanság vagy sehonnaiság közérzetének karmaiban kerül; e sürgő-forgó, izgó-mozgó környezetben, ahol mindenki tehetetlenségként értelmezi mobilizált tétlenségét...” (105.) New York tehát Amerika, de mégsem Amerika. Szabó azonban ennek tudatosításával sem marad jó érzésekkel az útról, bár ennek a negatív érzésnek nem a városhoz, nem ottani tapasztalataihoz volt köze. „New Yorkba 1971-ben kerültem át – nagyjából olyanformán, ahogy Pilátus a Credóba jutott. Másfél hónapra. S nem a New York-iakkal volt bajom, a bajnak New York maga nem az oka volt. A város csak kiváltotta azt a békétlenséget, amely előhívója lett olyasminnek, amit korábban is éreztem, bár tudtam egyet és más, de mindezt máskor és másutt sikerült a tudatom alá vagy mögé szorítanom, s így az összetartozó tünetek összegzésétől megmenekültem. Úgy fordult azonban, hogy engem történetesen ez a város szembesített, környékéről és jótékony feledést sem engedélyezve olyan valóságokkal, amelyekre ráláttam korábban is, de a képük csak homályos körvonalakban bontakozott kis egyszer-egyszer, határozatlanul és foszlékonyan. Számomra ez a rövid és nyájas útítarrsal megtett amerikai utazás vált bizonyos értelemben fordulóponttá...” (19.) E fordulópon mibenlétét egészen nem látjuk át, ahogyan a kötetet gondozó András Sándor jelzi is: végül nem állt össze az útijegyzet, sehogy sem akart megjelentethető írássá szelídülni ez a hazatekintő gondokkal terhes töredék. Képet kapunk ugyan a városról, történetéről, fekvéséről, kinézéséről, életképet a napi nyüzsgésről, a város jellegéről, utca- és taxiképet, beszélgetéstörödéket oda szakadt magyarral és történeti látletet Ellis Islandról, a bevándorlás legendás kapujáról, a szemléletes és érzékletes leírás nyomán mint olvasót izgatni kezd a sok ezer kivándorolt, kitántorgott s e kapun át az „ígéret földjére” olykor megalázó körülmények közt bebocsátott honfitársak sorsa. De valójában a kötet fő témája a magyarság, a

haza és nemzet kérdése, összefüggése, jó és jobb, alkalmas és alkalmasabb megnevezése, meghatározása, az identitás kérdésének százfelé ágazó fonala, amely aztán átszővi a füzetnyi kötetet, újra és újra, olykor hasonlóan, olykor másképp fogalmazva, történeti, irodalomtörténeti és mai utalásokkal fűszerezve, nyugtalanítóan. Érzékelhető Szabó nyugtalansága, zaklatottsága, ahogyan a téma körül csapong, vissza-visszatér, újabb köröket róva megkísérli még megfoghatóbbá tenni, de láthatóan minden megfogalmazásával végső soron elégedetlenül. Mint kísérő feladatot próbálja behatárolni a magyart, odasorolni, betagolhatóvá és befogadottá tenni a világon szét-szóródott minden csoportot, egyedet. Szomorú belenyugvással, tehetetlenséggel regisztrálja a kommunista Magyarország erre vonatkozó gyakorlatát, ahogyan lemond a magyarokról, s inkább állampolgárságuk szerint sorolja be őket, mint ahogy konstatálja, de nem kedveli az országhatárokon gondolkodó magyarságot sem. Igaz, a nemzet fogalma, ahogyan azt használják, szintén nem elég tágas számára, amikor kirekeszthet ez is egyeseket eredet, a letelepedés ideje vagy más kritériumok alapján.

Mire vágyik Szabó Zoltán? „A népdal a nép fiának haza-érzékelését beszélgeti. A nép fiának haza-képzete háztáji. A népfi a maga hazáját nem az országhatáron hagyja el. »El kell mennem a földemről« – jelöli ki a haza helyét a dal. Elmenőben azonban nem a földjétől búcsúzik, hanem az emberektől: az övétől. A »búcsúzni szép nemzetemtől« nem a *natio hungaricára* utal, nem is a *gens Hungarorumra*, hanem a nemzetségre, az övére. [...] A haza-érzés itt nem hazafias, hanem családis és személyes a népdalban.” (71.) Kölcsey megfogalmazásával azonosul: „és mi a haza egyéb összetartozó nagy háznép egészénél? Minden ily háznépet saját nyelv, saját szokások, saját ősök, saját hagyomány, saját jó- és balszerencse kötnek együvé s választanak el egymástól.” S hogy végül is leginkább a saját identitás firtatása, az odatartozás jogának kimondása vezérli, és az örök hiány, talán a következőkből válik nyilvánvalóvá: „A honvágy gyűjtőszó. Egymástól nagyon is különböző nosztalgiák gyűjtőszava. Ezeknek a vágyakozásoknak a tárgya nem közös. A honvágy igazi tárgya nem a hon, amelyről a *honvédelem*, *honismeret* vagy *honfitárs* szavak beszélnek. Magyar embert hatalmába kerít a honvágy Budapesten is. [...] A magyarnak Duna-parti otthonában Párizs-honvágya van...” (92–93.) „A mögött a mondandó mögött, amit a honvágy szó ki-

mond, meghúzódik, illetve elrejtőzik az igazi mondandó, ezt azonban ez a szó nem mondja ki, nem is érezteti. Az egy nemzetbelieken, egymás földjeiben az, ami a honvágy köpönyege alatt van, ami ebbe a díszmagyarba bújt, nem azonos. A honvágnak merőben egyéni tartalma van. A tartalmi variánsoknak se szeri, se száma, s nem annyira közös vonásuk van, mint közös nevezőjük. A honvágyba öltöztetett vagy költöztetett nosztalgiák közös nevezője az, hogy mindegyik változatot a hiányérzet szüli és erősíti, olykor hatványozottan. [...] A honvágyba költöző hiányérzet az emberben – aki a zömön kívüli, de a zömbeliben is – az kelti fel, hogy nem kap meg környezetétől, elfoglaltságától, hivatásától azon a helyen, ahol él, valamit. A hiányérzés kielégülését, az orvosságot, a magyar országba az ember, önkényesen, azért helyezi, mert az országon kívül él. Vagy azért, mert odavalósi tapasztalata – emléke – van arról, hogy ez a felnőtt hiányérzet odatúl, hazai gyerekkorában vagy diákkorában esetleg nem gyötörte. De ha az emlék igazat mond, ami ritkaság, akkor is valószínűleg, hogy ami annak idején, hazai éveiben az országhatár mögött nem hiányzott a múltban, azt megtalálja más életkorban, a jelenben. A honvágyhoz azonban hazai tapasztalat vagy emlék se kell, belőle remény beszél, a közérzet a baj gyógyszerét másutt keresi. Új hazában az, aki világgá megy, az óhazában az, aki hazatér. A *honvágy* szó akkor mond második felével az elsőről igazat, a nosztalgiának akkor a haza a tárgya valószínűleg is, ha elhisszük Oláh Jánosnak: »Amit hazudsz magadnak – az a hazád.«” (93–94.)

Megdöbbenő, akár brutálisan keménynek, kegyetlennek is tekinthető sorokban érzésekkel, hiányokkal, ideálképekkel és nosztalgiákkal néz szembe és számol le, elsősorban a sajátjaival, de mindazokéval, akiket egy elképzelt egykori, ám visszahozhatatlan emlék feletti merengés a múltba cövekel és a jelenben élni, látni, cselekedni képtelenné tesz. Miközben lebilincselő képeket mutat, kiválóan, érdekfeszítően megfogalmazott mondataival felráz. A haza és nemzet érzéseivel tusakodóknak, az elvágyódóknak és a maradást tudatosan választóknak egyaránt érdekes olvasmány ez a jegyzet Amerikáról, New Yorkról, úton levésről, úti tapasztalatáról is, valamint rágaskodásról, éltető gyökerekről s ezek lényegi összetevőjének módszeres és nagyon tudatos kereséséről. Arról, hogy mi és ki a magyar, hogyan az, és hogy marad az, akár „zömbeli”, akár a „zömön kívüli”.

MAGYAROK A SZIGETEN

Czigány Magda: *Szigetmagyarság – Londoni magyar sziget*

■ Az 1956-os magyarországi forradalom után többen döntöttek az emigráció mellett, ki a továbblépés lehetősége, a „jobb élet” reményével, ki pedig muszájból, talán éppen saját és szerettei életének védelmében. A forradalomban való aktív részvételük miatti retorzióktól tartván Czigány Lóránt és későbbi felesége, Magda és Siklós István is Nyugatra menekülést választotta, így érkeztek előbb Ausztriába, majd Angliába, ahol egyetemi tanulmányaikat folytathatták. 1964 decemberében Czigány és Siklós kezdeményezésére megalakult egy emigráns értelmiségi fórum, amely az első magyar útirajzkészítő, Szepsi Csombor Márton nevét vette fel. Czigány Magda az alapítók hagyatékát rendezgetve döntött úgy, hogy a jegyzetek adatvázát élményekkel, a maga emlékeivel dúsítva írja meg a társaság történetét, felismerve, hogy kívülről lassanként senki sem teheti meg ezt. Az alapítási történet, illetve az alapítók rövid életrajza mellett a szerző felvillantja a mentorok, Cs. Szabó László, Iványi-Grünwald Béla és Szabó Zoltán alakját, és a társaságban betöltött szerepükről is megemlékezik, nem hallgatva a mélyreható változásokat követelő „puccskísérletről” sem, amelyet Szabó tervezett 1970-ben.

A dokumentum- és élménygyűjtemény a Szepsi Csombor Márton Kör fontos eseményeinek bemutatása mellett természetesen kitér a társaság céljaira is. Czigány Lóránt szavaival: „A Szepsi Csombor-kör nem szervez tüntetéseket; nem ír alá nyilatkozatokat; nem tiltakozik; nem csatlakozik; nem szólít fel senkit; nem képvisel senkit, kivéve önmagát; nem mondja azt, hogy annál jobb nekünk, minél rosszabb nekik; nem ápolja továbbá a magyar nyelvet, sem a magyar kultúrát, mert a magyar nyelv nem beteg, a magyar kultúrát pedig nem ápolni, hanem szolgálni kell.” Ez a szellemi műhely londoni központtal működött, rendezvényeit is ott szervezte meg. Fénykorát az 1960-as évek közepétől az 1980-as évek utolsó harmadáig mérhető negyedszázadnyi intervallumban

élte. A körnek az alapítókon kívül sem tag-sága, sem bejegyzett testülete nem volt, állandó „szolgálója” volt saját bevallása szerint a kötet szerzője, és segítők, támogatók, szimpatizánsok és barátok az angliai magyar köréből bőven kerültek.

Amint az előbb idézett „hitvallásban” olvasható, a magyar nyelv és kultúra szolgálóként definiálták magukat, s ehhez a szerephez híven felolvasásokat, vitaesteket szerveztek, voltak saját kiadványaik, szerveztek a külföldi magyar könyv ünnepe gyanánt könyvnapokat is. A kör az 1965 és 1988 közötti időszakban százket nyílt alkalmat szervezett. Vendégül láttak magyarországi pályatársakat is; például 1980-ban meglátogatta őket Weöres Sándor, Károlyi Amy, Nemes Nagy Ágnes, Juhász Ferenc, Pilinszky János és Vas István is. Ugyanígy a magyar kultúra pártolóivá lettek, amikor – kedvező véletlenek árán is – beindították a könyvkiadást. Első kiadványuk az elhunyt mentor, Iványi-Grünwald Béla hagyatékának rendezése és kiterjedt könyvtárának angol nyelvű bemutatása volt. Ezt követte még négy angol és tizenhat magyar nyelvű könyv kiadása. A szerzők között találhatjuk a kör „kemény magján” kívül többek között Forrai Esztert, Wagner Lillát, Cs. Szabó Lászlót, Fekete Mártont is.

A kötetben felidézett és megírt, jelentős kultúraszolgálatot megőrkítő történetekhez gazdag archív mellékletet is ad a szerző. Így a szövegek mellett megtalálható a kiadott könyvek és a rendezvények teljes listája, különböző meghívók, levelek és fényképek is. Az irattár/archívum további, részint feldolgozatlan anyaga a Petőfi Irodalmi Múzeum birtokába került. Czigány Magda így vall az eladományozás okáról: „A Szepsi Csombor Kör irattára gazdag forrásul szolgálhat majd az ifjú kutatóknak – ha lesznek közöttük, akiket érdekel a 20. század második fele magyar emigrációjának sorsa és tevékenysége Londonban –, és megírhatják hitelesen, a kívülállók megbízhatóbb elfogulatlanságával, a kör részletes történetét. Addig azon-

ban ez a rövid és személyesre sikerült vázlat az, amit az érdeklődők kezébe adhatok.”

A londoni magyar értelmiségi körre talán ma már kevesen emlékeznek, hiszen 1988-ban beszüntette tevékenységét. Czigány Magda köete, amely olvasmányos felidézése a múltnak, nem pusztán a társaság egykori fontosságára világít rá, hanem a megszokottól el-

térően tájékoztat – többnyire politikai nézet-től mentesen – egy ’56-os csapatról. De nem pusztán a csapat forradalmi erőbevetésére emlékeztet, hanem az azt követő helytállásukra is felhívja a figyelmet: emberi nagyságot megőrizve mindörökké a magyar nyelvet és kultúrát önmagáért kívánták szolgálni.

Dénes Gabriella

A SZÉP SZENVEDÉS KÖNYVE

Egyed Emese: *Briszéisz*

■ A könyvek elolvasta után, amikor „végleg” becsukjuk őket, elvileg ismét a borítóképűkhöz térünk vissza. Hogy a kép – főleg, ha művészi képről beszélünk – milyen benyomást kelt a könyv elolvasása előtt és milyen jelentőséget, értelmet kap olvasás után – a könyv tartalomgazdagságától függ. A *Briszéisz* Szentes Zágón által tervezett borítóján egy fotó, Bereczki Urmas kerámijáról készült kép látható. A világos színű kerámia kagylóra emlékeztető, természetes kövületeként vagy egy torzságában művészi vázaként fekszik a színes, őszi avaron – esetleg teafüvön. Formájából nőesség, kecsesség, anyagából kirtartás, szívósság, felfelé tatótt „szájából” intenzív érzelmi állapotok olvashatók ki.

A *Prologus*ban a szerző „kitárt karjai” két könyvvel: folyóbeszéddel és versparttal fogadnak, és ez jelzi, hogy a „mese” fele része az olvasó világában van. Ezután belépünk a jobb oldalra szerkesztett „epika folyójába”, amelynek 44 írása *A keresés* címet viseli, és közben-közben kikötünk a baloldalon, a 87 vers partján, amelyek a *Hosszúének* átfogó cím alatt sorjázhatnak. Az olvasó ebben a hullámzásban és kikötésben halad előre, hol a jobb oldali prózát, hol a bal oldali verset olvasva fejti szét érzelmek összegubancolódtott szálait, a görög mitikus világ alakjainak kibent- és „milyenhelyzetben-létént”, illetve keresi, gyűjti a költői mondatkagylók közül azokat, amelyekben lelke moráját hallhatja.

Főszereplőnk a lürnésszosi királyné: Briszéisz, akit a trójai háború idején, amikor Akhilleusz feldúlja Lürnésszosz városát, rabnőként visz magával. Ami igazán történik, az nem a cselekmény szintjén zajlik: Briszéisz szerelmes lesz Akhilleuszba, innen kezdődik tényleges rabsága, vergődése a szerelem vággyakkal, reményekkel, félelmek-

kel összetett érzésétől a szenvedésen át a szakítás, búcsú pillanatáig. A kötet tehát nem holmi lineáris cselekményű történettel, hanem érzelmek, gondolatok, víziók, asszociációk, bölcsességek szövevényével szolgál.

Ha van „nőirodalom”, akkor a *Briszéisz* képeinek és leírásainak kecsessége, aprólékosága, finomsága – és valljuk be: csapongása, rendszerezetten is rendszerezetlensége – nem hagy kétséget afelől, hogy e „nőirodalom” markáns darabjához van szerencsénk.

A kötet tárgya a szerelem, amely már az első perctől felhős, hiszen Akhilleusznak Lükomédeusz lányától, Deidameiától fia van, és a nő jogosan követeli magának a férfit. Ez az asszony egyszer felkeresi Briszéiszot, és felszólítja, hogy ne írjon, ne üzenjen férjének: „tegezett engem ez az idegen asszony, elevenben találtak szavai, hangjától nem szabadulhatok, pedig már órák óta elvonult, hazatért. Van fölöttem hatalma: azóta nemcsak saját magam és a lelkemet veszítettem el, de érzem, hogy méltósága sem maradt az életemnek. Félni is kezdtem. Félttem a gyermekeimet is. Deidameia. Erős az ő szeretete, megvédi építményét, tulajdonát. Megsemmisíti, akiben veszélyt sejt. [...] Soha nem gondoltam, hogy útjába akadok. De egyértelmű, hogy nem férünk el ugyanazon világban, és hogy én vagyok az, s nem ő, akinek a sebei nem forrhatnak be.” (213–214.)

A szerelem az elején számos ajándékot, örömet rejtett: „ajándékba kaptuk, ha kaptuk egymást: oldásra, nem pusztításra” (51.). „Alázattal fogadtam az ajándékot, amelyet életem delén túljutva nyújtasz nekem. Ragyogása mint mindené, ami emberrel kapcsolatos, mulandó lehet, de tisztasága és teljessége mégis a legváratlanabb örömeket adja, és Tiéd a hálaadás, Tiéd, aki megengeded

átelnünk egymás közelségét, és még a vágyakozás édességét is küldted. Rád bízom magam. Legyen meg a Te akaratom” (113., 115.). A sorok a kötet legvégén pedig ilyen módosultságban hangzanak: „...Tiéd, aki megengedted átelnünk egymás közelségét és még a vágyakozás édességét is küldted jó ideig. Rád bízom magam és akaratom szerint értem – az öröm végét” (225.).

Az ókori görög mitológia alakjai valóban valós vagy fiktív személyek „álarcai”, és mivel ez egy „felvállalt játék”, nem disszonás, hogy a Briszéisz alakját magára öltő szerző felfokozott érzései a versekben is és a prózában is gyakran a keresztény ima, fohász, könyörgés formájába sűrítődnek. A világok nemcsak megférnek egymás mellett, de egymásba is épülnek. Íme, a vágy egy áhítatos hálaadásra: „a hegyre mennék, de csak a kert van a közelben, hogy fölemeljem szívemet” (75.). A „napsugárba rejtett szerető Istentől” gyakori az elfogadás- és a bűnbocsánatkérés, valamint akarátának a feltétel nélküli elfogadás-deklarálása: „Közeledben / lezuhantunk, emelj, emelj fel / fogadj el mégis” (112.), „Bocsáss meg nekünk, adj feloldást, / hadd dicsérhessünk folyton-folyvást. / Te tisztítasz meg tűztől, láztól. / s Te // (nem szakítasz el egymástól)” (58.), „megajándékoztál a vágyakozás távlataival, az álom jótékony, lehunyt vagy nyitott szemű változataival. Én azért hatalmas örömmel és zengéssel várom, hogy legyen meg a Te akaratom, s teljesüljön be a rendelésed, és bármi is légyen az: teljesüljön” (21.).

Briszéisz Akhilleusz több névvel illeti, így az *Édesem*: „Édesem ez az esztendő nem volt mihozzánk kegyetlen, / Áldjuk ezért Istenünket hangos szóval és lélekben.” (32.), vagy a *Jégszemű* olykor mint *Kékszemű*: „Jégszemű! Nem vagy enyém se. / Nem vagy tán magadé se. / Víz, levegő lebegése. / Csönd jaja, csönd ölelése.” (10.), néha mint *Pásztor király*: „Édes álmodat kezd el: / Végtelen lélegzettel / Magadnak visszaadlak. // Pásztor király, ringatlak” (30.).

A szerelem „kinyit”, önvizsgálatra, önmeghatározásra készít: „Ki vagyok, az-e, akit a folyó partján nevelgettek?” (208.), „és ha még mindig kérnél, keresnél egy képet: nézd az erdőt, olyan vagyok” (7.), miközben a *Másik* fürkészésére, megismerésére is fokozott a készlet: „Vajon ki az az idegen, akit fölkerestél üzeneteiddel, és akinek ott-hont adtál a szívedben és gondolataid között?” (113.). Válaszok is vannak a milyenségre: „Míntha csak verset írnál, úgy élsz / úgy vagy. // Míntha a nyílhegy lepattanna

rolad!” (160.) A hasonlóságok és különbségek is mérlegre kerülnek: „A férfinak sóbányai vak lovakról meséltek, de őt csak a szerkezet izgatta” (25.), „Nem csak az a különbség közöttünk, hogy te szabad vagy, s hogy sebezhetetlen: akkor is élni tudod az életedet, ha valami nyugtalanít. De én. Én...” (221.).

Akhilleuszt is teljes mértékben Briszéisz szemüvegén keresztül ismerjük meg, sokkal valósabbnak – hús-vér embernek –, mint ahogy a mítoszból ismerjük: a reggeli étkezéseket kedvelte, arcára kisfíus öröm ült ki, amikor evett. Nem hallgatott evés közben, de a komolyabb beszédet későbbre halasztotta, „s a nehezen bevállalható csak úgy tudta elmondani, hogy Briszéisz kezét fogta, és ahogy ott az asztalnál ültek, az asszony behajlított karját egészen a magához szorította” (123.), „Nem odaadásra, hanem méltóságra vágyott. Maga szeretett volna szolgálni, nem tudta, mit kezdjen azzal a hol önérzetes, hol a megsemmisülésig szerény nővel, akit Briszéiszben megismert” (137.), „sejtettem, hogy kiszabta időm, s túlságosan uralkodsz te a szíved dolgai fölött. Vagy talán nem is szíved dolga ez, pusztá időtöltés. Idő kedves mulatása. Így aztán mindenki csak játékszer a kezében, mint a vízimalmocska vagy a pörgettyű. Az vagyok, pörgettyű. Valamikor örömmre csiszoltak, de ki kérde azt már” (183.).

A nő Akhilleusz gyávaságára is rálátott: „nem talált szavakat annak kimondására, hogy zavarban van, mondana nemet, mondana, de mit gondolunk akkor a hősök erejéről, rejtőzött hát a rossz közérzet belső termeibe!” (31.).

A jelent intenzíven megélt nő figyelmessége a természetre is irányul, főleg, hogy onnan próbál jeleket kódolni a kedvesével és jövőjükkel kapcsolatban: „Nem tud nekem írni a kedvesem. / Nem tud nekem írni, de nekem üzen // felleggel, széllal, ár-áppallyal, / csöndes szóval és hallgatással... [...] S olvasok fából, fellegekből, / élővízből, kéklő egekből / olvasok elárvult kezemből, / imádkozó, jósló szívemből.” (38.) A bizonytalan jövő kifürkészésében a jósök, a jóslások is jelentős szerepet töltenek be: „Másképp igaz volt a mai jósnak is: rabunknak tennők mind, akiket szeretünk. Hogy mindegyikük végighallgassa történeteinket. Hogy válaszoljon talán minden kérdésünkre, s aztán, mint végtelen bőségű folyam, maga is meséljen, meséljen” (95.), „Jégmadarak csőre rikácsol:/ mindig búcsúzhathunk egymástól” (94.).

Az aprólékosan leírt környezet, a tárgyak is elvonják vagy éppen beindítják a vágyakozó-várákózó nő képzeletét. „Valami ajándékot készíteni: tárgyat? Apró dobozt sáslevélből, agyagból szobrocskát. De mégis inkább mást... Feliratot. Kőre írni vízzel. Verset rejtetni a mogoróhaj ölébe. Írni gu-bacs levélvel... szőlő-, hárs-, vadgesztenyele-vél fonákjára?” (53.) Mintha a részletező leírások éppen a kedvesnek szánt beszámolók lennének: a szőnyeg sorsáról, a szórtakaróról, a kopottas lócáról, a macskáról. Amikor a várákozás nehezen szép percei telnek, akkor is minden helyszín Őt idézi, és minden személy Rajta kívül csak mellékszereplő. Mellékszereplők tehát a fogadó személyze-te, a táncos, a pondró emberek, de még Briszéisz bátyja is, és egy leányka, akinek neve illatos gyógyfű, a hegyi rabszolga, lo-vak, kik egymást terelik, mert nincs velük a pásztor... Majd többször feltűnik a verseket szerető festő, vagy a méltánytalanul nem ér-tékelt színész, Edlisz, akinek lantja sza-ván csodaszép hangja túleszt, és akitől egy maga gyúrta, agyag istennő szobrocskát, tor-zót kapott Briszéisz ajándékba. Feltűnik az oktató-, tanítómester, aki titkon igazságkere-ső volt, és Briszéisz anyja, aki varázsló mód-jára bánt a búzaliszttal. Olvashatunk a vén-asszonyról, akitől sok mindent lehetett tanu-lni, és jelen lehetünk, amikor a házigazda pap, meleg szobájába hívja és bizalmaskod-ni kezd Briszéisszel. A mellékszereplők ha-dából a bájos Ágiszthó emelkedik ki, Briszéisz gyerekkori barátjáné: „Engem csönd és képzelet / Tűnt időkbe von veled, / Még mikor a verseket, / Írást, dalt, viske-dést, / Még mikor a szívverést, / Csak tanul-tuk lányokul” (48.). Ághiszthó méltó Briszéisz bizalmára, őt kéri, hogy imádkozzon érte, amikor bajban van.

A néven nevezett szereplők olykor ismerősen csengenek a mitikus korból, mint Agamemnón, Iphigénia, Artemisz, Péleidész, Thétisz, Melanippé nimfa, Patroklosz, Daphnis, a szerelmével pórul járt pásztor, Kharón, az Alvilág révésze, Melampusz, a gyógyítani tudó látnok, a tudós Hebrozsz, Prókrisz, Taphiosz... ám számos fiktív miti-kus névvel is találkozunk (Zólkosz, Hudlisz, Oltúnosz stb.), akiknek kilétéről semmit sem tudhatunk, és röpké feltűnésük is inkább csak mint hangulati elem vehető számba.

Ritkán magát Briszéiszt vagy Akhilleusz-t is más alakban, megnevezésben ismer-jük fel. Ennek és a szereplők sokaságának tudható be, hogy az olvasó olykor nem tudja követni, éppen ki a narrátor és kihez be-

szél. Ezt a szöveg is jelzi: „– Ugyanarról van szó? – Legalábbis hasonló történetről, néha a név elvész, vagy éppen kimondhatatlan. – Kimondhatatlan? – Úzóm a felhőt, s vissza-hozom dallal” (224.). A lényegi történes vi-szont, az, hogy a nő hányadán áll éppen a szerelemmel és a férfival – még ha teljesen maga sem tudja, hányadán áll! –, mégis érezhető, érthető.

A kötet egyik legizgalmasabb erőssége a megélt állapotok ellentmondásossága, amelyek a költeményekben ellentétek, sőt oximoronok formájában jelennek meg a bel-ső konfliktus, vívódás költői kifejezőjeként: „nem te bántál el velem / elsodort az olvadás // szélbe szór egy égi kéz / földbe ás a bűntu-dat” (24.). A szóhasználat a mitizálás miatt is a romantika jegyeire emlékeztet, mint a *Hippodamé* című versben: hős, ij, hold suga-ra, árnyak, sejtés, szent dalok (12.).

Visszatérő motívum a hajó és sziget ké-pe, amely egyben összeköti az ókori és jelen-kori síkokat. „Szabad-e még kapnom és ad-nom. / Szabad-e álmodoznom róla, / indul-e még felém hajója. // Édesem, kékszemű, ki tudja / miért akarta épp ezt Isten. // Hogy ilyen későn, alkonyatkor / hozott szigetem közelébe, // vezérelt szíved közepébe” (72.).

Egy másik aspektus a név és a szavak fél-reérthetősége, az ettől való félelem: „csak két völgyvel mész odább és már nem értik a ne-ved jelentését, mit mondunk akkor a törté-netről?” (135.) Briszéisz valamiért úgy érzi, hogy nem ez a név kellene hogy illesse... „Ami pedig a nevet illeti: / rosszul / válasz-tották a neveket. [...] Teremtőm, vedd vissza / a nevetem” (180.).

Egyed Emese prózáját változatos műfaji-ság (leírás, napló, ima, levél, dialógus) és a markáns szóképek által megvalósuló költői-ség jellemzi. A költemények pedig leggyak-rabban szabadversek, de gyakori a dalforma is: „Szoktam én már közeledhez, / barbitosz, barómosz, barmosz / Meghalok, ha eresz-tesz.” (16.). Igen számos a „haikunyi” tömör-ségű töredék: „Imádkozz értem, édesem, / Hogy derűs szívvel, mint a gyermek, / Járjam ösvényét, csendes útját / Az alázatos szerelemnek” (20.), és gyakoriak a zárójelekbe írt gondolatok, szakaszok – ezek erősítik a val-lomásos jelleget, az őszinte, formákat nélkü-löző közlés nagyobb teret kap általuk: „(Ne vétkezz, ne bélyegezz meg senkit, Briszéisz! Tekints helyzetetred, magadra.)” (31.).

Elgondolkodtató szentenciákat, éleltől-csnességeket rejtenek a szövegek, amelyek érezhetően egy-egy megtapasztalt szituáció, éleltapasztalat levont eszenciái: „A jóság:

nem állani bosszút. A jóság: nem érinteni az idegen családban a hűség edényeit. A jóság csupa lemondás s csupa mosolygás közben” (9.), „Valami méltóság van a mindenkori kiszolgáltatottságban, a nyomorúságban szentség” (229.). A művészi megfogalmazások nem engedik, hogy közhelyesek legyenek: „Ez is kevélység: ahogy keressük az egymásba-feledkezés végtelen perceit. [...] Végtére a harag és a vágyakozás elragadtatása ugyanúgy hat rád, pusztít – s csak fáradtság a vége. Elillanunk, és persze elillan az öröm. Akár a víz a szarvaspata-nyomban” (29.), „Ahogy telik az idő, egyre inkább úgy véljük, csak mások életével érthető meg a magunké, és dolgainknak valami egyszer végleges irányt adott” (208.), „...gyermek szemébe kell nézni, hogy az ember magához térjen a révületekből. De nem lehet azzal kezdeni. Előbb el kell hatalmasodnia rajtunk a bajnak, aztán – le kell bírunk valahogy. Időbe és nemcsak időbe kerül” (222.).

Az egyik legszebb részlet Briszéisz és Akhilleusz párbeszéde félelmeikről: „– Félsz tőlem? – Egy kicsit, igen. – Ne félj tőlem, semmi módon nem foglak bántani, még akkor sem, ha rászógnál. Továbbme-

gyek akkor, nem teszek neked szemrehányást, nem próbálok bosszút állni, nem üldözlek, ne tarts te tőlem. – És te? Te félsz tőlem? – Nem tőled félek, hanem attól, hogy egy reggel arra ébredsz: tévedés volt, félreismerés, pontosan az a gyarló vagyok, akinek mondanak, akkor fellélegzel, és valaminek vége. Ettől, igen, ettől – félek” (215.).

A történet legvégét nem tudjuk, talán vége van vagy valamiképpen éppen most íródik tovább: „Van ez a szomorúság..., de mégsem üresség. Reményvesztettség, de nem árvaság.” (223.). Az *Epilógus*ban is egy a biztos: ami eddig volt, és ami most van, az így rendeltetett: „Dallamokat küldök az erdőn túlról! / Üres szavak szobája. // Varázslat múlik: / így / rendelte / Isten” (234.).

Egyed Emesét *Briszéisz* című kötetéért idén, 2012-ben a nemzeti kisebbségeknek járó Román Írószövetségi Díjjal tüntették ki. Ezek szerint Briszéisz szép fájdalomra visszhangra talál(t) az olvasóiban... Ennél nincs nagyobb dicséret.

Most *átmenetileg* becsukjuk a könyvet, hagyjuk, hogy fedőképe ránk kérdezzen.

Kocsis Tünde

FINN DRÁMÁK TÜKRÉBEN

Mai finn drámák

■ A nagy sikerű kortárs magyarországi (magyar) és kortárs román drámaírók mellett – végre mintha az erdélyi drámaírás is ébredő félben lenne, hiszen Láng Zsolt, Hatházi András, Visky András mellett új, fiatal arcokként feltűnt többek közt Király Kinga Júlia és Székely Csaba. Az utóbbi szerző *Bányavirág* című drámája éppen most futja meghatározó köreit. Ám az is tény: (még) nem tartunk ott, hogy az erdélyi kortárs dráma új virágzásáról beszéljünk.

Jól fogna hát időnként – akár rendszeresen – körülnézni más országok, kultúrák kortárs drámatermésében, hogy a tematikai és formai másságok és hasonlóságok, illetőleg a különböző dramaturgiai irányvonalak tükrében minél inkább rálássunk kortárs drámairodalmunk értékeire és univerzális helyére.

Ennek jegyében kerüljön terítékre most öt finn kortárs dráma, amelyekhez – dramaturgiai képzettség hiányában bár – főként személyes, de rendezői nézeteket társítottam.

A kötet első drámája Juha Jokela *Mobile horror* című *rém víg játéka*. Fő témája egy csőd előtt álló mobilszolgáltató cég munkásainak kétségbeesett küzdelme a munkahelyükért. Az ügyvezető igazgató, Terhi a cég munkáját új elméleti alapokra kívánja fektetni, melynek morális bázisa: Gandhi. Arra törekedne, hogy amit tőlük vásárolnak, annak lelke legyen, amelyet egy csapatnyi alkotó közös kreativitása éltet. Mikke, a cég ügyefogyott, folyton krimiket olvasó és mesélő tervezőgrafikusa egyet is ért Terhivel, ám Seppo, a cég okoskodó, beképzelt és két színű marketingvezetője irreális ötletnek találja az új elméleti alapot. Seppo dacoskodása közben Terhi – Mikke rémtörténeteiből kiindulva – kitalálja a *Mobile horrort*, majd egy véletlen kaland megszüli a *Mobile love* tervét is. Ezek a cég első új, saját termékei.

A történetben mindenki szenved: Terhi azért, mert nehezen viszi át az egymásra figyelés és megértés elméletét a gyakorlatba,

Seppo azért, mert nem találja magát a csapatban, a munkában, de még a családi életben sem, Mikke szenvedése pedig a legmélyebb, hiszen szerelmes lesz Terhibe, aki hátróztatottan visszautasítja őt. E szenvedések közepette kitalált új termékek ötlete tetszik a konzern igazgatójának, és év végéig biztosítja a cég további fennállását – a happy end keserédes ízéről persze mit sem sejt.

A dráma voltaképpen cselekménye viszonylag későn indul be, kevés a drámai helyzet, a mélyebb konfliktus. Értékesnek tetszik viszont a szereplők nyelvilag árnnyalt jellemzése, illetve a nyelv- és a helyzetkomikumban megmutató humor.

A második mű Leea Klemola színész-, rendező- és drámíró *Kokkola* című, műfajilag nehezen besorolható drámája. E mű első olvasásra egy nagy képtelenségnek tűnik: züllöttség, nevetséges rögeszmék és félelmek, aberrált hajlamok és abnormális cselekedetek színezik. Jobban belegondolva viszont mégiscsak elgondolkodtat egyen s másón...

Az egyik jelentősebb helyszín egy lakóháznak berendezett busz, ahol a Piano Larsson Gondviselő Bt. tagjai élnek és dolgoznak: a főnök (Piano) és két alkalmazottja. Ők ingyen, illetve kölcsönökből élve mindenkin segítenek, így többek közt hazaviszik a reptéri takarítónőt, aki csak pár méterrel lakik arrébb és kihúzzák a részeg Reijót a sírgödörből, ahova egy üveg vodkért ugrott be. A másik helyszín a Nice presszó, itt ismerjük meg a hatvanéves, agresszív hajlamú, apaságra vágyó Sakut és feleségét, a toloszékes, zsarnokká fajult Katerinát. Saku ikertestvére, Marja-Terttu szerelmes Sakuba (vagyis tesvérebe), ezért folyton zaklatja őket. Közben Marja-Terttu is szerelmével zaklatja, egy fontoskodó, Vili névre hallgató férfi. A segítőkész Pianót pedig elhagyja a barátja egy másik nőért. „Engem nem zárhattok ki ebből. Beleszeretni lehet, akárkibe. Szeretni azt szabad. Bárkit. De elhagyni, azt nem” – fakad ki Piano.

A végén mindannyian a befagyott tengeren találkoznak Marja-Terttu performansa miatt, amely „színház a színházban” jelenetként arra hivatott, hogy kiugrassa az „érzelemnyulakat” a bokorból. Sokan ki is törnek elégedetlenségükben, Piano ekképpen: „Igazán furcsa, hogy ha végre valamilyen egyetértünk a Vilivel, akkor ti azzal jöttök, hogy nem hiszitek. Márpedig ez éppúgy hit kérdése, mint a cégem. [...] Abban se hitt soha senki. [...] Vannak dolgok az életben, amiben érdemes hinni. [...] Ezek nem is léteznek, ha nem hiszünk bennük.”

A darab egészén zeneszámok vonulnak át: Stevie Wonder, Pink Floyd, Prodigy, Wigwam dalai mellett Arja Havakka, Zen Cafe és Juhani Markola finn művészek zenéi sajátos hangulatháttérrel szolgálhatnak az olvasáshoz.

A potenciális rendezőknek magasra dobja a labdát e dráma: díszletben talán a belülről is látható és funkcionális lakóbusz a kihívás, az egész tartalmi rész megrendezésében pedig egy – az egész műre vonatkozó –, következetesen végigvitt, lényegi koncepció.

Mika Myllyaho *Pánik, avagy Férfiak az idegösszeomlás szélén* című drámája három, 35–40 év közötti férfi életének egy-egy válságába enged betekintést. A művet vontatottá teszi, hogy a három férfi közül a két testvér problémája csak a dráma végén derül ki.

A színhely Max lakása, ahova egyik éjjel börtöndöstől beesik barátja, a részeg Leo. Leo segítségért folyamodik barátjánál, mert felesége, Mari arra kérte, hogy egyhetes berlini tartózkodása alatt gondolja csak át a dolgokat: mit akar, mit érez. Leo rühelli a munkáját, és most, hogy Mari ezt mondta, teljesen összezavarodott és nem ment Berlinbe.

Max nem akar eleget tenni Leo kérésének, hogy „terapeutája” legyen, de aztán csak beleegyeznek, és mindenféle feladatokkal traktálja Leót, aki nem nagyon érti, mit miért is csinál. Közben gyakran megjelenik Max testvére, a televíziós műsorvezető Joni, aki kineveti és bírálja bátyja módszereit.

Max egyik módszere, hogy megnézzék a számára élet-meghatározó Almodóvar-film, a *Beszélj hozzá (Hable con ella)* címűt. Mindhármuknak teljesen mást jelent a film, legkevésbé Leo látja át az értelmét. Max nehezen bírja sikertelenségét, szerinte a változás belülről kell hogy megtörténjen, Leo viszont semmit sem halad. Pszichodramára is sor kerül, miközben Max egyre inkább kifordul magából, vádaskodik, ordibál. Erre Joni lerántja a leplet testvéréről, elmeséli, hogy bennragadt a metróban, pánikromot kapott, s azóta, három hónapja ki sem mer menni a házból – ő kell hozzá az élelmet is. Leo menni készül, hisz úgy látja, egy elmebeteg kezébe tette az életét, de aztán mégsem távozik, inkább segít klausztrófób barátja félelmét oldani. A nagymenő Jonit közben kidobják a munkahelyéről. Hazaérve ő is testvérén vezeti le a dühét, míg Leo nem figyelmezteti, hogy ő is „le van bukva”, akárcsak ő.

A darab végén Leo lefényképezi a válásba jutott társaságot és elmondják egymás-

nak, hogy ezeknek a *halottaknak* miről szolt az élete. A jelképes halál után kezdődhet az új élet: Leo haza akar menni, hogy megkérdezze Marit, szereti-e még őt, Max lemenne a kisboltba, bár nem a „mai napon”, és Joni sok nője közül az egyikre gondol.

Színházilag akkor látnék kihívást e műben, ha a naturalista helyszínt – amely realista játékhoz vezet a színészeket – valami stilizált térrel válthatnám fel, és a három karakter élethelyzetét még inkább kiélezhetném: ekképpen változás előtt és közben figyelhetném meg őket, intenzív és őszinte érzelmi, gondolati kitörések közben.

Sofi Osanen *Tisztogatás* című drámája az egyetlen műfajtisztá tragédia – és az egyik legizgalmasabb dráma a kötetből. Helyszíne egy észt parasztház realista berendezésű konyhája, ideje pedig nagyokat ugrik a „jelen” – 1992 kora ősze – és a „múlt” között, amely utóbbi 1947-től 1953-ig „tart”.

A főhős Aliide, aki annak idején – egy vállalatkor átélt borzalmak elkerüléséért – megtagadta kulák családját, hithű kommunista lett, és undora ellenére feleségül ment Martinhoz, a pártorganizátorhoz, aki jó állást szerzett neki a kolhozirodán. Közben, hogy ne kelljen szembenéznie nővérével és annak lányával, akit a tiszték kényszerítésére bántalmazott, aláírta a papírokat, hogy Szibériába deportálják őket. Nővére férjét pedig, az egykori Észt Hadsereghez tartozó Hansot évekig titkos pincéjében bűjtatta, azt áhítván, hogy majd „megszereti”, mint ahogy nővérét szerette. Aliide hazugságokkal traktálta a depressziós Hansot: levelet írt nővére nevében, és mindent megtett, hogy a „tisztá” Hans mosolyogjon, simogassa és zárja szívébe megmentőjét.

Hans viszont ki akart menni az erdőbe, a rezsím ellen lázadó társai közé, és mikor Aliide útlevelet szerzett neki, hogy Tallinba menjen, és várja meg, mert ő utána szökik – Hans az erdőbe ment, és sebesülten tért vissza. Aliide úgy érezte, hön vágyott szerelme hazudott neki, mert nem akart közös jövőt vele. A sebesült Hansot pincéjében megfullasztotta.

Ebbe a házba és ehhez a nőhöz menekül egy gyilkosságot elkövetett örömlány. Aliide talán bűnei vezeklésére próbál segíteni neki. A lány, Zara sokat kérdez, Aliide válaszaiból viszont érezni: sok mindent elhallgat. De a jelenetek lassan, fokozatosan, az időben ugrálva felmutatják az olvasó/néző előtt a történetek összefüggéseit. Aliide megtudja az egykori KGB-s tisztektől – akik most épp stricikként dolgoznak, és Aliide előtt rend-

őznek adják ki magukat –, hogy ez a lány Aliide nővérének unokája és veszélyes gyilkos. Aliide első felindulásában erőszakkal faggatja a lányt, de Zara tapasztalt a kínzások világában, és megfordítja az erőviszonyokat, így Aliidének is (majdnem) mindent be kell vallania. Aliide végül kiadja Zarát a lányba szerelmes „rendőrnek”, és mérget csúsztat a kezébe, ami Zara megmenekülésének esélyét növeli. Aliide pedig végrendeletet ír nővérének, majd magára gyűjtja a házat.

A dráma szépen felépített struktúrájában költői képekként ékelődnek be azok a dialógusok, amelyekben a fiatal Aliide az idősikokat átlépve az idős Aliidéhez szól. A magányába zárt, reménykedő fiatal nő bátorítást vár idős alteregójától, de az hol ráparancsolva, hol kételkedve, hol higgadtan reagál a dolgok alakulására.

A dráma egyik lényegi gondolata talán az, hogy a titkok és bűnök kísértő erők, amelyeket életünk végéig hordoznunk kell, ha nem nézünk szembe velük, és nem oldjuk fel őket.

Sirkku Peltola *A finn ló* című írása igazi tragikomédia. Finnországban játszódik a 21. század elején, egy közös fedél alatt élő, ám gyakorlatilag szétesett családban.

Kai, a 28 éves, felelőtlen és rendetlen rocker meggyőzi apját, a jószívű, engedékeny Lassit, hogy jó üzlet volna eladni Anyus öreg, ám szeretett Fakó lovát és a környék gebéit a szicíliaiaknak. A szállítókocsi felborul, a lovak kiszenvednek. A balesetet Lassi fiatalabb, újdonsült barátnője, Mervi végignézi, sőt azt hiszi, ő az esemény okozója, mert (milyen apró, véletlen esemény!) ahogy az útszélén állva végigsimította a haját, ezzel elvonta a jóképű sofőr figyelmét a vezetéstől. Az érzékeny, intelligens, ám naiv Mervi egész végig zaklatott emiatt, elmegy Rigába és megkeresi az észt sofőrt, hogy tisztázza ártatlanságát. A nő: az öreg, szókimondó, ironikus és humoros Anyus és lánya, Aili – Lassi volt felesége – semmit sem tudnak Fakó igazi sorsáról, elhitték Lassinak, hogy meghalt és elföldelte. Lassi, hogy megmentse a temérdek drága húst, hazahozza, hogy a nők kisüssék. A pénzt Kai előre megkapta a szicíliaiaktól, és megvette hön áhított Harley Davidsonját. De a szicíliaiak visszakérik a pénzt, Kai viszont nem akarja eladni vagányságának jelképét, ezért otthon könyörög a pénzért. Lassi azt hazudva, hogy Kainak tanfolyamra kell, kilopja Anyus sokáig gyűjtött temetkezési pénzét a mikrohullámú sütőből. A végén mindenre fény derül, a lovakra, a pénzre, sőt egy má-

sik, sok ezer eurós tartózás is „bekopogtat” a családba. E furcsa december 13-ai, pénteki napon főként a Fako ügye miatt felzaklatva, mindennek tetejébe meghal Anyus. Az a személy, aki a legnagyobb humorral, tisztánlátással és realitásérzéssel bírt...

Sirkku Peltola szakmai bravúrja abban áll, hogy mikor már ellaposodna a drámai történet, a kellő pillanatban csavart tesz be, ami felcsigázza kíváncsiságunkat.

Az öt dráma nyelvi világa a magyar fordítók érdeme: kiváló fordítást végez Jankó Szép Yvette, Pap Éva és Kovács Otília. A Falk Nóra által fordított *Kokkola* és *Pánik* nyelvezte pesties színezetet kapott. A mindenkor rendezőnek fel kell tennie a kér-

dést, hogy abban az – esetünkben erdélyi – közösségben, ahol előadják, ez a nyelvezet az előadás fogadtatásának előnyére válik-e, vagy inkább elidegenítő hatást vált ki.

Az öt mai finn dráma – a *Tisztogatást* kivéve – rendezőileg nem bővült el, mert nagyobb drámaiságot, lényegiséget várok el ettől az „életet sűrítő műfajtól”. Különkülön mégis mindegyikben volt valami értekelhető. Leginkább talán a *Kokkola* és a *Finn ló* hozott valami sajátosan finn ízt, illatot, és felkeltette a vágyat, hogy élőben is részesüljek ennek az egzotikusan északi világnak teatrális és egzisztenciális megnyilvánulásaiban.

K. T.

CSEKE PÉTER AJÁNlja

■ A kézbe vehető, nyomdaillatú könyveket szeretem. A friss ajánlás szertartásának emlékével. Vannak könyvgyűjtők, akik a nekik és övéiknek szóló dedikációkból állítottak/állítanak össze maguk is élményidéző és emléktörző kötetet. Az ő jóvoltukból némelyikbe magam is belekerültem. De mit hoz a jövő? A korábban könyvgyűjtőként ismert barátaim újabban a MEK-könyvekre „vadásznak”. Ráadásul magam is megértem, hogy legfrissebb kötetem kéziratával fel kellett vonulnom a MEK-re. Azóta némiképp másként ítélem meg „könyves ügyünket”. Bizonyítja ezt az általam szerkesztett mostani lapszám is. Szerzőként azt gondolom, hogy jelen kell lennünk itt is és ott is, hogy üzenetünk eljuttathassuk a kis- és nagyközösségekhez egyaránt. Itthon, a Kárpát-medencében és a nagyvilágban.

Erdélyi írók jelenlétére voltam kíváncsi a MEK-könyvtárban. Terjedelmi okokból egy-egy szerzőtől csak egyetlen alkotást jelzek.

- Balázs Imre József: *Ismét másnap*. Versek. <http://mek.oszk.hu/02200/02276>
- Burján Emil: *Időcsontvázhasonlat*. <http://mek.oszk.hu/07800/07846>
- Cseke Gábor: *Bármely rendelést vállalok*. Regény. <http://mek.oszk.hu/09500/09501>
- Csíha Kálmán: *Fény a rácsokon*. Börtönévek vallomása. <http://mek.oszk.hu/02300/02369>
- Demény Péter: *Beszélgetés a tükörrel*. <http://mek.oszk.hu/01400/01442>
- Egyed Emese: *Madárcsontú versek*. <http://mek.oszk.hu/02000/02077>
- Elekes Ferenc: *Elrajzolt angyalok*. Bözödi napjaim. <http://mek.oszk.hu/07800/07871>
- Fodor Sándor: *Csipike*. <http://mek.oszk.hu/02500/02507>
- Gergely Tamás: *Bódog*. Szatirikus kisregény. <http://mek.oszk.hu/10800/10810>
- Hornyák József: *Novellák*. <http://mek.oszk.hu/02700/02739>
- Jánk Károly: *Másvilág*. Versek. <http://mek.oszk.hu/02600/02624>
- Kányádi Sándor: *Valaki jár a fák hegyén*. K. S. egyberostált versei. <http://mek.oszk.hu/02600/02673>
- Kelemen Hunor: *Mínuszévek*. <http://mek.oszk.hu/06400/06429>
- Kenéz Ferenc: *A szabadulóművész*. <http://mek.oszk.hu/09900/099908>
- László Noémi: *Százegy*. <http://mek.oszk.hu/03700/03703>
- Nyirő József: *Madéfalvi veszedelem*. <http://mek.oszk.hu/01700/01767>
- Oláh István: *Üvegharangjáték Csíkban*. <http://mek.oszk.hu/10200/10203>
- Sipos Domokos: *Vágtat a halál*. S. D. versei. <http://mek.oszk.hu/10700/10773>
- Szilágyi Domokos: *Élnem adjatok*. Vers, próza, esszé, 1956–1976. <http://mek.oszk.hu/02900/02917>
- Tamás Tímea: *A madárijesztő panaszzai*. Versek. <http://mek.oszk.hu/02900/02940>
- Tar Károly: *Erdélyért kiáltom*. <http://mek.oszk.hu/02000/02024>
- Tompa László: *Hol vagy, ember?* Versek. <http://mek.oszk.hu/07500/07559>
- Zágonyi Attila: *A sóderhivatal*. Paródiák. <http://mek.oszk.hu/03000/03030>

A HUNGAROLÓGIA TÉRHÓDÍTÁSI ESÉLYEI AZ EURÓPAI TUDOMÁNYOS SZFÉRÁBAN

■ Két összefoglaló jellegű, lényegre törő cikket olvashatunk a *Hitel* ez évi, februári és júniusi lapszámaiban.

A hungarológia mint tudományág kevés szer körüljárt, nehezen meghatározható, pontos definíciókkal nem rendelkező „entitás” a tudományos diskurzusban. Tükörfordításban magyarságtudományként nevezhetjük meg, és ez hajszára ugyanolyan képlekeny terminus, mint amilyenek az átlagolvasó értesülései a hungarológia mibenlétéről. Juhász György megemlíti, hogy az elnevezés Gragger Róberttől eredeztethető, de ő sem magyarázza különösképpen a fogalmat magát. Csak homályos értesüléseink vannak arról, hogy Európa bizonyos pontjain kísérleteznek azzal, hogy a magyar tudományosságot rákapcsolják az össznemzeti, multidiszciplináris áramkörre, de hogy miként próbálják ezt elérni, mely információkat tartanak érdemesnek megosztani, hogyan próbálják otthagyni ennek a bizonyos, kissé szakszerűtlen elnevezésű magyarságtudománynak a lenyomatát Európa tudományos térképén, az tisztázatlan legtöbbünk számára.

Sárközy Péter, harminckét éves külföldi egyetemi (magyar)tanárkodás tapasztalatával háta mögött, előadásában ezen diszciplína történetéről, esetleges jövőjéről osztja meg az olvasóval nézeteit, és egyúttal a hungarológiát övező tévhiteket, tudatlanságból adódó félreértéseket is igyekszik eloszlatni.

Először is azt szögezi le, hogy a hungarológia mint tudományág nem a magyar nyelv tanításának egy bizonyos válfaját jelenti, a nyelvtanítás csak szükséges előfeltétele a diszciplínával való ismerkedésnek, premissza a befogadáshoz vezető úton. Az út vége ideális esetben pedig valamiféle holisztikus tudást jelentene az összmagyar kultúrát, történelmet, gazdasági-társadalmi együttthatókat illetően. A képzés pedig valódi tudományos műhelyekben kellene hogy történjék, külföldi országok egyetemi tanszékein. Sárközy szerint a hungarológiaoktatás azért került mostanság veszélyzónába Európában, mert lassan már nincsenek mű-

ködőképes tanszékek e területen, lektorátussá alakulnak át megfelelő tudományos fokozatú munkatársak hiányában, és ebből egyenesen következik a hungarológiának magyar nyelvtanítássá való redukálódása.

Ez az eszmefuttatás vezet el odáig, hogy ismertesse a hungarológia oktatásának történetét, az első európai tanszékek megalakulását, amely az első világháború utánig nyúlik vissza, és mint kezdeményezés a klebelsbergi kultúrpolitika folyamánya. A világháborús tér- és hatalomvesztéseket így módon tudományos-kulturális terjeszkedéssel próbálja kompenzálni a magyarországi vezetés. Létrejönnek az első Collegium Hungaricumok (Berlinben, Bécsben, Isztambulban, Rómában, Párizsban), amelyeknek egyenes ági leszármazottja pl. a mostani Balassi Intézet (bár Juhász György szerint szellemi örökségét nem jól kamatoztatja), valamint megjelennek a különböző egyetemeken a hungarológia első, úttörő oktatói, mint pl. Gragger Róbert, Gerevich Tibor művészettörténész, Hankiss János irodalomtörténész. Ezzel egy időben a magyarországi egyetemek meghívtnak külföldi cseretanárokat, akik hazatérve magyar tanszékeket alapítanak, új magyar diszciplínák (magyar nyelv, irodalom, történelem, finnugrisztika stb.) bevezetésével. A II. világháború után, kb. a hatvanas évektől kezdődően az észak-amerikai kontinensen is megépültek a hungarológiai oktatás fellegvárai, egy-egy neves tanár személye körül (Bisztray György, Birnbaum Marianne stb.). Ezeknek mára már csak torzója maradt fenn, relikviaszerűen az Egyesült Államokban.

Részletesen mutatja be, személyes érdekességénél fogva is, az olaszországi magyar tanszékek térfoglalását, működését, majd meghatározza azt az időszakot (1986–1996), amikor egész Európában a legtermékenyebben, leghatékonyabban működtek a hungarológiai katedrák. Ekkor volt aktív a legtöbb, külföldön magyar diszciplínákat oktató egyetemi tanár, ahogy viszont ez a réteg lassan elöregedett, és az utódlás kérdése meg-

oldatlan maradt, úgy szorult vissza a magyar tárgyak oktatása a különböző nagyvárosokból (pl. Milánó, Torino). A szerző szerint a hanyatlás egyik fő oka abban keresendő, hogy a magyar állam cserelektorokat sem volt hajlandó küldeni külföldi tanszékekre, hogy legalább időlegesen biztosítva legyen az oktatás folytonossága.

A jelenlegi helyzetre rátérve Sárközy felsorolja azt a néhány európai egyetemi központot, ahol még valódi hungarológiai tanszék (vezető professzorral vagy legalább docenssel és egy-két lektorral) és nem lektorátus működik: Firenze, London, Nápoly, Padova, Prága, Róma, Szófia, Udine, Varsó ezek az állomások. A szerző névsorában van néhány kérdőjeles „adalék” is, ahol a tanszék megnevezés létjogosultságában még ő maga sem biztos. Ilyen a Bécsi Egyetem (ahol az ún. tanszék a Finnugor Intézet keretében működik), a groningeni és a jyvaskulái. Ezen egy-két személyes tanszék legfőbb nehézségei abból adódnak, hogy ugyanazon személynek kellene biztosítania egy sokrétű tudományos képzést: irodalmat, nyelvészetet, művelődéstörténetet, finnugrisztikát stb., így ez az oktatás minőségének rovására mehet.

A külföldi magyar tanszékek megszűnésének lehetnek természetes okai is, illetve lehet politikai machinációk következménye. Természetes ok pl. a nagy öregek nyugdíjba vonulása, bár az utánpótlás teljes elmaradása politikai döntések hozadéka is lehet, de az, amikor önálló magyar tanszégeket beolvasztanak általános nyelvészetiekbe, szlavisztikaikba stb., már kerékkötő politikai hadművelet (ennek a hetvenes években az volt a célja, hogy ne legyen zöld útjuk a Magyarország jelenkori történelme iránt érdeklődő kutatóknak). Az ilyen külső, tudományon kívüli, erőszakos beavatkozásoknak is betudható a mai, egyre reménytelenebb helyzet, a hungarológia művelésének elvesztése, elsőléyesedése.

Az olaszországi magyar tanszékek példáján szemlélteti Sárközy, hiszen abban a közegben mozog otthonosan, hogy milyen károkat okozott a hungarológiai oktatásban a bolognai szisztéma bevezetése, amikor is az ötéves egyetemi alapképzést felváltotta a három év alapképzés és ehhez adódóan a két év magiszteri. A régebbi tananyag így megvágva, redukálva zsúfolható be abba a bizonyos három évbe, ez alatt az idő alatt a diákoknak inkább csak nyelvet tanulni jut idejük, nem tudnak és akarnak elmélyülni a különböző magyarságtudományi részdisz-

ciplínákban, és mivel kézhez kapnak egy egyetemi oklevelet az elvégzett három év után, kevesen vállalkoznak már a magiszteri képzés elvégzésére és ezáltal egy komolyabb, elmélyültebb szakdolgozat megírására, azaz valódi tudományos munkára.

A megoldást a kialakulóban lévő problematikus helyzetre abban látja Sárközy is, Juhász is, hogy a mindenkori magyar kormány vállaljon felelősséget a külföldi magyar egyetemi oktatásért, nyújtson támogatást ahhoz, hogy az egyetemisták továbbléphessenek kutatásaikban egy magasabb szintre, csatlakozhassanak különböző doktori programokhoz (vagy külhonban, valamely átfogóbb, humán tudományterületeket megcélzó doktori iskolához, vagy Magyarországon, de ebben az esetben ösztöndíjlehetőséggel, kormánytámogatással). Ebben segítséget nyújthatnának a magyar intézetek is, ha a doktori képzés hátterét biztosítanák. Persze a szerző szerint is az más kérdés, hogy képesek-e ezek a nagy múltú intézmények akadémiai szintű tudományos feladatok ellátására, és ha nem, akkor milyen reformokra lenne szükség ahhoz, hogy célszerűen működjenek, ne csak mint a múlt relikviái létezenek.

A Collegium Hungaricumoknak Sárközy szerint alaprendeltetése kellene hogy legyen a magyar tanszékek életben tartása, felvirágoztatása. A célból létesültek elsősorban, hogy a kutatók munkáját megkönnyítsék szerte Európában, könyvtári hátteret, szállást, ellátást biztosítva számukra. A külföldi magyar intézetek kiépülése magával hozta a levéltári, művelődéstörténeti kutatások fellendülését, illetve az intézményeknek otthont adó városok kulturális-tudományos életébe beszívárogtatták a magyarsághoz kapcsolódó ismereteket, tudásanyagot. Mára csak kevés olyan idegenben működő, más nemzethez tartozó intézet maradt, amelyik egyetemi színvonalú kutatóintézetként is funkcionál(hat), igény szerint: ilyen Rómában a Német Archeológiai Intézet és a művészeti akadémia, a francia École Française és a Villa Mediciben 1666-ban (!) alapított művészház és a legtöbb római külföldi akadémia. Ebből a felsorolásból is fájoan hiányoznak a magyar vonatkozású intézmények.

A hungarológia jövőképe, térhódítási esélyeinek felvázolásában ismét csak az olaszországi példákkal tud érdemben előhozakodni, a 2016 utáni itáliai magyar egyetemi oktatásról értekezik röviden. Körülbelül ez az az év, amikor a legtöbb hungarológiát

oktató professzor nyugdíjba vonul (négy olasz egyetemen, Rómában, Bolognában, Nápolyban és Udinében). Mivel a bérezés tekintetében az olasz kormány megszorítókat vezetett be, félt, hogy nem lesz, ki betöltse az üresen maradt helyeket, és ez szintén az egyszemélyes tanszékek bezárását vonhatja maga után. Sárközy meglátásában ez a folyamat csak úgy fordítható vissza, ha a magyar illetékes szervek nyomást gyakorolnak az olasz kormány megbízottjaira, hogy a magyar–olasz tradicionális, tudományközi, kulturaközi kapcsolatok ne váljanak egyoldalúvá, ne szűnjön meg a hungarológiai oktatás Itáliában. Ő maga is egyszemélyes tanszékot képvisel Olaszországban, és az ő feje fölött is ott lóg Damoklész kardja, hiszen közeledik a nyugdíjazása. Előadása végén en-

nek ellenére bizakodva, optimistán fogalmazza meg leghőbb reményét, hogy üresen maradt helyét egy tehetséges volt tanítványa elfoglalhatja, és ezáltal a hungarológiaoktatás kontinuitása nem szenved törést.

Azt hiszem, mindannyiunkban megfogalmazódhat egy ugyanilyen „vágyteljesülési” felhang az összes külföldi magyar tanszék és intézetet illetően, csupán az a nyomasztó, hogy fennmaradásuknak nemcsak immanens feltételei vannak, hanem politikai-gazdasági hullámvölgyek is válságba sodorhatják egzisztenciájukat. (Sárközy Péter: *Hungarológia nálunk és más nemzeteknél*. Hítel 2012. június. 77–89; Juhász György: *Magyarság? Tudomány? Magyarságtudomány?* Hítel 2012. február. 104–108.)

András Zselyke

AKKOR HÁT ÍRJUNK – ÉS OLVASSUNK!

■ „Olvassatok, olvassatok, olvassatok! Írjatok, írjatok, írjatok! Dobjátok el, dobjátok el, dobjátok el! Kísérletezzetek önmagatokért! Szórakozzatok! Próbáljátok ki az avantgardistákat! Egyik napot vegyétek komolyan, a másik napot ne. Legalább egy ideig éljetekek így” – biztatja a kezdő írókat Simona Popescu az *Echinox* folyóirat januári számában megjelent *Néhány szó... az írócskák*nak című cikkében.

A folyóirat tematikáját tekintve igen érdekes, hiszen bevezeti olvasóit a kreativitás eldugott sarkába és egy talán régen elfelejtett világba, a gyermekek világába. A szerkesztők feltett szándéka olyan ínycségeket nyújtani olvasóiknak, amelyeket ritkán „tálalnak” ilyen formában irodalmi folyóiratokban.

Az összeállítás első fele a gyermekirodalmat taglalja. A már megszokott tündérmeseiket kedvelő olvasóknak talán megdöbbentő végiglapozni ezt a számot. Új, szokatlan, másfajta, furcsa gyermekvilágot találunk ezeken az oldalakon. A modern gyermek életéből eltűnt a tündéri mesevilág, az egyszarvú, a barátságos meselények, és helyébe a rideg, varázslatot nem tűrő valóság lépett. A képi világ is ezt tükrözi: absztrakt, szürke gyermekrajzok, merev krikszkrakszok, egybemosódott alakok, magányos tárgyak, mesefigu-

rák. Az írások is ezt az újfajta, modern gyermekirodalmat mutatják be, amint azt már egyes címekből is ki kivehetni: *Felhalmozódnak a szerencsétlenségek. A citromlétlézlés szerint adagoljuk, Meghalnak a halhatatlan mesék?*, Philip Pullman – *A sötét anyagok, Mindennapi vámpírunk, Végerség a gyermekfilozófiában. A gyermek és a halál*, valamint más írások. Nyilvánvaló, hogy hamarosan a szülők komoly probléma előtt állnak majd, hiszen a hagyományos gyermekirodalom helyett egy újszerű, morbid gyermekirodalommal kell szembesülniük.

A folyóirat másik témáját, a kreatív írást bővebben fogom részletezni Simona Popescu írásainak tükrében. A *Ce mică e lumea, un lan de seară!* (*Milyen kicsi a világ, egy búzatábla!*) című cikkéből megtudhatjuk, hogy december folyamán egy kreatív írás témájú, egy hétvégés műhelyen vett részt oktatóként. A rendezvény a középiskolásoknak szólt, feltett szándéka szerint azok segítségére írói pályájuk kezdetén. A műhely inkább irányvonalakat, mintsem szabályokat, merev metodológiákat ad a résztvevőinek. Simona Popescu, akiről tudni kell, hogy a román irodalom egyik érdekes személyisége, író, költő, esszéíró, egyike volt azon oktatóknak, aki megosztotta tapasztalatait az ifjú „írócskák”-al.

A már említett *Néhány szó... az írócskák* című cikkében igazi örökséget hagy nemcsak a mostani ifjú írói nemzedékre, hanem mindazon eljövendő kezdő írókra is, akik a mostani *írócskák* után jönnek majd. Ezek a jó tanácsok utat mutatnak az úttalan úton, hiszen azok, akik írnak (akár a hobbi szintjén is), tudják: jól írni nem lehet szabályokat követve, jól írni csak úgy lehet, ha mindig figyelmesek vagyunk mindarra, ami bennünk zajlik, és mindarra, ami rajtunk kívül történik. Simona Popescu is erre biztatja tanoncait: hagyják kiürödni magukból azt, ami kikívánczozik, mert azt utána el lehet dobni, ki lehet javítani, és merjék felrúgni azokat a szabályokat, amelyek gátolják őket írásukban, továbbá fogadják meg a tanácsokat, és alkossanak. Egyik tanácsa valahogyan így szól: *legyen füled a hallásra és szemed a látásra, nemcsak akkor vagy író, amikor az asztalodnál ülsz és alkotsz, te mindenkor író vagy, bárhol jársz, készíts fényképeket az agyadban. Légy figyelmes a részletekre! A részletek jelentenek mindent. Olvass, egy igazi író mögött mindig egy vérbeli olvasó áll.* Az igazi értéke ezeknek a tanácsoknak végül is abban rejlik, hogy ezek mindenkor, bárki által felhasználhatók. Nemcsak azok számára lehetnek fontosak, akik írni tanulnak, írókká akarnak válni, hanem a mindennapi ember számára is tippeket nyújthatnak. Tanítást képezhetnek a mindenkori olvasó számára is, aki figyel arra, mi történik körülötte.

Cikkében Popescu meg is szólítja tanoncait, személyes tanácsokat ad nekik. Az első pár sorban máris közvetlenül szól Marához, a kilencedik osztályba járó növendékéhez. Mara írásában az elbeszélő szájába a következő szavakat adja: „Te, aki írásomat olvasod, kérlek, nyisd ki elméd, és ne kritizálj azért, amit most írni fogok. Ne felejtse el, hogy belépőt kapsz az én zavaros, tébolyult, érthetetlen elmémbe, amely méreggel teli gondolatokat tartalmaz, amelyek széttépnek, bántanak és szúrnak, hasonlóan ahhoz a démonhoz, aki álmaim legmélyéről tör felszínre. [...] Ne ítélkezz felettem, ne nevesd ki. Nem éri meg az erőfeszítést.” Válaszként Simona Popescu a következőket mondja ifjú tanoncának: „Igenis megéri az erőfeszítést, drága Mara. Kinyitom elmém, és azon gon-

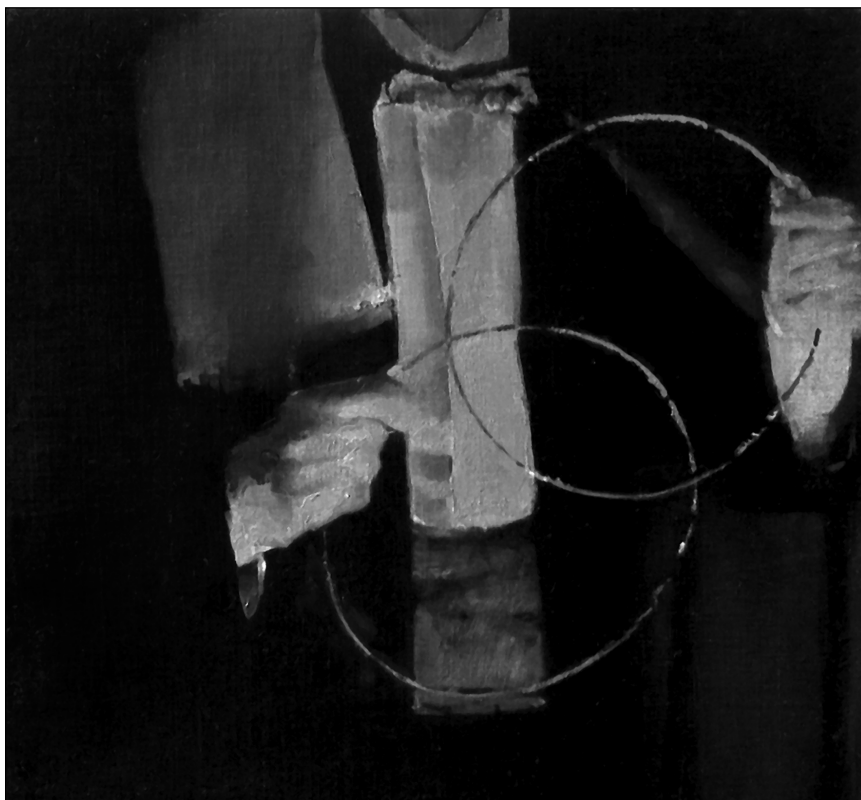
dolkodom, hogy miképpen tudok segíteni neked ezalatt a három nap alatt.” Ebben a válaszban egyszerre szólal meg az anya, a kritikus és a tanító is. Bár lehet, hogy ítélkezik, de azt szeretetből teszi. Nyilvánvaló, hogy még abban az esetben is, ha kifejezetten megkérnek minket arra, hogy ne ítélkezzünk, emberi mivoltunkat nehezen tudjuk átlépni. Első benyomásra mondhatjuk, hogy ez Simona Popescunak sem sikerült, hiszen akarva-akaratlanul „ítéletet mondott” Mara felett: igenis segíteni kell egy *írócskát!* De talán ez csak a látszat. A tapasztalat többet mond minden elméletnél. Egy komoly háttérrel rendelkező író bizony tud tanácsot, szelíd útmutatást adni pályakezdő író társának. És hogy ne csak a *főszereplők* ítélkezéséről beszéljünk, lássuk be, hogy mi magunk, olvasók is ítélkezzünk minden nap, minden egyes helyzetben. Mert most ítélkezzünk Mara, és ítélkezzünk Simona Popescu felett is, mert ítélkezik Mara felett – holnap pedig a szomszédot kritizáljuk. És ebből a perspektívából tekintve a dolgokat minket is meg fognak ítélni előbb vagy utóbb. Ez pedig már egy olyan ördögi kör, amit nehezen tudunk megtörni, ami magába szippantja a tévelygőket.

Mindezeket az elmélkedéseket talán számításba vehetjük. Talán fontosak lehetnek. Viszont írásában Simona Popescu biztat. Tanácsaiból a végtelen lehetőségek tárháza csillan fel. Nem az a fontos, hogy az olvasók ítélkezni fognak. Mert tény, hogy ítélkezni fognak. Az emberi faj mint olyan szereti ezt a „műfajt”. Simona inkább arra hívja fel a tanoncok figyelmét, hogy alkotni kell, mert alkotni jó, mert alkotni kihívás, mert alkotás közben felfedezhetjük önmagunkat, belátást kapunk legbelső éntünkbe. És ezért érdemes írni.

Ahogy James Joyce válaszolta, amikor megkérdezték tőle, hogy mennyit írt egy nap alatt: „Három mondatot” – ugyanúgy a kezdő íróknak is tudniuk kell, hogy jó írás-hoz idő kell. Mert három jól sikerült mondat megírása akár egy egész napba is kerülhet. Ezért tehát Popescu is biztatja tanoncait, hogy már az elejétől fogva tudják: bár alkotás közben nehézségekbe fognak ütközni, mégiscsak írniuk kell. (Echinox 2012. 1.)

Birtalan Ágota

A Korunk 2012. augusztusi lapszámában Victor Man két munkája – technikai okok miatt – hibásan jelent meg. A képzőművész elnézését kérjük. A képeket itt megfelelő elhelyezésben közöljük.

Otília Ármeán

■ *Digital Aesthetics*

Keywords: *aesthetics, new media, interface, digitalization, self-reflexivity*

Although artworks based on digital techniques, new media objects or interactive interfaces do not invalidate the traditional concepts of aesthetics, it becomes obvious that researches aimed at investigating these artworks and their cultural interpretations are continuously forced to be prepared with new concepts and definitions. The current study presents through examples a few of these new concepts like elegance, self-reflexivity and multistability.

Béla Bíró

■ *Identity and Assimilation*

Keywords: *Borsi-Kálmán Béla, historiography, assimilation, embourgeoisement*

The paper attempts to present the meat of the last volumes published from the Hungarian historian of distinction Borsi-Kálmán Béla, who analyses the complicated processes of assimilation in Hungary at the end of 19th and the beginning of 20th century, the so called „ennoblement of bourgeoisies and embourgeoisement of the nobles”. This investigation leads him to the question the differences between the Hungarian and the Romanian processes of assimilation: what are the causes of the successes and fiascos in the two different cases? The paper – along with the appreciation and critique of the works – suggests possible answers for the still open questions of the investigation.

Klára Buzogány

■ *In the Service of Urania: Journal, Web Portal, Art Camp, Film Festival*

Keywords: *films, journal, Filmtett, Hungarian culture in Transylvania*

Twelve years ago, a „cinemazine” was born in Cluj: a square-shaped journal with coloured covers and black-and-white illustrations, *Filmtett* was meant to counteract the absence of film education and Hungarian film magazines, which were hard to come by. The staff soon started a small festival and an annual workshop too, with a film club and competitions for students. Much has changed in the following years: the workshop and the festival grew due to the improved conditions in Transylvania, and the journal transgressed to the internet: it developed into an attractive and interactive web portal. This text reviews

these changes: the challenges, the problems and the successes of *Filmtett*.

Pál Hatos

■ *Eastern European Countries*

Keywords: *image, ideology, identity, Hungarian culture, globalisation*

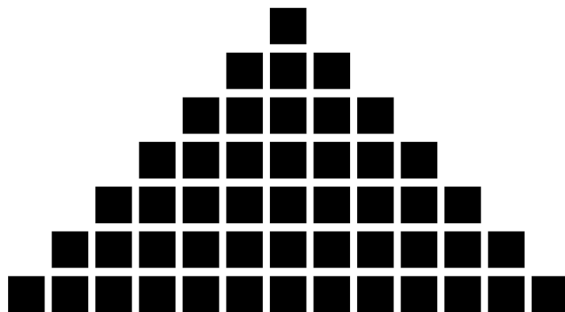
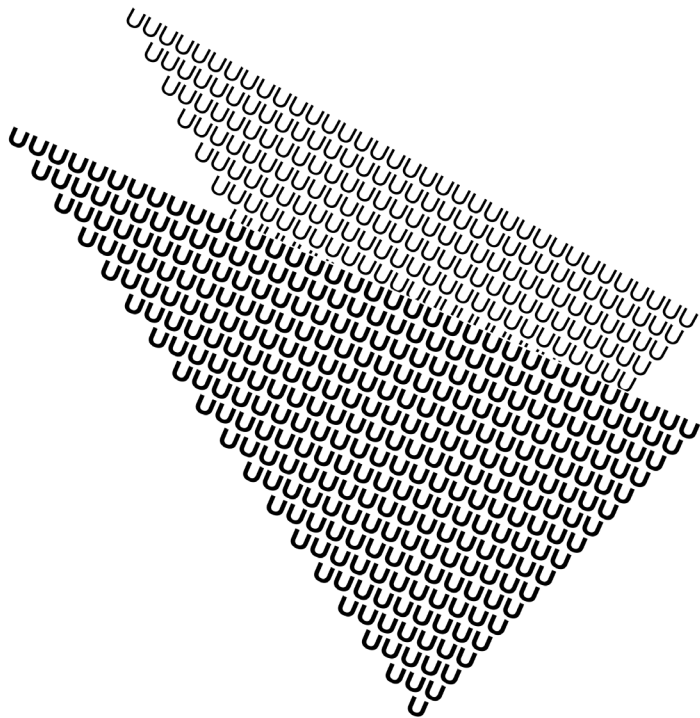
As opposed to big nations which promote their image on the back of different universal ideas, small countries rarely can take advantage of such mediums. They represent only themselves, and they translate their own particular identities. In doing so, they are always on the defensive against more powerful image constructions, which they copy even when they oppose them. In addition, modern Hungarian culture was born out of the cult of the vernacular, so Hungarian studies could not really ever evolve into a full-fledged international discipline. Moreover, as contemporary culture comes to be more and more visual and global culture seems to become hardly discernible from the entertainment industry, the room for national cultural policies is significantly reduced. The paper ends with the description of the present-day Hungarian system of cultural diplomacy which has the ambition to promote Hungarian culture and international understanding by emphasizing the related experiences and the converging perspectives of Central European nations.

Árpád Péter

■ *Virtual Hungarian Culture, or on (Transylvanian) Hungarian Cyberspace*

Keywords: *Hungarian culture, Transylvania, Sándor Kányádi, virtualization*

The author talks about the virtualization tendencies of the Hungarian culture. His point of departure is the affirmation of the Transylvanian poet, Sándor Kányádi, who affirmed repeatedly in his interviews and his writings that „If we want to save our [Hungarian] culture, we must to »upload« it to the internet!”. The text shortly reviews the accomplishments and possibilities of the „virtualization” of Hungarian knowledge, the internet- and computer-coverage of Hungary and Transylvania, and uses as a pretext the success of the Hungarian sports team at the 2012’s Olympic Games to complement Kányádi’s affirmation: nowadays, the virtual and “real” cultures of Hungarians are not in a state of balance, but the success in the “analogue” life offer the chance for the enrichment of virtual culture too.

SZÁMUNK SZERZŐI

András Zselyke (1978) – doktorandus, BBTE, az EME belső munkatársa, Kolozsvár
Ármeán Otilia (1976) – egyetemi adjunktus, Sapientia EMTE, Marosvásárhely
Bíró Béla (1947) – esztéta, irodalomtörténész, egyetemi tanár, Sapientia EMTE, Csíkszereda
Birtalan Ágota (1986) – újságíró, Kolozsvár
Bodó Márta (1963) – főszerkesztő, Keresztény Szó, Vasárnap, PhD, Kolozsvár
Buzogány Klára (1982) – főszerkesztő, Filmtett – Erdélyi Filmes Portál, Kolozsvár
Csapody Miklós (1955) – irodalomtörténész, PhD, Budapest
Cseke Gábor (1941) – újságíró, költő, fró, műfordító, Csíkszereda
Cseke Péter (1945) – szerkesztő, irodalomtörténész, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár
Dénes Gabriella (1987) – magiszteri hallgató, BBTE, Kolozsvár
Drótos László (1959) – az Országos Széchényi Könyvtár MEK Osztályának alapító munkatársa, Miskolc–Budapest
Gergely Tamás (1952) – fró, szerkesztő, Stockholm
Gömöri György (1934) – költő, műfordító, irodalomtörténész, London
Hatos Pál (1971) – történész, PhD, a Balassi Bálint Intézet főigazgatója, Budapest
Kántor Lajos (1937) – irodalomtörténész, az MTA doktora, Kolozsvár
Kocsis Tünde (1983) – rendező, pedagógus, Kolozsvár
Kondorossy István (1947) – A magyar kultúra nagykövete internetes színházportál alapító szerkesztője, Budapest
Nagy Csaba (1967) – A magyar kultúra nagykövete internetes színházportál alapító szerkesztője, Budapest
Nagy László (1925–1978) – költő, műfordító
Nyholm, Per (1943) – politikai és kulturális újságíró, a Jyllands-Posten bécsi tudósítója
Pál Judit (1961) – történész, egyetemi docens, BBTE, Kolozsvár
Péter Árpád (1981) – kritikus, doktorandus, BBTE, Kolozsvár
Péter Edit (1984) – tanár, doktorandus, BBTE, Csíkszereda
Podmaniczky Szilárd (1963) – fró, szerkesztő, Balatonboglár
Pomogáts Béla (1934) – irodalomtörténész, az MTA doktora, Budapest
Sándor Attila (1973) – kutató-biológus, Kolozsvári Állatorvosi Egyetem
Simoncsics Péter (1946) – finnugor nyelvész, ny. egyetemi docens, a Szegedi Tudományegyetem és az ELTE tudományos kutatója, Szeged
Zólya Andrea Csilla (1978) – irodalomkritikus, PhD, Szentendre
Zsidó Ferenc (1976) – fró, szerkesztő, szociográfus, Székelykeresztúr

Támogatók

National
Endowment
for Democracy

BETHLEN GÁBOR
Alap

Printra și Consiliul Local
Cluj-Napoca

VIST CLUJ
Asociatie de Studii de Istorie

ADMINISTRAȚIA
FONDURII CULTURALE
NATIONALE

MINISTERUL CULTURII
ȘI PATRIMONIULUI NAȚIONAL

„Ausztria 30 kulturális intézetet tart fent a nagyvilágban, Csehország külföldi kulturális intézményhálózata, a Cseh Centrumok 20 országban, összesen 22 intézetet működtetnek. Lengyelország 19 országban 21 Lengyel Intézetet működtet. A közeli jövőben tervezik újabb intézetek megnyitását Ázsiában és a Közel-Keleten (Sanghaj, Kairó). Románia 16 országban tart fenn kulturális intézetet. Bulgária kulturális intézményhálózata 11 országra terjed ki. Magyarország kulturális diplomáciai hálózata [...] jelenleg tartja a lépést Duna-völgyi régiós társainkkal, de ennek megtartásához, fejlesztéséhez szükséges az intézményhálózat bővítése. Ennek Magyarország Ázsia nagyhatalmaival történő intenzívebb kapcsolatait, valamint a szomszéd országok, elsősorban Délkelet-Európa felé irányuló magyar törekvéseket szükséges támogatnia. Alapvető magyar érdek Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa stabilitása, a határokon túl élő magyarság politikai és kulturális érdekképviselete.”

(Hatos Pál)

ISSN 1222 8338

4,18 LEJ
500 FT

ÎN VITRINA LUMII
IN THE SHOWCASE OF THE WORLD